

47060

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE SOSYO-EKONOMİK
YAPI, YÖNETİM VE MEKAN İLİŞKİSİ**

Şehir Plancısı Nazire DİKER ÇAMLİBEL

**F.B.E. Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında
hazırlanan**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ayşenur ÖKTEN

İSTANBUL, 1995

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	i v
TEŞEKKÜR	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	x
I. BÖLÜM - GİRİŞ	1
II. BÖLÜM - İLKEİ TOPLUM	9
2.1. SOSYO-EKONOMİK YAPI:	9
2.1.1. Birinci İşbölümü;	10
2.1.2. Anaerkil Düzen;	10
2.1.3. İkinci İşbölümü;	11
2.1.4. Anaerkillikten Ataerkilliğe Geçiş;	11
2.1.5. Değişimlerin Ortaya Çıkışı;	11
2.2. YÖNETİM YAPISI:	12
2.2.1. İhtiyarlar Kurulu ve Anaerkil Yönetim;	12
2.2.2. Ortak Mülkiyet;	13
2.2.3. Ataerkil Düzenle Yönetim;	13
2.2.4. Özel Mülkiyetin Doğuşu;	14
2.2.5. İlkel Toplumda Düşünce Biçimi;	14
2.3. MEKANSAL YAPI:	16
2.3.1. Anaerkil Tarım Köyleri;	17
2.3.2. Surlar, Sokaklar, Saraylar, Tapınaklar;	18
III. BÖLÜM - KÖLECİ TOPLUM ;	20
3.1. İLKEİ TOPLUMDAN KÖLECİ TOPLUMA GEÇİŞ DÖNEMİ;	20
3.1.1. Devlet ve Sınıfların Gelişimi	22
3.1.2. Devletin Kökeni ile İlgili Teoriler	24
3.2. KÖLECİ DEVLETİN FARKLI BİÇİMLERİ:	27
3.2.1. Mezopotamya ve Mısır Krallıkları;	27
3.2.1.1. Sosyo-Ekonomik Yapı;	27
3.2.1.2. Yönetim Yapısı: Tanrı-Kral Devletler;	29
3.2.1.3. Mekansal Yapı;	31
3.2.2. Yunan Kent Devletleri;	35
3.2.2.1. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler;	35

3.2.2.1.1. Ekonomik İlişkilerin Gelişimi;	35
3.2.2.1.2. Toplumsal sınıflar;	38
3.2.2.2. Yönetim Yapısı;	39
3.2.2.2.1. İlkçağ Yunanında Tiranlık;	39
3.2.2.2.2. Sitelerin Biçimleri;	40
3.2.2.2.3. Köleci Sitenin Kesin ve Son Biçimi	43
3.2.2.2.4. Siteler Sisteminin Bunalımı	44
3.2.2.2.5. Merkezileşen Köleci Devlet	44
3.2.2.2.6. Yunan Siyasal Düşüncesinin Gelişimi;	45
3.2.2.3. Mekansal Yapı	47
3.2.3. Roma İmparatorluğu;	52
3.2.3.1. Roma'da Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler;	52
3.2.3.1.1. Krallık Öncesi Dönem (MÖ. 753 öncesi);	52
3.2.3.1.2. Krallık Dönemi (MÖ. 753 - 509 arası);	53
3.2.3.1.3. Cumhuriyet Dönemi (MÖ. 509 - 27 arası);	54
3.2.3.1.4. İmparatorluk Dönemi (MÖ. 27 - MS. 476 arası);	56
3.2.3.2. Yönetim Yapısı;	59
3.2.3.2.1. Toprağın Bölünüşü;	59
3.2.3.2.2. Roma'da Siyasal Düşünüş;	60
3.2.3.3. Mekansal Yapı:	63
 IV. BÖLÜM - FEODAL TOPLUM ;	 67
4.1. FEODALİTE'NİN GELİŞME DÖNEMLERİ;	67
4.1.1. Feodalite'nin Şekillenme Dönemi;	67
4.1.1.1. Feodal Toplumun Sosyo - Ekonomik Yapısı;	67
4.1.1.1.1. Feodal Toplumda Üretici Güçler;	67
4.1.1.1.2. Feodal Düzendeki Üretim İlişkileri ve Mülkiyet;	68
4.1.1.1.3. Batı Avrupa'da Feodal İlişkilerin Şekillenmesinin Karakteristik Çizgileri;	69
4.1.1.2. Siyasal Gelişmeler;	72
4.1.1.2.1. Feodalleşme Süreci;	73
4.1.1.2.2. Frank Devletinde Toprak Üzerindeki Değişmeler	73
4.1.1.2.3. Feodal Sistemin Kuruluşu;	74
4.1.1.2.4. Devlet;	74
4.1.1.2.5. Doğu Avrupa'da Feodal Evrimin Özellikleri	75
4.1.2. Feodalite'nin Açılıp Gelişme Çağı;	76
4.1.2.1. Sosyo - Ekonomik Gelişmeler;	76
4.1.2.1.1. Zanaatın ve Ticaretin İlerlemesi;	76
4.1.2.1.2. Zanaatlarda Uzmanlaşma;	77

4.1.2.1.3. Şehir ile Köy Arasında Toplumsal İşbölümü;	77
4.1.2.1.4. İtalya'nın ve Güney Fransa'nın Şehirleri;	78
4.1.2.1.5. Ticari Üretim - Tacirler	78
4.1.2.1.6. Ticaretin Gelişmesi;	78
4.1.2.1.7. Feodal Senyörlere Karşı Şehirlerin Mücadelesi;	78
4.1.2.1.8. Loncalar	79
4.1.2.1.9. Para - Meta İlişkisi;	80
4.1.2.1.10. Şehirlerin Ekonomik Büyümesi ve Mahalli Pazarların Gelişmesi;	80
4.1.2.2. Egemen Feodal Sınıfın Siyaseti - Yeni Devlet Biçimleri;	80
4.1.2.2.1. Toplum Katlarında Feodal Monarşilerin Kuruluşu;	81
4.1.2.2.2. Merkezi Rus Devleti;	81
4.1.2.2.3. Belediye Kurumları;	82
4.1.3. Feodalite'nin Dağılma Çağı (Kapitalist İlişkilerin Doğuşu);	84
4.1.3.1. Sosyo-Ekonomik İlişkilerin Gelişimi;	84
4.1.3.1.1. Üretici Güçlerin ve Toplumsal İşbölümünün Gelişmesi;	84
4.1.3.1.2. Sermayenin Ortaya Çıkışının Tarihi Koşulu - İlkel Birikim;	84
4.1.3.1.3. Basit Kapitalist Kooperasyon ve Manüfaktür;	84
4.1.3.1.4. Kamu Borçları ve Himayecilik;	85
4.1.3.1.5. Büyük Coğrafya Keşifleri;	85
4.1.3.2. Siyasal Gelişmeler - Yönetim Yapısı;	86
4.1.3.2.1. Ulusların Meydana Gelişi;	86
4.1.3.2.2. Mutlakiyetçi Feodal Hükümdarlık;	86
4.1.3.2.3. Siyasal Düşünüş;	87
4.1.3.2.4. Feodal Toplumdan Kapitalist Topluma Geçerken Siyasal Kurumlar ve Siyasal Düşünce;	88
4.2. ORTA ÇAĞ'DA MEKANSAL YAPI;	90
4.2.1. Kentin İç Düzeni;	90
4.2.2. Loncalar	95

V. BÖLÜM - KAPİTALİST TOPLUM ; 96

5.1. FEODAL DÜZENDEN KAPİTALİST DÜZENE GEÇİŞİ SAĞLAYAN SOSYO - EKONOMİK ETMENLER;	96
5.1.1. Feodal Düzenin İç Çelişkisi;	96
5.1.2. Haçlı Seferlerinin Yeniçağın Tohumlarını Atışı;	96

5.1.3. Yeniçağda Üretim Teknolojisinde Gelişmeler;	96
5.1.4. Denizaşırı Ticaretin Etkileri;	97
5.1.4.1. Burjuvazinin ve Burjuva Cumhuriyetleri'nin Doğuşu;	97
5.1.4.2. Ticaret Sermayesinin Sanayi Sermayesine Dönüşmesi;	97
5.1.4.3. Serflerin ve Zanaatçıların İşçileşmesi;	98
5.1.4.4. Savaş Teknolojisinde Ateşli Silahların Gelişmesi;	98
5.2. KAPİTALİST TOPLUMDA SİYASAL GELİŞMELER;	98
5.2.1. Ulusal, Ekonomik ve Siyasal Bütünleşmeler;	98
5.2.1.1. Ekonomik Bütünleşme;	99
5.2.1.2. Siyasal Bütünleşme ve Ulusal Devletler;	99
5.2.2. Siyasal Gelişmeler;	100
5.2.2.1. Mutlak Monarşilerin Yıkılması;	100
5.2.2.2. Parlamentoların Doğuşu;	100
5.2.2.3. İtalya'daki Siyasal Gelişmeler;	101
5.2.2.4. Fransa'daki Siyasal Gelişmeler;	101
5.2.2.5. Almanya'daki Siyasal Gelişmeler;	101
5.2.2.6. İngiltere'deki Siyasal Gelişmeler;	102
5.2.2.7. Batı'da Özgürlükleri Geliştiren Tarihsel Etmenler;	102
5.2.3. Kapitalizm'de Yönetim Sistemleri;	103
5.2.3.1. 1. Sınıflama - Genel Yaklaşım (Duchacek, 1973; Ridley, 1979; Almond ve Powell, 1978 Görüşleri)	103
5.2.3.2. 2. Sınıflama - Leemans'ın Yaklaşımı;	104
5.2.4. Kapitalist Toplumda Düşünsel Gelişmeler;	105
5.2.4.1. Mutlak Monarşinin Üç Kuramcısı - Machiavelli, Bodin, Hobbes;	105
5.2.4.2. Aydınlanma Çağının Üç Düşünürü - Locke, Montesquieu, Rousseau;	108
5.2.4.3. Kapitalizmin Siyasal Teorisi Olarak - Faydacılık ve Liberalizm;	109
5.2.4.4. Marx ve Weber'de Kapitalizm;	110
5.2.4.5. Harvey, Castells ve Lefebvre'de Kent;	113
5.3. MEKANSAL YAPI	115
5.3.1. Rönesans Kenti;	115
5.3.2. Modern Kentin Başlangıcı (15.yy.-19.yy.);	118
5.3.3. 19. Yüzyılda Kentin Toplumsal Sistemi;	118

VI. BÖLÜM - YEREL YÖNETİMLER VE KENTSEL SİYASET;	126
6.1. YEREL YÖNETİM KAVRAMI;	126
6.2. YEREL YÖNETİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ;	127
6.2.1. İlk Yerel Yönetimler;	127

6.2.2. Feodal Sistemde Yerel Yönetimler;	127
6.2.3. Kapitalist Sistemde Yerel Yönetimler;	128
6.2.3.1. Liberal Yerel Yönetim Anlayışının Eleştirisi ve Rekabetçi Kapitalizm;	129
6.3.2.2. Tekelci Kapitalizmde Yerel Yönetimler;	130
6.2.4. Yerel Yönetim Anlayışında Sovyet Etkisi;	130
6.3. YENİDEN YAPILANMA VE KENTLERDE DEĞİŞİMİN GETİRDİKLERİ	131
6.3.1. 1980'lerde Sermayenin Yeniden Yapılanması;	131
6.3.2. Yeniden Yapılanma Sürecinde Devlet;	132
6.3.3. Kentlerde Değişimin Getirdikleri	133
VII. BÖLÜM - SONUÇ	135
KAYNAKLAR	139

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1.	Marx'ın Toplum Paradigması	8
Şekil 3.1.	İlk Uygarlıkların Geliştiği Nehir Vadileri	21
Şekil 3.2.	Tarımın ve Madenciliğin Orta Doğu'dan Avrupa'ya Yayılması	32
Şekil 3.3.	Sümer Kenti Uruk, M.Ö. 4000-3000 yıllarında	34
Şekil 3.4.	Babil Şehir Merkezi Planı	34
Şekil 3.5.	Atina, M.Ö. 5.yy.	48
Şekil 3.6.	Hippodamos'un Millet Planı, M.Ö. 5.yy.	49
Şekil 3.7.	Millet Şehir Merkezindeki Kamusal ve Dini Alanlar	50
Şekil 3.8.	Assos'un Hellenistik Agora'sı	51
Şekil 3.9	Priene, Sütunlu Yollar	65
Şekil 3.10.	Roma Çevresinde Bir Villa	65
Şekil 3.11.	Antik Roma'da Yoksulların Barındığı "Insulae"ler	66
Şekil 4.1.	14. yy. Trieste ve St. Giusto Katedrali	91
Şekil 4.2.	Kaleyle Kuşatılmış Bir Orta Çağ Kır Manzarası	91
Şekil 4.3.	15. yy. Bergaması'nın Grafik Bir Görünümü	91
Şekil 4.4.	1158 Milano Planı, Çevredeki Boş Alanlar ve Yoğun Organik Merkez	92
Şekil 4.5.	Vigevano, Dralle Meydanı	93
Şekil 4.6.	Duvarlar İçinde Yoğunlaşmış Gelişme ve Fouburglar	94
Şekil 5.1.	Paris, Etoile Meydanına Açılan Bulvar ve Caddeler	116
Şekil 5.2.	Scamori İçin İdeal Kent Tasarımı	116
Şekil 5.3.	Filarete'nin Storza İçin Tasarladığı İdeal Şehir	117
Şekil 5.4.	Pietro Catanco'nun İdeal Kenti	117
Şekil 5.5.	1787 Paris Planı, Orta Çağ ve Sonrası Duvarlar ve Gelişim	121
Şekil 5.6.	Metropolitan Kent'in Gelişimi	125

Çalışmam sırasında her türlü desteğini esirgemeyen, yapıcı eleştirileriyle çalışmamı geliştirmeme yardımcı olan, tez danışmanım, Sayın Prof. Dr. Ayşenur ÖKTEN'e ve aileme en derin teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET;

Bu çalışmada, günümüzde kentlerin ve kent yönetimlerinin gittikçe önem kazanmalarının, nedenlerinin ve yarattığı sorunların anlaşılması amaçlanmış ve bağımsız düşünülemeyecek olan sosyo-ekonomik ve yönetim yapılarıyla ilişkileri ile birlikte tarihsel süreç içinde incelenmesi hedeflenmiştir. Bu ilişkilerin kısa dönemde incelenmeleri değerlendirme fırsatı sunamayacağı için, tarihsel süreç içinde incelenerek değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Marx'ın toplumsal evrim dönemleri; ilkel toplum, köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum kabul edilerek, bu dönemlerde üretim biçimleri ve ilişkileri, bunların paralelinde toplumda oluşan sınıflaşma, bunun yönetim yapısında yarattığı değişiklikler ve bu ilişkilerin yaşandığı kentin, sistemin devamını sağlamak üzere şekillenışı ve dönemin özelliklerini yansıtacak şekilde biçimlenmesi incelenmiştir.

Tek tek yapıların dönüşümleri incelenmiş, her birinin evriminde hangi gelişmelerin etkisinin olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. İlkel toplum döneminde ilk toplulukların meydana gelişle birlikte başlayan topluluk hayatı, gelişimi ve örgütlenmesi, daha sonra bu yapının ilk dönüşümleri ve nedenleri incelenmiştir.

Köleci topluma geçiş süreci, köleci devletin ortaya çıkışı, farklı biçim ve örgütlenmeleri incelenerek devletin kökeni ile ilgili düşüncelere de yer verilmiştir. Köleci toplumdaki üretim ilişkilerinin kendini yenileyememe nedenleri ve bunun getirdikleri, hangi süreçler sonunda feodal toplumun oluştuğu incelenmiştir.

Feodal toplumun gelişme süreçleri, devletin rolü, kilisenin bir toprak sahibi olarak varoluşu, durağan ve karanlık dönem, daha sonra zanaat ve ticaretin gelişimi ile bu yapının nasıl değiştiği, merkantilizm ve kapitalizmin gelişiminin yönetim sınırlarını nasıl genişlettiği, ve nasıl bir süreçten sonra kapitalist topluma geçildiği araştırılmıştır.

Son olarak, gelişimlerin en hızlı yaşandığı kapitalist toplum aşamasında, teknoloji ve iletişimdeki hızlı gelişmeler paralelinde toplumun ve kentlerin nasıl değiştiği ve büyüdüğü ve sorunları incelenmiştir. Kapitalist toplumda meydana gelen ve bitmeyen bu değişimlerin yarattığı yeni arayışlar incelenmiştir.

Küreselleşme, mikro milliyetçilik ve demokratikleşme akımlarının güçlenerek ulus devlet sınırlarını kapitalizmin yararına kaldırmak isteşiyle odak noktası haline gelen yerel yönetimler ayrı bir bölümde tarih içindeki gelişimi, bugünkü durumu ve kentlerde değişimin getirdikleri incelenmiştir.

Her toplumsal evrim aşamasından diğerine geçerken, sosyo-ekonomik yapıda, yönetim yapısında çalkantılar olmuş, bunlar kentsel yaşamda mekansal problemler yaratmıştır. Bu

geçiş aşamalarında toplumlarda, daha çok sorunlara çözüm aramak için ideolojik gelişimler olmuştur. Tarihsel süreç içinde yaşanan bu dönüşümler, bu yapılar arasında birebir neden-sonuç ilişkilerinden ziyade çok değişkenli bir etkileşim olduğunu, gerek kent gerekse sosyo-ekonomik ve yönetim yapılarındaki problemlerin, dönüşümlerin tek tek ele alınmasının, sorunları kavramada işe yaramayacağını göstermiştir. Mekan, her zaman sosyo-ekonomik ilişkilerin ve yönetim yapısının etkisiyle şekillenmiş, bu yapılar krize girdiğinde kentsel problemler de artmıştır. Bu, her üç yapıda olan karışıklıklar genellikle, bir toplumsal evrim aşamasından diğerine geçildiğinde ortaya çıkmıştır.

Kentler bütün bu değişimlerden direk olarak etkilenmiş, bu ilişkilerin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Değişimin hız kazandığı ve küreselleşmeye çalıştığı günümüzde toplum, devlet ve kentlerin sorunları ve yeni arayışları, üretim ilişkilerinin değişiminin sancılarının yaşandığı bir geçiş döneminde olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu kez, teknolojinin (üretim araç ve ilişkilerinin) çok hızlı ve sürekli gelişmesi nedeniyle oluşan değişimler, uzun yıllar geçerli kalamayacaktır. Çünkü üretim ilişkilerinin sınırları zorlaması sonucu ortaya çıkan bu değişimler, üretim ilişkilerine paralel olarak aynı hızda değişmek zorunda kalacaktır. Bugünkü toplumlarda yaşanan sorunların, arayışların nedeni böyle bitmeyen bir geçiş dönemi yaşanıyor olmasından kaynaklanmaktadır denebilir. Geçiş dönemlerinin sorunlu dönemler oluşu, bu kez çözümün ilerki gelişmelere de cevap verebilecek ve tüm gelişmelere uyum sağlayabilecek şekilde üretilmesini gerekli kılmaktadır.

SUMMARY;

Today, the world was changing very rapidly. There are some developments about globalization of economies and democratization of local governments on the world. The importance of cities and local governments are getting increase, because, spatial functions are dependent to socio-economic and administrative developments. And, urban space is a reflection of these relations.

In this thesis, the relations between socio-economic, administrative (local - central) and spatial structures are searched with the periods of Marx' historical materyalism. Marx determined the evolution of societies with economic determinism and, he differentiated communal society, slave-owning society, feudal society and capitalist society. The goal of this thesis is, to analysis the developments of these socio-economic, administrative and spatial structures on Marx' periods, and make synthesis of relationships between these structures.

How these structures were transformed from one evolutionary stage of society to another in history. What kind of problems and solutions were developed on these transformation periods. Usually, when recreation of capitalist accumulation had been limited by the administrative and economic structures, with the transformation pressures of capitalist developments societies had been started to change with all aspects of relations.

The development of globalization process and the trends of democratization of local governments were transforming the socio-economic, administrative and spatial structures according to capitalist developments. So, the world was living a great period of transformation about the all aspects of living today. Because of this process of transformation, there were too much problems about the process of recreation of socio-economic, administrative and spatial organizations. With these developments, cities and local governments were became a focal position in this transformation process.

I. BÖLÜM - GİRİŞ;

Uygarlık tarihini inceleyen bilim adamları, uygarlığın toplumların yerleşik hayata geçişi ve kentlerin oluşması ile başladığı görüşünde birleşmişlerdir. Kent, uygarlık ve siyaset arasındaki yakınlık dillere de yansımıştır. Kent (civitas) Latin dillerinde uygarlık (civilization) ile özdeş sayılmaktadır. Yunanca'daki kent (polis) ve siyaset (politika) arasında anlam ve kökenbilimsel bağlantılar vardır. Polis ve Politeia (devlet) sözcükleri de aynı anlam içeriğine sahiptirler. Dolayısıyla, kent uygarlığın başlangıcından bugüne kadar her zaman çok önemli ilişkilere ve gelişmelere sahne olmuş, çok önemli roller üstlenmiş ve kendisi de bu değişim ve gelişimlerle şekillenmiştir.

Kentlerin ortaya çıkışında, gelişiminde ve değişiminde, üretim biçimi ve teknoloji düzeyi, toplumsal ve siyasal yapı ile çevresel (coğrafi) faktörler önemli roller oynamıştır. Üretim biçimleri ve teknoloji düzeyleri değiştikçe ve geliştikçe, yeni sistemin ihtiyaçlarına yönelik olarak kentler ve siyasal yapılar da değişmiştir. Siyasal güç zaman zaman parçalanmış, kent yönetimleri güçlenmiş, zaman zaman da yetki merkezde toplanmıştır. Üretim biçiminin kendini yenileyemediği ve krize girdiği orta çağ ise her yönüyle durağan bir yapı sergilemiştir. Fakat merkantilizm ve kapitalist üretim biçiminin gelişmesi, ulus-devletlerin ortaya çıkışına, kentlerin hızla büyümesine ve kapitalist üretim biçimine hizmet edecek şekilde yapılanmasına (demiryolları, işçi konutları gibi) neden olmuştur. Ulus-devletler bölgesel ve uluslararası ekonomik politikaların yürütülmesinde, uygulanmasında ve düzenlenmesinde oldukça etkin bir rol almalarına rağmen, ulus-devletlerin etkinliği, devletin refah düzeyi ve askeri gücüyle sınırlı olmuştur. Bu nedenle, ulus-devletler kendi aralarında siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmek için Avrupa Topluluğu gibi, "küresel ulus-devlet sistem"leri oluşturmaya başlamışlardır (Giddens, 1990, s.68). Güçlenen ekonomik sistemlerini koruyabilmek için, askeri gücün küreselleşmesi, silahlanma, birden fazla ülkenin (NATO gibi) silahlı güçlerini birleştirmeleri gerçekleşmiştir. Son olarak, endüstriyel gelişmeye bağlı olarak, dünyada uluslararası işbölümü oluşmuştur. Böylece, bazı bölgeler üretim merkezleri, bazıları endüstri dışı üretim merkezleri haline gelmiştir. Böylece, uzmanlaşan bölgelerin birbirlerine bağımlılıkları artmış, dünya ölçeğinde işbölümü gerçekleşmiştir. Bu bölgesel işbölümünde de ilişkilerin kurulduğu kentler önem kazanmaya başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler olurken, kapalı bir ekonomik ve siyasal yapıya sahip olan Doğu Bloğu'nun yıkılması da, dünyada büyük değişimler yaşandığını ve yeni arayışlar içinde olduğunu göstermektedir.

Kapitalizmin hızla gelişmesi, hızlı kentleşmeye, bu da yerel yönetimlerin sunmakla görevli olduğu kentsel hizmetlerde yetersizliklere ve büyük problemlere neden olmuş ve olmaktadır. Bu problemler ise, yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında siyasal erk (güç) paylaşımı için savaflara neden olmuş, gelişen demokratikleşme akımları ile yerel yönetimler yeni arayışlar içine girmiştir.

Bir yandan küreselleşme önem kazanırken diğer yandan demokratikleşme akımının güçlenmesi, kentleri ve kent yönetimlerini çok önemli bir noktaya getirmiştir.

Tezin amacı, kentlerin ve kent yönetimlerinin bugünkü yapısını ve değişim dinamiğini anlamak olmuştur. Tabii ki, kent ve kent yönetimi söz konusu olduğunda, bağımsız düşünemeyeceğimiz merkezi yönetim, toplumsal yaşam, ekonomik yapının ve birbirleriyle ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu ilişkileri değerlendirebilmek için kısa dönemli bir incelemenin, tüm toplumbilimlerinde olduğu gibi, yetersiz kalacağı düşünüldükten bu ilişkilerin tarihsel süreç içinde araştırılması hedeflenmiştir. İlk aşamada, tarihsel süreç içinde toplumun ve kentin evrimi ile ilgilenen bilimadamlarının farklı bazı değişkenlere bağlı olarak bu süreci nasıl yorumladıkları değerlendirilmiş ve Marx'ın oluşturduğu toplumsal evrim dönemleri amaçladığımız sosyo-ekonomik yapı, yönetim ve mekan ilişkilerini kurmak için seçilmiştir. Bu dönemler; ilkel toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist toplumdur. Günümüzde hala kapitalist toplum aşamasında bulunduğu için, bu çalışmada ilk dört toplum aşaması, ayrı bölümlerde incelenmiştir.

İlkel toplum döneminde, topluluk yaşamının ortaya çıkışı, ilk işbölümlerinin ve topluluklar arasında uzmanlaşmaların gelişmesi (göçebe-çoban topluluklar ve yerleşik-tarım topluluklarının), artı-ürünün ve üretim ilişkilerinin gelişmesi, toplumsal düzen ve mekanın örgütlenmesi arasındaki ilişki ve bu yapılarıdaki dönüşümler incelenmeye çalışılmıştır.

Köleci toplum döneminde ise, üretim biçimi ve mülkiyet yapısındaki değişim ile toplumsal sınıfların, devletlerin ve bütün bu gelişimlerin gerçekleştiği kentlerin (kent-devletleri) ortaya çıkışları araştırılmıştır. Köleci-devletlerin üç farklı biçimi incelenmiştir. Bunlar; Mezopotamya ve Mısır Krallıkları, Yunan Kent-Devletleri ve Roma İmparatorluğu'dur. Bu üç farklı köleci devlet ve toplum yapısının gelişimleri araştırılmış ve sosyo-ekonomik yapı, yönetim ve mekan ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır.

Feodal toplum yapısındaki durağanlığın nedenleri, üretim ilişkilerinin kendini yenileyemediği dönem, daha sonra ticaretin gelişmeye başladığı ve bu yeni ilişkilerin hem toplumda, hem yönetimde, hem de mekanda yarattığı dönüşümler incelenmiştir. Ticaretin özellikle nerelerde ve neden geliştiği, ticaretin gelişiminin yarattığı farklılaşmalar, uzmanlaşmalar da incelenmiştir. Bu dönüşüm süreçlerinde ideolojik gelişmelere ve onlarla etkileşimlere de değinilmiştir.

Kapitalist döneme geçiş, nedenleri, ticaretin gelişimi ile ortaya çıkan burjuva sınıfının nasıl yavaş yavaş güç kazandığı ve dönüşümdeki rolü, ideolojilerin dönüşümdeki rolü, bu bölümde incelenen konulardır.

Günümüzde gelişmekte olan küresel ilişkiler, uzmanlaşmış iletişim ve finans kentlerine ihtiyaç duymakta ve kentler düzeyinde örgütlenmektedir. Ulus devlet sınırlarının önemini kaybetmesi ve yerini küresel ilişkilerin, kentler düzeyindeki örgütlenmelerin, kentler arasında kurulan finans ve iletişim ağlarının alması, diğer yandan ise demokratikleşmenin önem kazanmasıyla birlikte katılım düşüncelerinin gelişmesi, kentlerin ve kent yönetimlerinin önemini artırmıştır. Bu nedenle, yerel yönetimler konusu ve kentlerde değişimin getirdikleri ayrı bir bölümde incelenmiştir.

Her dönemde, sosyo-ekonomik yapı (üretim biçimi, üretim ilişkileri ve toplumsal sınıflar), yönetim (yerel, merkezi ve siyasal düşünceler) ve mekansal yapı sırası korunmaya çalışılmıştır.

TARİHSEL SÜREC İÇİNDE TOPLUMUN VE KENTİN EVRİMİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR:

Tarihsel süreç içinde toplumun ve kentin evrimi ile ilgilenen düşünürler, farklı değişkenlere bağlı olarak yaşanan dönüşümü açıklamaya çalışmışlardır. Bu düşünürlerden, incelenmesi amaçlanan sosyo-ekonomik yapı, yönetim ve mekan yapılarına, inceledikleri değişkenler arasında yer vermiş olanlar seçilmiştir. Bu grupta yer alan, Gideon Sjoberg, Lewis Mumford ve Karl Marx bu yapılardan birini veya birkaçını bağımsız değişken olarak kabul ederek, dönüşümü açıklamaya çalışmışlardır. Tarihsel süreç içinde yapılacak olan araştırmaya başlanırken, bu modellerde tarihsel sürecin nasıl yorumlandığı ve dönemlere ayrıldığı incelenerek, kurulmak istenen sosyo-ekonomik yapı, yönetim ve mekan ilişkilerinin en sağlıklı olarak hangi dönemler ile incelenmesi gerektiğine karar verilecektir.

Gideon Sjoberg; İnsan organizasyonlarında üç büyük derece belirlemiştir, bunların herbiri kendi teknolojik, ekonomik, sosyal ve politik yapılarıyla karakterize olmuşlardır. Toplumların tipolojilerini dolayısıyla kentlerin tipolojilerini ortaya çıkarabilmek için, teknolojiyi bağımsız değişken olarak almış, farklı teknoloji düzeyleri sosyal yapılar için ayırtedici özellik olmuştur. Sjoberg'e göre toplumlar şu şekilde bir gelişim izlemişlerdir.

1. Halk (Folk) veya Okuryazarlık Öncesi Toplum,
2. Endüstri Öncesi Uygar veya Okuryazar - Feodal Toplum,
3. Endüstri-Kenti Toplumu (Sjoberg, 1960: 7)

1. Halk (Folk) veya Okuryazarlık Öncesi Toplum; teknolojinin en basit şekilde olduğu ve kentlerin henüz ortada olmadığı toplum yapısıdır. Halk toplumu, kendi kendine yeten, ve feodal düzene ve endüstri-kenti sistemlerine göre çevresinden oldukça yalıtılmış bir toplum olmuştur. Bu toplumlarda ölçek küçük, aktiviteler ve değerler sınırlı olmuştur. Küçük, kendine yeterli, okuma yazması olmayan halk toplumunda artı değer çok küçük olmuş veya hiç elde edilememiştir. Dolayısıyla toplumda işbölümü veya sınıf ayrımı da çok küçük veya hiç olmamış, sonuç olarak da toplum oldukça homojen bir yapıya sahip olmuştur (Sjoberg, 1960: 9).

2. Endüstri Öncesi Uygar veya Okuryazar - Feodal Toplum; Sjoberg, burada artık bir artı-ürünün var olduğunu çünkü, bu toplumların seçici olarak bazı besinleri büyük miktarlarda topladıklarını, bunların uzun süre depolanabildiğini ve genellikle hayvanların evcilleştirildiğini söylemektedir. Artı ürünün oluşumu, işgücünde uzmanlaşmaya ve bir çeşit sınıflaşmaya neden olmuştur. Örneğin, gelişmiş bir sulama sisteminin yapılması ve korunması için bir liderlik ve insan gücünün kumandası (yönetim) oluşmuştur. Bu da daha çok artı-ürüne neden olmuştur.

Sjoberg, bu aşamadaki toplumların iki önemli elemanı daha olduğunu belirtmiştir:

- a) Yazı; tarihsel olayların, yasa, literatür ve dini inançların kaydedilmesine başlanmıştır. Okur-yazarlık ise, genellikle belli bir grup (elite) tarafından bilinmiştir.
- b) Enerji kaynağı; kas gücünden farklı olarak sonraki endüstri öncesi toplumlar rüzgar gücünü yelkenli (ilkel anlamda) için, su gücünü ise taneli bitkileri değirmende öğütmek için kullanmışlardır.

3. Endüstri-Kenti Toplumu; Bu toplumlar yaygın okur-yazarlıkla, akışkan bir sınıf sistemi ve en önemlisi endüstri devrimine neden olan yeni enerji kaynaklarıyla karakterize olmuşlardır.

Sjoberg, kentlerin ortaya çıkışı için gereken ileri bir teknoloji (kent öncesi biçime göre), dışındaki önşartları şu şekilde tanımlamıştır:

- a) Kompleks bir sosyal organizasyon, bunların üstünde iyi gelişmiş bir güç yapısının gerekliliği: Bu organizasyonla; teknolojiyle üretilen tarımsal artı-ürün toplanabilmiş, depolanabilmiş ve dağıtılabilmıştır. Aynı mekanizma, işgücünü büyük-ölçekli inşaatlarda (kamu binaları, kent duvarları ve sulama sistemleri) organize edebilmiştir. Böyle bir sosyal organizasyon, yönetici grubun yönetiminde çeşitli uzmanlaşmaları gerekli kılmıştır. Sonradan, bu yönetici grup (sayıca çok az) periyodik olarak köylülerden artı-ürünü toplamak ve kent halkını beslemek için politik güçlerini bir ideolojiyle desteklemişler ve genellikle bu din olmuştur.
- b) Önemli ekolojik taban: Bu sadece verimli topraklar değil, hem tarım hem de kentsel tüketim için gerekli, yeterli bir su olmuştur. Bu koşullar, coğrafi olarak orta kuşaktaki nehir vadilerinde ve alüviyal topraklarda bulunduğu için, ilk kentler de bu alüviyal topraklarda ortaya çıkmıştır (Sjoberg, 1960: 27-31).

Sjoberg, yazının sosyal düzende büyük bir dönüşüme neden olduğunu söylemiştir. Kompleks idari, yasal ve düşünce sistemlerinin yaratılmasının, ağızdan ağıza olan sözlü gelenekle değil, yazılı gelenekle mümkün olduğunu söylemiştir.

İlk kentlerin M.Ö.3500 yıllarında Mezopotamya'da ortaya çıkmasının nedeninin, sadece verimli topraklar ve uygun su kaynaklarına bağlı olmadığını, bu bölgenin binlerce yıldanberi süren değişik kültürden insanların ilişkilerinin ve yollarının kesişme noktasında olmasının da etkili olduğunu vurgulamıştır.

İlk kentler Aşağı Mezopotamya'da Sümer ve sonra Akad'da; Eridu, Erech, Lagash ve Kish arkeologlarca daha iyi bilindiği halde, Ur daha sonra ortaya çıkan ve en çok bilinen kent olmuştur.

Bu ilk kentler, aynı teknolojik tabana sahip olmuşlardır. Tahıl bitkileri; buğday ve arpa, kullandıkları metal; bronz ve araçları ise; saban ve tekerlekli araçlar olmuştur. Genellikle lider; bir kral ve bir papaz olmuş, köylülerin tanrılarına hediyeleri tapınak ambarlarında depolanmıştır. Krallık mensuplarının lüks malları keşfetmesi ve tapınağın mevcut uzmanlaşmış zanaatçıları tanınması, kıymetli metal ve taşların Mezopotamya'nın sınırlarından tüccar-taşıyıcılar sınıfı vasıtasıyla ithal edilmesine bağlı olmuştur.

Gordon Childe'in "şehir devrimi", tarım devrimiyle önem bakımından eşittir ve onları endüstri devrimi izler. Kentler bir çok alanda değişimin motoru rolüne sahiptirler. İlk kentlerin çoğu, önemli ulaşım hatlarında kurulmuşlardır, böylece, yeni düşünceler ve keşifler doğal olarak bu kentlere girebilmiştir. Sadece teknolojiye değil bir çok konuda; dini, felsefi, ve bilimsel düşüncelerde uzmanlaşmış kişiler küçük bir alanda yenilikler için yoğunlaşmıştır.

Sjoberg'e göre; şehir devrimi, sadece paralel evrimler olan teknoloji ve sosyal organizasyon (özellikle politik) arasındaki ilişkilerle doğru açıklanabilir. Bu teknoloji ve sosyal organizasyon evrimleri şehir hayatı için önşart değildirler, fakat, şehir hayatının gelişimi için önşarttır.

Childe, kentleşmenin, Demir Çağı'nın ilk 5 yüzyılında, Bronz Çağı'nın 15 yüzyılından daha hızlı geliştiğini gözlemiştir.

Sjoberg, imparatorlukların yükselişi ve düşüşü ile şehirlerin yükselişi ve düşüşü arasındaki ilişkiyi çok kuvvetli bulmuştur. Mezopotamya'daki krallıklar döneminde önemli olan bir çok şehir, büyük şehir, krallıkların çöküşüyle önemlerini ve güçlerini kaybetmişlerdir. Oysa, Atina gibi bazı şehirler, sahip oldukları rollerini bir imparatorluktan öbürüne taşımış ve önemlerini sürdürmüşlerdir. Atina, Yunan gücünün yıkımından sonra Roma'nın öğrenim merkezi olmuştur.

Lewis Mumford; Tarihsel süreç içinde toplumların evrimini, teknoloji düzeyini bağımsız değişken kabul ederek sınıflandıran Sjoberg'den farklı olarak, bir şehirci olan Mumford, tarihsel süreç içinde toplumsal yerleşimleri (mekansal yapıyı) incelemiş ve bu yerleşimleri ekonomik fonksiyonlarına göre sınıflandırmıştır.

1. Savunma Kentleri; Lewis Mumford'a göre, köyün kente dönüşümü sürecinde, tarihi rolü erkek nüfus oynamıştır. Bunu yaparken, daha çok anaerkil köylerin beslenme ve yeniden üretim alışkanlıklarını alarak topluluğu dönüştürmüşlerdir. Bir kale inşa edilmiş ve içine büyük bölümü topluluktan zorla alınmış biriktirilen yiyecek ve ihtiyaçlar koyulmuştur. Böylece bolluk içinde kıtlık yaratılmıştır. Yalnız fiziksel güç ve baskı onların keyfi hareketlerini yasallaştırmaya yetmemiş, daha çok ve genel itaat için, avcı şef dini lidere dönüşmüş ve dini güvenliği sağlamak için daha fazla mal toplamıştır. Dolayısıyla, bu ilk kentler güvenlik, politik, ekonomik ve dini nedenlerle yaratılmıştır.

Bu kentlerde, kendine özgü, tüm bölgeyi kontrol altında tutan bir kule, bazı konutlar, bütün önemli depolar yer almıştır. Bu merkezi alan genel bir yerleşim hizmet yeri olmamıştır. Bütün nüfus sadece özel günlerde, dini kutlamalarda bu alanda toplanmıştır. Bu kentler düşünce ve malların değiştirildiği bir merkez hizmeti de görmüşlerdir.

2. Tarım Kenti; Büyük arazi sahipleri de kalenin içine yerleştiklerinde tarım kenti doğmuştur. Bu arazi sahiplerinin merkeze gelme nedenleri, güvenlik, rahat ve duvarların içinde prestijli konutlarda oturmak, merkeze yerleşebilme nedenleri ise, topraktan elde edilen ürünü toplayıp kentin içine getirmeleri olmuştur. Onları daha sonra tüccarlar ve zanaatçılar yani kentin ihtiyaçlarını giderenler takip etmişler, büyük arazi sahipleri

sınıfının harcamalarına bağlı olmuşlardır. Ticaret ve manüfaktür üretim olmasına rağmen, sınırlı bir marketleri ve küçük bir gelişme potansiyelleri olmuştur. Tarım kentlerinin içinde toprak sahipleri sınıfı, üreticilerin kölece sömürüldüğü, lüks yaşam biçimlerini yerleştirmişlerdir.

3. Pazar Kenti: Kent toplumunun doğası, tüccarların toprak sahipleri sınıfının yerini almasıyla dramatik bir şekilde değişmiş ve pazar kenti ortaya çıkmıştır. Böyle bir kent, pazarla birdenbire ortaya çıkmamıştır. Pazar hem kale kentinde hem de tarım kentinde olduğu halde, tüccarın kentte en önemli insan haline gelmesiyle pazar ve kamu meydanı birleşerek tek hale gelmiş ve pazar kenti oluşmuştur. Bu dönüşüm bir çok yerde olduğu halde, hiçbir yerde İtalya'daki kadar kapsamlı gelişmemiştir (İtalya'da 10.-14.yy.).

4. Endüstri Kenti: Endüstri Devrimi ve endüstri kenti ancak tarım ile mümkün olabilmıştır. 11. - 14. yy.'lardaki kentsel devrim büyük ölçüde kırdaki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bunlar;

- Avrupa'daki uçsuz bucaksız ekilip sürülebilen alanlar,
- Yeterli ziraat ilişkilerinin uygulanması,
- Sulamanın yaygınlaşmasıdır.

İtalya, tarımın yeniden canlanmasında, ticaret, endüstri ve kentleşmede kumanda pozisyonunu yüklenmiştir. O, sadece coğrafi olarak, ilerlemiş doğu uygarlıklarına yakın değil, ayrıca Roma uygarlığının güçlü kentsel gelenekleriyle de çevrelenmiştir (Coppa, 1974: 36-39).

Toplumun evrimini değerlendiren Sjoberg, kentin evrimini değerlendiren Mumford'dan sonra, tarihsel süreç içinde toplum ve yönetim yapılarının evrimini, ekonomik yapıyı; üretim ilişki ve biçimlerini bağımsız değişken kabul ederek değerlendiren Marx'ın düşünceleri incelenecektir. Böylece incelenmesi amaçlanan üç yapının, sosyo-ekonomik yapı, yönetim ve mekanın tarihsel süreç içinde nasıl ve hangi sınıflamalarla ele alındıkları anlaşılmış olacaktır.

Karl Marx; Devlet tipleri ile devlet biçimlerini ayırmış, devlet tiplerini, devleti kullanan sınıfa göre tanımlamıştır. Ona göre; devlet organlarının ve idaresinin organizasyonu devletin biçimini belirlemiştir. Tarihte üç tip sömürü devleti kurulduğunu, bunların; kölelik devleti, feodal devlet ve burjuva devleti olduğunu söylemiştir. Aynı tip devletin değişik biçimlerde ortaya çıkabildiğini belirtmiş ve örnek olarak, kölelik devletinin, Mısır'da despotizm, Atina'da demokrasi, Roma'da aristokratik cumhuriyet biçimlerinde ortaya çıkıtığını göstermiştir. Aynı tip devletin değişik biçimlerde ortaya çıkmasını ekonomik yapıya bağlamış, feodalitede siyasal iktidarın parçalanmış olması ve dağınıklığını, ekonomik dağınıklığa dayandırmıştır. Daha sonraları devletler ve bölgeler arası ticari ilişkiler güçlendiğinde mutlak monarşiler kurulmuştur. Aynı şekilde burjuva devleti de; temsili monarşi, demokratik cumhuriyet ve faşist diktatörlükler gibi, değişik biçimlerde ortaya çıkabilmıştır (Göze, 1995: 44).

Marxist yöntem diyalektik ve tarihi materyalizmden oluşur. Marx'ın özellikle Hegel'den etkilenecek benisediği diyalektik yöntem, gelişmeyi "karşıtlıkları aşarak ilerleyen üç adımlı bir hareket olarak" açıklar (Tütengil, 1978: 46). Bu üç aşama tez, antitez ve sentezdir.

Eski üretim ilişkileri tezi oluşturur. Eski üretim ilişkilerinin antitezi teknolojik ilerleme sonucu gelişen yeni üretim araçlarıdır (Tütengil, 1978: 48). Yeni üretim araçları yerine daha geniş kapsamlı olmak üzere yeni üretici güçler düzeyi de denebilir. “İnsanın doğayı değiştirmek, işlemek ve etkilemek amacıyla kullandığı yöntemleri ve insan formasyonunu kapsayan üretici güçlerin yeni düzeyinin üretim ilişkileriyle çatışması sonucunda senteze, yani yeni üretim ilişkilerine varılır” (Ökten, 1980: 20).

Marx’a göre üretim “tüm insanlık tarihinin önkoşulu, kuşkusuz yaşayan insanların, bireylerin varlığıdır. Bu nedenle gerçekleşmesi gereken ilk olay, bu bireylerin fiziksel oluşumu ve bunun sonucunda doğayla ilişkileridir... Varolma amaçlarını üreterek insanlar dolaylı olarak gerçek maddi yaşamlarını üretirler” (Bottomore, Rubel, 1973: 79). “Tarih boyunca, toplumsal yapılar birbirlerinin yerine geçmiş, yaşam koşulları değişmiş, ama üretim, her zaman insan toplumunun varlık nedeni olarak kalmıştır” (Leontiev, 1976: 10).

Marx’ın Toplum Doktrini: Marx’a göre, tarihteki önemli dönüşüm, toplumsal işbölümünün ve sınıfların ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. Sınıflar üretim ilişkilerine göre tanımlanmıştır.

1. sınıf; Burjuvazi, üretim ilişkilerine sahip,
2. sınıf; İşçiler, üretim ilişkilerine sahip olmayan ve kendi işgücünü satmak zorunda olan kişiler.

Marx’ın paradigmasına göre, sınıfların oluşumuyla birlikte çatışma ve mücadele toplumun normal ve gerekli bir parçası olarak oluşmuştur. Sınıf çatışması değişimin motorudur ve toplumu bir evrimsel süreçten diğerine sevkeder.

Ekonomik Determinasyon: Marx, hiçbir olayın soyutlama içinde anlaşılamayacağını sadece tam olarak geliştirilmiş sosyal, politik, ekonomik ve tarihi bir içerikle anlaşılabilceği görüşündedir. Bütün olaylar üretim ilişkileri ve grup ilişkilerine bağlıdır. Yani toplumun karakteri, şekli ve yapısı altta yatan ekonomik düzen tarafından belirlenir. Marx toplumun iki elemandan oluştuğunu söylemiştir; altyapı ve üstyapı.

ÜSTYAPI	<i>Kurumlar</i>	
(ekonomik düzenin bir yansıması)	Politika Din Eğitim	Sanat Tarz vb.
	Kültür	
	Değerler Kurallar Roller	
ALTYAPI	1. Üretim İlişkileri a) Teknoloji b) Sosyal Organizasyon 2. Sınıf İlişkileri a) Kim Sahip b) Kim Kontrol Ediyor	
(gerçek)	Tarihdeki Modeller 1. Avcı-Toplayıcılık (ilkel top.) 2. Köleci 3. Feodal (tarım) 4. Kapitalist (endüstri) 5. Sosyalist	

Şekil 1.1. Marx'ın Toplum Paradigması (Schwab, 1992: 1-34)

II. BÖLÜM - İLKEİ TOPLUM

2.1. SOSYO-EKONOMİK YAPI:

H.Heaton, insanlık tarihini başlıca üç bölüme ayırmaktadır. I. bölüm 250.000 yıllık bir dönem, yani çok iyi anlaşılmamış bir dönem olan Tarih öncesini kapsar. Bu dönem boyunca, insan nesli farklı bir hayvan türü olarak belirmiş, dik yürümesini öğrenmiş ve böylece eliyle alet tutabilmiştir. Bu insan çok çeşitli çalışma yolları bulmuş; yeni ürünler ve yeni aletler geliştirmiş, böylece isteklerini tatmin becerisini büyük çapta geliştirmiştir. Bu gelişmelerde Avrupalılar büyük bir rol oynamamıştır.

İnsanlık tarihinin II. bölümü bundan beş veya altı bin yıl öncelerinde Mısır, Mezopotamya ve belki de Kuzey-Batı Hind'in uygun çevrelerinde başlamıştır. Bu dönemin insanları, birikimli teknik mirası, daha gelişmiş ekonomik ve siyasal toplumlar inşa etmek üzere kullanmışlardır.

III. bölüm ise, bundan beş veya dört bin yıl kadar önce Batı Asya ve Kuzey-Doğu Afrika'daki bu gelişmelerin, Asya'nın bir yarımadası olan Avrupa'yı aşık bir şekilde etkilemesiyle başlamıştır. (H.Heaton, 13-14).

İnsanlık tarihinin ilk dönemi çok uzun sürmüştür, fakat insanlığın bu dönemdeki kazanımları bugünkü faaliyetlerin temellerini oluşturmuştur. İlkel dönemde insan yiyecek sağlama becerisini üç yoldan geliştirmiştir. Avcılık- toplayıcılık, hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımın gelişmesi (Heaton, 1995: 14).

Vahşi bitki, meyva, ot ve yavaş hareket eden hayvanları veya böcekleri, tıpkı diğer hayvanların yaptığı gibi toplamış, fakat kurbanlarının listesine, av ve balık tuzak araçları geliştirerek, kendinden daha güçlü ve saldırmasını bilen hayvanları da eklemiştir. Diğer yandan, kendini korumasını artırdığı ölçüde sağladığı yiyecek yelpazesi gelişmiştir (Heaton, 1995: 14).

Böylece M.Ö.5000'lerde bugünün çiftlik hayvanlarından çoğu insan tarafından evcilleştirilmiştir. Köpek insana avda, hayvan sürülerini gütmeye yardımcı olmuş ve ona bekçilik yapmıştır. İnek, keçi, koyun etleri ve derileriyle insana yararlı olmakta, canlıyken süt de vermektedirler. Öküz, saban ve tekerleğin icadıyla bir koşum hayvanı haline gelmiştir. Eşek ve deve yararlı yük hayvanları olmuş, at ise bu dönemde sınırlı bir değere sahip olmuştur.

Kadın eskiden topladığı bazı vahşi ot, tane, kök veya meyvaları yetiştirmeye başlamıştır. Son bilgilere göre, arpa ve bir cins buğdayın M.Ö.6000'lerden önceki bir tarihte, bugün Irak adını taşıyan bölgede, Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyılarında yetiştirildiğini göstermektedir. Bu uygulama, Suriye, Mısır ve Tuna vadisine yayılmış, M.Ö.2000 yıllarında Fransa, Britanya ve İspanya'ya ulaşmıştır (Heaton, 1995: 14-15).

İnsanoğlunun, bazı hayvanları ve bitkileri evcilleştirerek, hayvancılık ve tarımcılığa geçişi ile avcılık-toplayıcılık ekonomisinden üretim ekonomisine geçilmiştir (Güvenç, 1991: 168).

İlkel toplumdaki üretim ilişkileri, bu son derece ilkel üretim güçleri ile uyum halinde olmuştur. Bu dönemde iş araçlarının durumu insana tek başına ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını vermemiştir (Göze, 1995: 41). İlkel toplumun tüm üyelerinin güçlerini birleştirmeleri ile ancak doğadan gerekli olan şeyler sağlanabilmiştir. Ancak ortak yaşam, üretimin ilerlemesinin temeli olan birikmiş çalışma, tecrübe ve alışkanlıkların korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayabilmiştir.

2.1.1. Birinci İşbölümü;

İlk toplumsal iş bölümü, cinsiyet ve yaş ilkelerine göre oluşmuş, böylece, toplumun üretici güçlerinin evriminde büyük bir atılım gerçekleşmiştir. Üretici güçlerin ve herşeyden önce yeni silahların (mızrak, kargı, vb.) gelişmesi, zaten topluluğun üyeleri arasında bir iş bölümünü doğurmuştur. Artık aralarından bir bölümü, herkesin ihtiyacı olan yiyeceği sağlarken diğerleri, başka işlerle uğraşabilmişlerdir. Bu işbölümüne göre; erkekler, kendilerini, tamamen ava vermeye, böylece et ve deri ihtiyacını karşılamaya, kadınlar, ihtiyaçlar ve çocuklar ise doğrudan doğruya doğadan sağlanan besinleri toplamaya, balık avlamaya, ateşin söndürülmemesine ve düzenin sağlanması işlerine vermişlerdir.

Uzun yaşam tecrübesi olan yaşlılar, iş aletlerinin yapımı ile uğraşmışlar, birbakıma kuşakların deneylerinin ortaklaşa çalışma alışkanlıklarının taşıyıcıları olmuşlardır. Üretimde en bilgili oldukları için, bu ilkel insan topluluklarının öteki üyelerinin yanında, belli bir saygınlık sağlamışlardır.

İnsanlığın tarımda ve hayvancılıkta uzmanlaşması ve toplumun üretici güçlerinin özelleşmesi, ilk toplumsal işbölümünü başlatmıştır. Uzun bir pratik sonunda, çoban kabileler, uzmanlaşmanın ilerlemesi için zorunlu olan teknikleri, zamanla geliştirmişlerdir. Zamanla verimlilik artmış ve hayvan yetiştiricileri çok daha fazla ürün elde etmeye başlamışlardır. Tarımcılar da kendi bakımlarından toprağın işlenmesini geliştirmişler ve ürünü iyileştirmişlerdir. Uzmanlaşma, üretimin ve emeğin üretkenliğinin genel ilerleyişine ve verimliliği bir hayli yükselten aletlerin ve üretim araçlarının evrimine yardım etmiştir (Mandel, 1974: 45-53).

2.1.2. Anaerkil Düzen;

Kadınların ev işleriyle ilgili faaliyetleri bir dereceye kadar güvenli ve düzenli bir geçim kaynağı sunabilmiş, oysa erkekler tarafından yürütülen avlanma işleri daima rastlantılara bağlı kalmış ve düzenli bir beslenmeyi garantileyememiştir. Bu kadının, ekonomik hayatta daha etkin bir rol oynamasına ve klanın yönetimini üzerine almasına neden olmuştur. Bu düzenin kurulmasında büyük payı olan bir diğer etken de, kadının konutta ya da bunun yakınlarında çalışması olmuştur. Böylece, kadın ortak barınağın, yani konutun sahibesi görevini sürekli yerine getirmiştir. Kadın, klanın atası sayılmış;

ortak konutun efendisi ve hepsi birbirine anadan akraba olan bütün klan üyelerinin çevresinde dolandıkları çekim merkezi olmuştur. Herşey, ana-kadının toplumsal rolünü artırmış ve onun saygınlığını yükseltmiştir. Ana-kadın, toplulukta, artık yönetici rolü oynamaya başladığı için, toplumsal örgütlenme biçimi, ana soyuna bağlı olmuş, bunun karşılığı olan düzen de anaerkil düzen adını almıştır (Mandel, 1974: 45-53).

2.1.3. İkinci İşbölümü:

Cilalı taş devrinin sonlarına rastlayan tarım devrimi ile artı-ürün oluşmuş ve insanlar tarım dışında başka işlerle ilgilenmeye başlamışlardır. Belirli taşları ateşe tutarak madenleri keşfetmişler ve bu madenleri iş aletlerinin yapımında kullanmışlardır. Bakırın, kalayın ve demirin bulunmasıyla *Maden Devrimi* gerçekleşmiştir.

Maden devriminin sonuçları önce, toplumun temel ekonomik faaliyeti olan tarım alanında kendini göstermiştir. Demir saplı sabanın kullanılması ile birlikte hayvan gücünden yararlanmak bir zorunluluk haline gelmiş ve tarımsal emeğin verimi birdenbire artmıştır (Mandel, 1974: 45-53).

Üretici güçlerdeki gelişme, özellikle madenden aletlerin yapımı için çeşitli madenlerin çok geniş bir şekilde kullanılması sonucunu doğurmuştur. M.Ö. 14. yüzyılda ortaya çıkan demir aletler, tarımda, kayda değer hızlı bir ilerleme sağlamıştır. Demirden başka madenlerin de bulunması ile üretim araçları çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Üretici güçlerin ilerlemesi, insanların, üretimin bu ya da şu kolunda uzmanlaşmasını gerektirmiştir. Böylece, topluluğun bağrında, zanaatçılar tabakası belirdi. İlk zanaatçı eylemler, madenlerin eritilmesi, madeni nesnelerin yapımı, çömlekçilik ve dokumacılık olmuştur.

2.1.4. Anaerkillikten Ataerkilliğe Geçiş:

İşbölümünün gelişmesi, ilkel komünal topluluğun toplumsal yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Çoban kabilelerin ekonomisinde erkeklerin rolü artmış ve erkeklerin çalışması, yavaş yavaş, topluluk için maddi servetlerin en başta gelen kaynağı olmuştur. Bu olay, anaerkilliğin yerini ataerkilliğin almasına neden olmuştur.

Tarım, ekonominin temelini oluşturduğu zaman, topluluk, tarlaların işlenmesi için daha güçlü olan erkekleri görevlendirmiştir. Toprağın büyük adale gücü gerektiren sapanla sürülüp bellenmesindeki gelişme ile birlikte, tarım, tamamen erkeklere özgü bir iş haline gelmiştir. Daha önce topluluğun refahının başlıca unsuru olan kadın emeği, ikinci plana düşmüş ve genel refah, erkek emeğine bağlanmıştır. Erkek, yavaş yavaş aile reisi durumuna geçmiş ve kabilenin toplumsal hayatında birinci rolü oynamaya başlamıştır.

2.1.5. Değişimlerin Ortaya Çıkışı:

İlkel toplum döneminde malların mübadelesi, farklılaşmış ürünlerin olduğu bölgelerde gelişmiş, “bu bölgelerdeki makiler, kumsallar, ormanlar, dağlar, vadiler” yeni ve farklı ürünler sağlamış ve karşılıklı değişime ve ticarete yol açmıştır. Oysa, bölgelerindeki

şartların tekdüze olduğu toplulukların birbirleriyle mal mübadelesinde bulunmaları için çok az nedenleri olmuştur (Mandel, 1974: 73).

İlkel toplumda, “başlangıçta, mübadeleyi gerektirmeyen yardımlaşma ve işbirliği üzerine kurulmuş bir emek hakimdir”. İlk toplumsal işbölümü “herkesin topluluğa yapacağı hizmet, görenek ve dinsel kurallar”a göre belirlenmiş ve “yaşa, cinse, akrabalık derecesine göre değişmiş, ama bu hizmet belirli bir karşılık beklemeksizin” yapılmıştır. Dolayısıyla, bu basit mübadele, “ilkel ekonomide birdenbire patlak veren bir buhrandan (kıtlıktan) olduğu kadar tesadüfen ortaya çıkan bir ürün fazlasından da” ortaya çıkmış olabilir (Mandel, 1974: 74; Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 68).

“Emeğin üretkenliği artıp komşu kabile ve kavimlerin birçoğunda az miktarda devamlı artı-ürünler meydana gelince, bu bölgesel özelleşme sistemi, düzenli bir mübadele ağı halinde genişleyebilmiş ve hakiki bir bölgesel işbölümü ile sonuçlanabilmiştir” (Mandel, 1974: 82).

İlkel kavimlerde ikinci işbölümü, maden devrimi ile ortaya çıkmış ve meslek haline gelmiş zanaatkarlığın ortaya çıkışını, mübadelenin genelleşmesiyle eşzamanlı kılmıştır. Bu kavimlerde maden devrimi, ticaretin bağımsızlaşmasına yol açmakla, ticareti zanaatkarlıktan kesin olarak ayırdığı gibi, zanaatkarlığı da tarımdan ayırmıştır (Mandel, 1974: 85-86; Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 68).

2.2. YÖNETİM YAPISI:

2.2.1. İhtiyarlar Kurulu ve Anaerkil Yönetim;

Cinsiyet ve yaş ilkelerine göre oluşan ilk toplumsal işbölümü, toplumun üretici güçlerinin evriminde büyük bir atılım gerçekleşmiştir. Yaş ilkelerine göre oluşan işbölümü; yönetimde ihtiyarların söz sahibi olmasına, cinsiyetler arasında oluşan işbölümü ise; kadının ön plana çıkmasına ve yönetimin anaerkil olmasına neden olmuştur (Mandel, 1974, ss.45-53).

Uzun yaşam tecrübesi ve üretimdeki yüksek bilgileri ile topluluk içinde büyük bir saygınlığa sahip olan yaşlılar, klanı uzun süre ihtiyarlar kurulu ile yönetmişler, avlanmada ve diğer işlerde şef rolünü oynamışlar, topluluğun bütün işlerinde yavaş yavaş karar verecek duruma gelmişlerdir.

Kadının üretimdeki ve toplumsal düzenin devamındaki rolünün önemi, onun yönetimde erkeklerden daha etkin olmasına, anaerkil düzen ve yönetimin doğmasına neden olmuştur. Anaerkil yönetimde, toplumsal yaşamın devamı için gerekli olan temel besinlerin yetiştirilmesi, sonraki günlerin düşünülerek depolanması, ana soyunun devamı olan çocukların korunması, yetiştirilmesi, barınakların yani konutun yapılması hep kadınların göreviydi. İlkel topluluk için önemli olan herşey kadının kontrol ve denetiminde yine kadın tarafından üretilmiştir.

A. Şenel'e göre; ana soy çizgili (matrilinear) toplulukların aynı zamanda topluluğu kadınların yönettiği anaerkil (matriarkal) topluluklar olacakları sanılmamalıdır. Geçim alanında kadının önemi artmış olmakla birlikte savunma alanında erkeğin önemi sürmektedir, hatta, ambarları yağmalamak, toprağı elegeçirmek için yapılan saldırıların başlaması üzerine, savunmanın, dolayısıyla erkeğin önemi daha da artmıştır. Ayrıca, savunma ve saldırı, tarımdan farklı olarak eşgüdümü, disiplini ve önderliği gerektirdiğinden, savaşı yöneten erkekler, barış zamanının bazı kollektif işlerini yönetmeye de aday olmuşlardır. Çağdaş ilkel kızılderili topluluklarında yapılan araştırmalara göre; İrokiler'de soy çizgisinin anaya göre hesaplanmasına, evi kadının yönetmesine karşılık, topluluğu eli silah tutan savaşçı erkekler (kabine kurultayı) ve kabile şefi yönetirdi; kadınlar, kabile meclisinde isteklerini ve düşüncelerini ancak bir erkeğin aracılığı ile duyurabilirlerdi (Şenel, 1995: 22-23).

2.2.2. Ortak Mülkiyet;

İlkel toplumun üretim ilişkileri ve güçleri ortak yaşamı gerekli kıldığı gibi, ortak yaşam da sadece bir tek mülkiyet biçimini "ortak mülkiyet"i gerekli kılmıştır. Toprağı ilk yerleşme, genellikle büyük bir ailenin, birbirlerine akrabalık bağlarıyla bağlı erkek ve kadınlardan meydana gelen bir grubun bir toprak parçasını işgal etmesi şeklinde olmuş ve bu toprak üzerinde herhangi bir kontrol (mülkiyet) hakkının ortaya çıkması öncelikle bu sosyal organizasyon yapısından etkilenmiştir. Toplumun üyelerinin ortaklaşa çalışmaları ile elde edilen bütün ürünler, ancak hayati ihtiyaçları karşılamaya yettiği için, üyeler arasında eşit paylaşılmıştır. Sadece, ailenin işlediği bahçe (konut çevresindeki) veya onun ektiği meyva ağacı özel mülkiyete doğru bir gelişme göstermiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 49).

2.2.3. Ataerkil Düzendeki Yönetim:

İlkçağ uygarlığının bütün bölgelerinde çoban kabileler, tarımcıların yakınlarında yaşamışlar, bu durum da, icatların ve iş tecrübesinin değiş tokuşuna katkıda bulunmuştur (Mandel, 1974, ss.45-53). Üretim ve ekonomik ilişkiler artmış, klanlar arasında gittikçe güçlenen bu bağlar, birçok klanın biraraya gelerek kabileleri oluşturmalarına neden olmuştur (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 48).

Savaş zamanında klan, kendisine askeri bir şef seçerdi, bu şef, klanın bütün güçlerini, örgütlenirip düzene koymak ve düşmana karşı yöneltmekle görevli olurdu. Şefin otoritesi savaşla birlikte biterdi. Bu düzen, klan demokrasisi adını almaktadır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 63-64).

Ataerkilliğe dayanan toplumun başlangıç döneminde, her klan, tamamen anaerkil düzende olduğu gibi, oturduğu ve avlanma, tarım, hayvan yetiştirme için kullandığı toprakların ortak mülkiyetine sahip olmuştur. Klanın bütün üyeleri eşit haklara sahip olmuş ve anlaşmazlıklar, klan genel toplantılarında sonuçlanmıştır. Klanın ya da kabilenin bütün işleri eşit olan ergin kadın ve erkekler tarafından seçilen şefler ya da şefler meclisleri tarafından düzenlenmiştir. Bu şeflerin saygınlığı, sadece tecrübe, avda beceriklilik, savaşçı cesaret, akıl gibi bireysel niteliklerinden ileri gelmiştir. Güç ve

yetkileri babadan kalma olmamış, yalnızca üyelerin oyu ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, topluluk tarafından her an görevlerinden alınabilirlerdi. Varlık bakımından, kabilenin diğer üyeleri ile hiçbir farkları olmamıştır. Kabile başkanının, hiçbir baskı aracı olmamış, iktidarı daha çok manevi bir iktidar olmuştur.

İlkel topluluk düzeninde, devlet mekanizmasını yakından ya da uzaktan hatırlatan kurumlar olmamış ve topluluğun yönetimi, klan demokrasisi ilkesine göre, yani topluluğun (klan ya da kabilenin) bütün üyelerinin kamu işlerinin yürütülmesine eşit olarak katılması ilkesine göre gerçekleştirilmiştir. Bu toplumsal düzen biçimi, aslında, mevcut üretim ilişkilerini de yansıtmıştır. Tarım ve Maden devrimlerinin paralelinde el emeği talebi artmış, yani köle talebi artmıştır. Tarımın ve köleliğin geliştiği yerlerde birbiri ardısıra şehirler kurulmuştur (Mandel, 1974: 45-53).

2.2.4. Özel Mülkiyetin Doğuşu;

İlkel komünal topluluğun üyeleri, geçimleri için gerekli bütün servetleri ortaklaşa ürettikleri sürece, özel mülkiyet olanaksız olmuştur. Ancak, “üretici güçlerin ilerlemesi ile birlikte, işbölümü, topluluğun birliğini parçalamış ve topluluğun üyeleri, pazarda, değişime konulmuş maddeleri ayrı ayrı üretmeye başladıkları zaman, yeni bir kurumun, özel mülkiyetin meydana geldiği görülmüştür” (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 68). “Evin, bahçenin ve ekilebilir toprakların dışında köyün, otlaklar ve ormanlardan meydana gelen kısmı kollektif mülkiyet olarak kalmıştır” (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 49).

2.2.5. İlkel Toplumda Düşünce Biçimi;

Klan; yüksek bir varlığın kutsal koruyuculuğu altında bir örgütleniş idi. Bu varlık; tanrısal gücünden dolayı mutlak efendi, tüm yaşam kaynaklarını elinde bulunduran bir somut bir hayvan veya bitkiden oluşan bir totemdir.

Yönetim, ihtiyarlar kurulunda iken, otorite, yaygın ve dağınık olmuştur. Daha sonra, zamanla otorite, klanın savaşta ve avda en başarılı olan insanında toplandı. Bu gelişme totemi bir tanrı ve bu insanı da şef yapmıştır.

Durkheim , somut bir hayvan ya da bitki (totem) kullanılmadıkça ilkel insanın karmaşık klan örgütünü kavrayamayacağını söyleyip, buradan giderek, insanın totemine, tanrısına tapınırken aslında toplumuna tapındığı sonucuna varan bir din açıklaması getirmiştir. Gerçekten ilkel toplulukların kendilerini çoğu kez yedikleri bir hayvan, bitki ya da çevrelerinin bir doğal özelliği ile adlandırdıklarını görülmektedir ki, buna “totem” denmektedir (Şenel, 1995: 26).

Benzetmeci, simgeci ve sınıflandırıcı düşünen ilk insanın düşüncelerinin başlıca konusunu, en önemli sorunları olan, geçim, savunma (hayvanlara karşı) ve üreme oluşturmıştır (mağara ve kaya resimlerinden).

Üretim başlamadan önce, ilkel insanın doğa karşısındaki konumu edilgin olmuştur. Doğanın verdiğiyle yetinmek zorunda kalmış ve yaşamında baş rolü doğa oynamıştır. Üretimin başlamasıyla artık insan, doğa karşısında böyle edilgin bir konumda kalmamıştır. Doğayla düzenli bir etkileşim içine girmiş, ancak, yine de her şeyi kontrolü altına alamamıştır, yaşamlarında hala doğa önemli bir role sahip olmuştur.

Üretime geçilmesiyle toplulukta baş rolü kadın oynamaya başlamış ve insanlar, bitkileri ve hayvanları var eden irade sahibi ve kudretli varlığın “ana tanrıça” olduğunu düşünmüşlerdir. Çok tanrılı çiftçi topluluklarında ise baş tanrı, ana tanrıça olmuştur. Ancak, erkeklerce yapılan tarıma, hele saban tarımına geçilmesiyle, kadın üretimde ikinci plana düşmüş, çoban toplulukların çiftçiler üzerinde egemen olmasıyla baş tanrılık erkek tanrılarının (çoğunlukla da egemen topluluğun tanrısının) eline geçmiştir.

Bu topluluklar henüz toplumsal ve siyasal farklılaşmaya uğramamış oldukları için, onlarda bir siyasal düşünüşün varlığından söz edilemez. Ancak, uygar toplumun siyasal düşünüşünün dayandırılacağı öğelerin bu çağın dinsel düşünüşünde oluştuğu söylenebilir. Yine de bu dönemde tam anlamıyla dinsel düşünüş de henüz ortaya çıkmamıştır, tapınma ögesi henüz ortaya çıkmamıştır. Bu eşitlikçi topluluklarda “boyun eğme, yalvarma, yakarma, ayağa kapanma” kavramları gelişmemiştir. Bu kavramlar, daha sonra, yöneten-yönetilen farklılaşmasının ortaya çıktığı eşitsiz, sınıflı uygar toplumlarda oluşmuşlardır (Şenel, 1995: 24-35).

Ancak, en ilkel toplumlarda bile görevlilerin grup için iş gördükleri bazı durumlar olmuştur. Engels, böyle toplulukların her birinde başlangıçtan beri, bazı ortak çıkarları koruma işini, bütün grubun denetimi altında olsa bile, bireylere vermek gerektiğini söylemiştir. Bu işleri ise şu şekilde sıralamıştır; anlaşmazlıkları yatıştırma, ortak mülkiyet üzerinde bireysel zorla almaları önleme, özellikle sıcak ülkelerde suların gözetimi ve en son olarak, en ilkel koşullar altında, dinsel işlevler. Engels, daha sonra, bu tür görevlerin açıkça, belli bir yetkiyle donatıldıklarını ve devlet iktidarının başı olduklarını söyler. İlkel toplumlarda işbölümünün artışıyla birlikte, bu görevliler de uzmanlaşmışlar, örgütlenmişler ve grubun geri kalan bölümünden farklılaşmışlardır. Üretici güçlerin artmasıyla yoğunluğu artan nüfus ayrı topluluklar arasında, bir noktada ortak çıkarlar, başka bir noktada çelişen çıkarlar yaratmıştır. Bu toplulukların daha geniş birimler halinde gruplaşmaları ise; yeni bir işbölümüne, ortak çıkarları koruyacak ve çelişen çıkarları denetleyecek organların yaratılmasına yol açmıştır (Moore, 1989: 16-17).

İşbölümünün daha gelişmiş ilkel toplumlarda artışıyla birlikte, bu görevliler giderek uzmanlaşmış, örgütlenmiş ve grubun geri kalan bölümünden farklılaşmıştır. Engels’e göre: “Üretici güçler yavaş yavaş artar. Yoğunluğu artan nüfus ayrı topluluklar arasında, bir noktada ortak çıkarlar, başka bir noktada çelişen çıkarlar yaratır. Bu toplulukların daha geniş birimler biçiminde gruplaşmaları, sırasıyla işbölümüne, ortak çıkarları koruyacak ve çelişen çıkarları denetleyecek organların yaratılmasına yol açar. Bütün grubun ortak çıkarlarının temsilcisi olarak her bir topluluğun karşısında özel, hatta bazı koşullar altında karşıt bir duruma sahip olan bu organlar, kısmen, her şeyin doğal bir biçimde olduğu bir dünyada kendiliğinden gelişen görev kalıtımı aracılığıyla, kısmen de

diğer gruplarla anlaşmazlıklarının çoğalması ile gittikçe artan vazgeçilmezliğiyle gitgide daha bağımsızlaşırlar” (Moore, 1989: 17-18).

Sınıflı toplumlarda ise çıkarlar çatışmaya ve biri için doğru olan diğeri için olmamaya başlamıştır. Ceza ise kurumlar tarafından verilmeye (yargı kurumları, mahkemeler, hapishaneler...) başlamıştır.

Engels bunu şu şekilde ifade etmiştir; “belli bir evreden sonra sınıflı toplumda, daha önceleri kabilenin ortak çıkarlarını koruyan grup, baskı kurumları ile bunu sağlamaya çalışmıştır” (Moore, 1989)

2.3. MEKANSAL YAPI:

Hayvan yuvasından nitel olarak farklı insan barınağı, kadınların geliştirdiği toplumsal ilişkilerin mekansal odağında belirmiş: bu ilişkileri destekleyen tabularla birlikte karmaşılaşarak konut niteliğine ulaşmıştır. Kadın, konutu, üretimdeki etkinliğinin başlıca aracı haline getirmiştir.

Paylaşma ilişkisinin beşiği barınak, yiyecek toplama ve paylaşma düzenine geçilen aşamada, belli bir süre kalınan ve daha elverişli koşullar sağlayacak biçimde ortaya çıkmıştır. Çevre koşullarını insan yararlarına dönüştürmek üzere biçimlenen barınak, yiyecek toplamak için değerlendirilen mekanın alabildiğine genişletilmesini sağlamış ve paylaşma ilişkisinin odağını oluşturmuştur.

Topluluklar, avcılık ve toplayıcılık üstüne kurulu işbölümünün bir yanının diğlerinden ağırlıklı olmasına göre farklılaşmışlardır. Ancak, temel sorunları aynı; belli mevsimlerde belli yerlerde devşirilmesi, toplanması ya da avlanması gereken temel yiyecek kaynaklarının yakınında bulunup, belli bir süre yerleşmek olmuştur. Bu yüzden ilk konutlar, ya sökülüp kurulabilir veya çevredeki malzemeye hemen yapılabilir nitelikte olmuş, ya da belirli zamanlarda kullanılan mevsimsel yerleşmeler oluşturmuşlardır.

Konutun her türü, yiyecek devşirmek, işlemek ve biriktirmek süreci üstüne kurulmuştur. Hemen her toplumun başlangıcında, konut yapımı ile yiyecek deposu yapımı, aynı teknoloji ile yürümüştür. Deri çadırlarda yaşayan avcılar, kurutulmuş etleri ile diğer yiyeceklerini deri torbalara ve tulumlara basmışlardır. Güneybatı Amerika’nın eski halkı Anasazi, “sepet-yapıcılar” diye anıldıkları dönemde, birçok gereçleri yanında evlerini de sepet biçiminde örmüşlerdir. Bundan on onikibin yıl kadar önce, bugünkü Lübnan ve Filistin’in yüksek yaylalarında yabani olarak yetişen arpa ve buğdayı toplayan ve Natuf Kültürü diye bilinen toplulukların ise, 7-9 metre çapında ve yere bir metreden fazla gömülü konutlarının kiminin içinde kimininse yakınında, toprağa 80 cm kadar kazılmış yuvarlak depolar bulunmuştur. Evler ile depolar, aynı biçimde, taşlarla çevrilmiş çukur-çanaklar olarak yapılmıştır. Mezarlar ve ocaklar da aynı biçimde yapılmıştır.

Konut, depo, ocak ve mezar arasındaki bu benzerlik, hepsinin aynı elden, herhalde kadının elinden çıktığına işaret etmektedir. Hemen her tür ilkel toplumda, oturdukları evleri kadınların kendileri yapmışlardır.

Yiyecek toplama etkinliğinin topluluğun yaşamını sürdürmekteki ağırlığı arttıkça, temel yiyeceği üretilip işleyen kadının, toplumdaki egemen konumunun yanında, yerleşme ve yapı işlerini tümüyle üstlenme eğilimi belirginleşmiştir. Kadın, konutu, olgunlaşan, devşirme dönemi yaklaşan, bazen sulama ve bakım gerektiren yiyeceklerin denetimi ve toplanarak işlenip depolanması için geliştirmiştir. Sürekli yerleşme ve tarım öncesi dönemde, yiyecek fazlası ancak belli bir mevsimin gereksinimini karşılamış, yılın geri kalan bölümü başka yiyeceklerin toplandığı başka yerlerde geçmiştir.

Kimi toplumlarda tarıma geçiş, orman yakarak açılan topraklarda gerçekleşmiştir. Besin değeri çabuk tükenen bu topraklarda, üç beş yıl yaşandıktan sonra başka bir açıklıkta yeniden kurulan yarı yerleşik köyler ortaya çıkmıştır. Çapalı bahçe tarımının sulama yardımı ile, sürekli bir yiyecek fazlası sağlayabildiği yerlerde ise, kadın, köyü tüm yapılarıyla, tarımın başlıca üretim aracı olarak geliştirmiştir.

2.3.1. Anaerkil Tarım Köyleri;

İnsanlığın zaman ve mekan ile ilişkisi tarih içinde dönüşüme uğramıştır.

Gezgin, yiyecek toplayıcı ve avcı topluluklarda;

- *zaman*, hep yiyeceğin devşirilmesi zamanı olmuş,
- *mekan* ise yiyeceğin bulunduğu yere göre değişmiştir.

Tarım toplumlarında ise;

- yerleşilen *mekan* sabitleşmiş,
- *zaman* ise, ekim, sulama, hasat ve ürünü işleme dönemleri gibi çeşitlenmiştir.

Hopi Pueblo yerleşmeleri ve Çatal Höyükte görüldüğü gibi, *dörtgenleşmiş evler*, daha önce yuvarlak konutların olanak tanımadığı bir şekilde, sırt sırta, yanyana birleşerek, köyü, birçok hücrenin meydana getirdiği sürekli bir yapı biçiminde oluşturmuştur. Damlar, altlarındaki evleri hiçbir ayırım yapmadan birbirine bağlayarak, komünel toplumun ilişki örüntüsünü mekanda dokumuşlardır. Bu gediksiz örüntü, iki büyük tehlikeye, sellere ve göçebe kabilelerin baskınlarına karşı, köyü omuz omuza, kadın, erkek, çocuklar birarada, topluca *savınmanın* da altyapısı olmuştur.

Anaerkil klanların geliştirdiği eşitlikçi, paylaşımcı ve ortak düzen, sadece gelen kış değil, umulmadık bir kuraklığı ve kıtlığı da atlatabilecek bir yiyecek fazlası üretebilmiştir. Bu ortak güvenceyi eşitçe paylaşmak üzere kurulan yerleşme ve toprak düzeni de aynı biçimde eşitlikçi ve ortak olmuştur. Birbirinden farklılaşmamış, benzer boyutlarda hücrelerden oluşan yerleşim dokusu gibi, işlenen toprak da, tepede, vadide, dereboyunda ya da uzağında, eşit, belki de dönüşümlü olarak paylaşılmıştır. Yerleşmenin davar varlığı ortak ağıllarda korunmuş, işlerin çoğunluğu imece ile yapılmıştır. Uzmanlaşma ve hiyerarşi, anaerkil klanların özüne ve yaşam biçimine yabancı olmuştur.

Ancak, anaerkil klanın, güvence diye ürettiği yiyecek fazlası, giderek zenginlik düzeyine ulaşıncaya, kadının yüzbinlerce yıl boyunca oluşturduğu paylaşma ve ortak yarar düzeninin

temelleri zayıflamış, çatlaklarından erkeğin gasp ve mülkiyet düzeninin filizleri baş göstermiştir.

2.3.2. Surlar, Sokaklar, Saraylar, Tapınaklar;

Çatal Höyük'te yüzyıllar boyunca üstüste yığılan yerleşme katmanları, üstlere doğru iki fiziksel değişim göstermiştir.

1. En eski dönemlerde birbirlerinden sadece ortak bölmelerle ayrılan odaların, zamanla ayrı duvarlarla belirlenmesi yaygınlaşmıştır.
2. Başlangıçta sadece, yer yer boş bırakılmış hücreler halindeki avlularla delinen sürekli doku, önce dar geçitlerle, giderek de daha kapsamlı, sokaksı açıklıklarla parçalanmaya başlamıştır.

Bu fiziksel dönüşümün anlamı, toplumsal ilişkilerde, yeni yapılaşma düzenini olanaklı, hatta gerekli kılan bir dönüşüme dayandırılabilir. Konutla ilgili kararların giderek, klanın toplu tasarrufundan, aile birimlerinin özel tasarrufuna kayması, başka alanlarda da, örneğin ürün fazlasının saklanması ve biriktirilmesinde bir özelleşmeyle birlikte gelişmiş olabilir.

Sokakların belirmesi de bu düşünceyi desteklemiştir. Daha önce, tek dolaşım düzlemini oluşturan dam üstlerinden ancak belirli nitelik ve miktarda eşya taşınabilirken, geçitlerin ve sokakların belirmesi ile daha çok ve büyük 'mal'ların, örneğin damlarda gezemeyen davarın, belli bir ev grubuna ulaşması mümkün olabilmıştır. Sokak, komünel köyün sadece fiziksel dokusunun değil, ortak tasarruf geleneğinin de çözülmesinin işaretlerinden biri olmuştur.

Bağımsızlaşan hanelerin özel tasarrufundaki artı ürün payının çoğalmasının yarattığı sokak ile; zahire ve davar biçimindeki bu payın, alt kattaki dam'da saklanmasını sağlayan iki katlı ev tipinin birleşmesi, Anadolu'da binlerce yıl sürecek bir konut geleneğinin başlangıcı olmuştur. Bu tür başka bir geleneğin bilinen ilk örneği ise, Burdur yakınında Hacılar'daki yerleşmede görülüyor. Bu yerleşmenin merkezindeki 30X75metre boyutlarında dikdörtgen birim, çoğunlukla içindeki yapılardan ayrı olan bağımsız, kalın bir kerpiç surla çevrilmiştir.

Bu "malikane-hisar", Anadolu'da binlerce yıl boyunca her içkalede görülen ortak unsurları içermiştir; yöneten soy'un "saray"ı, yöneten sınıfa fetva veren "tapınak", zanaatçıların "atelyeleri", gaspedilen artı ürünün depolandığı "ambar", bu unsurları savunan "asker".

Altıncı bin yıl ortalarındaki bu küçük hisar, herhalde kendisi de çiftçilik yapan, ağa ile kral arası bir kabile şefinin geniş ailesi ile hizmetçilerini ve beslediği beş on eli sopalı fedaisini barındırmaktan öteye gitmemiştir. Yine'de Çatal Höyük türü komünel nitelikli bir yerleşme ve savunma düzeninden radikal bir kopuş gerçekleşmiştir.

Paylaşma gaspa dönüştükçe, düşman, ortak ürüne göz diken yabancılar yerine, ürün fazlası elinden alınan köylü halkın kendisi olmuştur. İçkale sadece yeni bir savunma

tekniki değil, temelinde yeni bir birikim biçimi, ataerkilliğin ve özel mülkiyetin doğuşunu işaretleyen yeni bir ilişki biçimi olmuştur (Acar, 1992: 1-19).

III. BÖLÜM - KÖLECİ TOPLUM ;

3.1. İLKEK TOPLUMDAN KÖLECİ TOPLUMA GEÇİŞ DÖNEMİ;

Kölecı topluma geçište en önemli aşama olan, M.Ö.3000 yıllarında Mezopotamya, Mısır ve İndüs Vadisindeki değişimler Kentleşme devrimi olarak adlandırılmıştır. Bu devrimin sonuçlarını kölecı devlet biçimlerinde göreceğiz. Burada, geçiş döneminde, kentsel devrimi hazırlayan gelişimlerin neler olduğuna değineceğiz.

“Üretim güçlerinin gelişmesi yavaş yavaş ilkel toplum düzeninin dağılmasına yol açmıştır. Taş aletler yerlerini madenden yapılan aletlere bırakmış, zamanla işbölümü doğmuş, tarım, hayvancılık ve daha sonra da el sanatları gelişmiş, malların mübadelesi başlamıştır. Özel mülkiyet doğmuş, işin verimliliğinde büyük bir artış göstermiştir” Üretimin emek yoğun olması, verimin arttırılabilmesi için, savaş esirlerinin emeğinden yararlanılmasına ve onların köle olarak çalıştırılmalarına neden olmuştur. Böylece yeni bir sosyal düzene, kölecı düzene geçilmiştir (Göze, 1995, s. 42).

Kentsel devrimden önceki iki bin yıllık sürede uygulamalı bilimlerde geliştirilen buluşlar, insanları etkilemiş, hızla çoğalmalarına neden olmuştur. Devrimden önceki bu gelişme, gerçek üreticilerin üretim yöntemlerine getirdikleri yeniliklerle oluşmuştur. Kentsel devrim bu toplumlarda iç çelişkiler yaratmış ve gelişimi engellemiştir (Wallbank, 1960: 52).

Kanallar yöntemiyle yapay sulama, sapan, hayvanın koşumu, yelkenli, tekerlekli araçlar, bahçecilik ve meyvacılık, mayalama, bakır üretimi ve kullanımı, tuğla, kemer, sırlama, mühür, devrimin ilk başlarında ise güneş takvimi, yazı, rakam ve bronz buluşlarıdır.

Bütün bu buluşlar, üretimi kolaylaştırmış ve artı ürün oluşmasına neden olmuştur. Gerçek devrim de, bu artı ürünün tanrılar ya da kralların, bir de bunlara yakın küçük bir sınıfın elinde yoğunlaşmasıyla olmuştur.

Oysa devrim sonucu, bu yararlı buluşları geliştiren gerçek üreticiler, “aşağı sınıflar” düzeyine indirilmiştir. Toplum sınıflara ayrılmıştır;

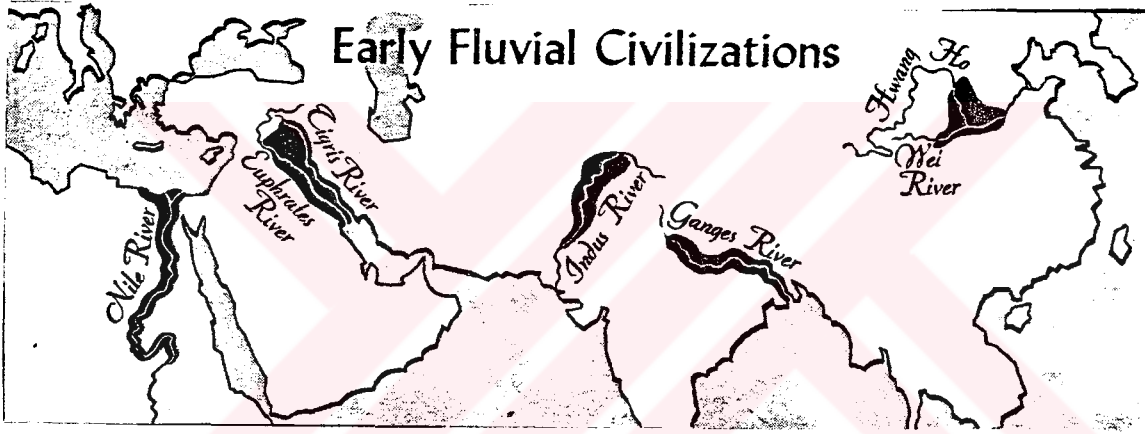
1. yönetici sınıfı: krallar, rahipler ve memurlardan,
2. aşağı sınıfı: köylüler ve işçilerden oluşmuştur (Wallbank, 1960: 52).

İlkel toplum döneminde, topluluklar, çiftçi ve göçebe çoban topluluklar olarak uzmanlaşmışlardır. Bu iki topluluk arasında barışçı değil savaşçı ilişkiler gelişmiş, yağmacı göçebe topluluklar yağmaladıkları topluluğun üzerine egemen askeri sınıf olarak kurulmuştur. Diğer yağmacılara karşı koruma görevini üstlenmekle birlikte, kendilerinin beslenmeleri için toplumsal artı ürettirmişlerdir (Şenel, 1995: 38). Yani toplumsal artının oluşumunda savaşın ve askeri sınıfın önemli bir rolü olmuştur.

Avcılık-toplayıcılıktan hayvancılık ve tarıma geçişin en önemli ve anlamlı sonucu, “kişi ve toplum başına üretimin büyük ölçüde artırılması olmuştur. Küçük köy yerleşmeleri tükettiklerinden çoğunu üretmeye başlayınca, yaşamak için besin üretmek zorunda

bulunmayan, sayıca az fakat nüfusça kalabalık, kasaba ve kentler ortaya çıkmıştır. Besin üretimi yapmayan kentlerin nüfusu, artı ürüne ya da ürün fazlasına bağlı kalmıştır. Ürün ne kadar bol ya da fazla ise, kentler o kadar büyümüştür”. “Çatal Höyük, bundan 9 bin yıl önceleri, 8-10 bin nüfuslu bir kent olmuştur. Bugünkü ölçülere göre, bu nüfus, büyük bir tarım kentine eşit sayılabilir” (Güvenç, 1991, s.175).

“Göçebe bir çoban topluluğun yerleşik bir çiftçi topluluk üzerinde egemenlik kurması, sınıflı, uygar topluma ilk geçiş için gerekli koşul olmakla birlikte yeterli koşul olarak görünmez”. Gerçekten de bu ilk koşulu gerçekleştirerek uygar kent toplumu olma yoluna girdikleri halde, sadece bir kasaba olarak kalmış yerleşme yerleri (Çatalhöyük gibi) sonradan yok olmuşlardır. Uygarlığa geçebilen topluluklara bakıldığında ikinci ve yeterli koşulun, “özel bir coğrafi çevre” yani “küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçilmesine olanak veren, hatta zorlayan bir çevre olduğu görülür. Bu çevre, taşkın ovalarına sahip olan ırmak boyları olmuştur” (Şenel, 1995, s. 39).

Şekil 3.1. İlk Uygarlıkların Geliştiği Nehir Vadileri (Wallbank, 1960: 37)

Sulama ile birlikte gelişen toprağı dinlendirme (nadas) ile *Tarım Devrimi* gerçekleşmiş, tarım kökten bir değişim içine girmiştir. Evcil hayvanların yetiştirilmesi ve ilk tarımsal uygulamalar insanın kendi geçim araçlarını kontrol altına almasını sağlamıştır. Toprağın sistemli bir şekilde dinlendirilmesi ve özellikle de sulama, insanlığın, sadece kendi emeğine bağlı olan önemli bir yiyecek fazlasını (artı-ürünü) sürekli bir şekilde sağlamasına imkan vermiştir.

Bu sürekli artı ürünün varoluşu, zanaattaki tekniklerin bağımsızlaşmasına, özelleşip gelişmesine yol açmıştır. Toplum yiyecek maddelerinin üretimine artık doğrudan doğruya katılmayan binlerce insanı besliyebilmeye, şehir köyden ayrılabilmeye başlamıştır. Tarımsal devrim ile birlikte medeniyet doğmuştur (Güvenç, 1991, s.175).

Toplumda artı-ürünün ve uzmanlaşmanın oluşumu ve ticaretin gelişmesi, üretime katılmayan, yalnız değerinin bir parçasını kendilerine mal ettikleri metaların değişimi ile uğraşan tacirlerin doğuşuna neden olmuştur. Daha, ilkel komünal topluluk döneminde, değişimin ilerlemesi sonucu, metaların genel eşdeğeri ortaya çıkmıştır. Genel eşdeğer

rolü, hayvan, kürkler, deriler vb.den madenlere (demir, bakır, altın, gümüş) ve en sonunda *para* biçimine dönüşmüştür. Böylece üretim, ticari bir nitelik kazanmış, yani doğrudan doğruya tüketimden çok, değişime yönelmiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 85-88).

Zanaatçılığın ve ticaretin gelişmesi ile zanaatçıların toplandıkları ve alışverişin yapıldığı yerlerde, şehirler belirmeye başlamıştır. Bu şehirler, zanaat ürünlerinin üretim merkezi ve ticari çekirdekler haline gelmişlerdir.

Ticari ilişkiler, her şeyden önce, deniz kıyılarında ya da nehirlerin kenarlarında yerleşmiş olan ülkeler arasında kurulmuş, ilkçağ dünyası, Asya ve Afrika'nın en uzak ülkelerini birbirine bağlayan ticaret yolları ile kaplanmıştı. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, s.85-88).

3.1.1. Devlet ve Sınıfların Gelişimi;

“Hangi çeşit olursa olsun, her çeşit üretim sisteminde üç ana değişken görülür:

1. Su, toprak, tohum ve hayvan gibi doğal kaynaklar,
2. Üretim araçları ve bilgisi (teknoloji) ve
3. İnsan emeği.

Bu değişkenlerin biraraya gelme düzeni ile birlikte toplumsal ilişkiler gelişir.

“Sınıf; tarihen belirlenmiş bir sosyal üretim sistemi içinde aldıkları yerle, üretim araçları ile olan bağlantılarıyla, (çoğu zaman yasalarla getirilen ve tesbit edilen) sosyal emek organizasyonu içinde oynadıkları rolle ve dolayısıyla da, kendi paylarına düşen sosyal servetin büyüklüğü ile birbirlerinden ayırt edilen geniş insan grupmanlarına denir. Sınıflar, belirli bir ekonomi rejimi içinde tuttıkları farklı yer sonucunda, biri öbürünün emeğini kendisine mal edebilen insan topluluklarıdır” (Bouvier, Ibarrola, Pasquarelli, 1977: 488-489).

M. Sencer’e göre: “Bir katmanlaşma biçimi olarak sınıflaşma, toplumsal işbölümü gereği beliren çeşitli konumların ve bunlara bağlı statülerin, üretime, bireylerin üretim aracının mülkiyetiyle veya emekle katılmalarına göre paylaşılması durumudur” (Sencer, 1974: 147).

İlkel toplumdan, köleci topluma geçiş döneminde; tarımsal üretim biçimine geçilmesi ve bu üretim biçiminin insan emeğine dayalı olması, yerleşim yerlerinde artı ürünün toplanması ve bu yerleşim yerleri arasında savaşların ortaya çıkması, yenilen yerleşimlerin artı-ürünlerine yenenlerin el koyması ve yenilenlerin kiracı veya köle durumuna düşürülmeleri, artı-ürünün toplanması, paylaşımı ve korunmasında görev alan insanların ise yönetici durumuna gelmeleri temel sınıflaşma özelliklerini oluşturmuştur. Emek yoğun üretim biçimi nedeniyle toplumun büyük bölümünün kiracı köylü veya kölelerden oluşması, bu toplumların köleci toplum olarak adlandırılmalarına neden olmuştur.

İnsanın doğal kaynaklar ve üretim araçlarıyla ilişkisini “mülkiyet” adı verilen tüzel bir kavram ya da kurum belirler. “İnsanoğlu yararlandığı doğal kaynaklarla üretim araçlarına

ya sahiptir onları dilediği gibi kullanır, ya da üretim faaliyetlerine emeği ile katılarak, mal-mülk sahibine kira ve vergi verir, ya da el emeği karşılığında mal-mülk sahibinden ücret alır". Mülkiyet; insanla üretim arasındaki ilişkilerde ortaya çıkar. "Mülk sahibi, kaynakları, araçları ve emeği dilediği gibi kullandığı için üretimi de kontrol eder. Mülk sahibi, üretim değişkenlerinden ne kadar çoğunu kontrol edebiliyorsa, o oranda güç kazanır. Köle çalıştıran plantasyon ve çiftlik sahipleri veya derebeyleri, üretim değişkenlerinin tümünü kontrol ederler. Geleneksel bir tarım devletinde, toprağın mülkiyeti devlete ait ise, üretici yalnız üretim araçlarını ve kendi emeğini denetleyebilir".

Tarım kültürlerinde kira, üreticinin toprak sahibine ödediği vergidir. Kira ya da vergi, üretimi artırıcı yönde etki yapar; mülk sahibinin istediği kira ya da vergilerin ödenebilmesi için gereğinden fazla ürün elde edilmeye çalışılır. Öte yandan, üretim ne kadar artarsa ve artı ürün ne kadar bol olursa, mülkiyet hakkının payı da o oranda yüksek olur. Mülkiyet, malik (sahip olan) ve mülk devlet ile ilgili kavramlardır; ancak, devlet kurmuş sistemlerde görülür. Çünkü, bir devlet otoritesi ve gücü yoksa, sahip olunan malın, toprağın vergisi ya da kirası istenemez. Toprağı işleyen, üretim araçlarını kullanan üretici, kendisinden istenen kirayı ya da vergiyi, mülkiyete saygılı olduğu için değil de ödemediği takdirde, karşısında devlet gücünü bulacağı için verir. "Adalet mülkün temelidir!" sözü bu temel ilkeyi hatırlatır. Kira ve vergi, ancak siyasal bir güce dayanır, bir devlet gücü varsa toplanabilir. Mülkiyet ilişkilerinin, anlaşma ve anlaşmazlıkların düzenleyicisi devlettir. Devlet güçlü değilse mülkiyet de olmaz. "Adalet mülkün (devletin) temeli" olduğu gibi, devlet de mülkiyetin ve hukukun temeli ve savunucusudur" (Güvenç, 1991: 212-213). Mahkemelerin ortaya çıkışı da, toplumun artık karmaşıklaşan yapısının bir kurallar ve yasalar sistemiyle düzenlendiğini ve bu sistemin bir sürekliliğinin olduğunu göstermektedir.

"Devlet, görevi gereği, yönetici bir sınıf; yönetici sınıf ise, beslenebilmek için artı ürünü ya da ürün fazlasını gerektirir. Ancak ürün fazlasına sahip olan köylerin devlet kurması bu yüzdendir. Siyasal ekonomi, böylece, üreticiden çeşitli isimler altında vergi ve kira almayı gerektirir" (Güvenç, 1991: 214). Köleler, hür vatandaşların hak ve yetkilerini kullanamazlar, yönetici görevlere de aday olamazlar. (Güvenç, 1991: 219).

Devletin, sınıfların gelişimi ile düzenleyici ve örgütleyici bir görevle ortaya çıktığı şeklindeki düşüncelerin yanı sıra, Ateş; "sosyal ilişkilerin başladığı yerde siyasal ilişkilerin de başladığı" görüşündedir. O'na göre, yöneten-yönetilen ayrımının olduğu yerde, ana ilişki siyasi ilişkiye dönüşür. Siyasi düşüncenin yanıtlamak zorunda olduğu iki önemli sorun ise;

1. İnsanlar neden toplu yaşamak zorunda kalmışlar, neden bir topluluk ve giderek bir devlet içinde yaşamak istemişler ve buna bağlı olarak neden belirli bir otoriteye boyun eğmeye razı olmuşlardır.
 2. Neden bazı kişiler yönetmek ve iktidara sahip olmak istemişlerdir (Ateş, 1995: 25).
- Bu soruları yanıtlayabilmek için otorite ve devlet kavramlarını incelemek yararlı olabilir.

Otorite, en basit tanımıyla emretme hakkı ve buna karşılık da itaat edilme durumudur. O halde "emir" nedir? En dar anlamıyla emir, itaat demektir. Bir otorite itaat edilmeyi

başardığı sürece emretmeyi de korumaktadır. Ancak otorite ile iktidar kavramlarını birbirine karıştırmamak gerekir.

Devlet ise, belirli bir bölge içinde ya da belirli bir halk topluluğu üzerinde sahip bulunan üstün otorite demektir (Wolff, 1970: 4).

Dürkheim, bireylerin boyun eğdiği o üstün otoriteyi temsil etmekle görevli özel memur grubunu belirtmek için bir sözcük bulmak gerekli olduğuna göre, bu iş için devlet sözcüğünü kullanmayı uygun bulmuştur (Prelot, 1972: 131).

Lenin'e göre devlet; tek uğraşı yönetmek olan ve yönetmek için de başka insanların iradesini zorla baskı altına alarak özel bir aygıtın (özel birlikler, ordular gibi) gerekliliğini duyan özel bir insan grubunun ortaya çıkışı ile doğmuştur.

Siyasi iktidarın kökeni üzerinde çalışmış olan düşünürler, iktidarın kökeninde iki unsur ve bunun çeşitli derecelerdeki karışımlarını bulmuşlardır. Bu iki unsur boyunsunma ve kaba kuvvettir. Ancak, sadece kuvvete dayansaydı hiçbir iktidar oluşmazdı. Zira kuvvet hoşnutsuzluk durumlarına karşı dayanabilmek için tek başına yeterli değildir. Aynı şekilde sadece boyunsunmaya dayanan iktidar da tutarsızdır (Ateş, 1995: 25). Bu nedenle devletin kökenini araştıran ve yorumlayan başka görüşler de gelişmiştir.

3.1.2. Devletin Kökeni İle İlgili Teoriler;

1. İlahi Hak: Devletin Tanrı veya Tanrılar tarafından yaratıldığını savunan bu teoride, haklar belli bir ırka, dini gruba veya ulusa tanrı tarafından ihsan edilmiştir. Eski devirlerde papazlar bunu kendileri ve aileleri için güçlerini korumak amacıyla kullanmışlardır. Mezopotamya ve Mısır'daki krallıklar döneminde, bu "hak"ın tanrı tarafından iktidarın sahibine verildiği düşünülmüş ve "tanrı-kral devletler" ortaya çıkmıştır.

Bu düşünce (philosophy) erken modern zamanlarda İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde krallar yönetmeye başlayınca yeniden ortaya atılmıştır (Huszar, Stevenson, 1963: 10).

2. İşbölümü: Bu teori devletin az veya çok üretim ile ortaya çıktığını savunuyor. Platon, Devlet'de, hayatın devam etmesi için yüklerin ve sorumlulukların bölüştürülmesi gerektiğini ve bunun için de birtakım insanların devleti oluşturduklarını, en yetenekli kişilerin de bu sorumluluklara atandığını söylemiştir. Bu teori devletle toplumun içiçe olduğu görüşündedir (Huszar, Stevenson, 1963: 10).

Wolff, bu insan topluluğunu "millet" olarak adlandırmış ve "tarihi nedenler ve belirli gereksinimlerden ötürü, özel bağlar ile kurulmuş bir birlik" olarak tanımlamıştır. Bir milletin üyelerinin, bir devletin üyesi olmak isterken, güven duygusunun yanısıra üç amaçları daha olduğunun ileri sürülebileceğini söylemiştir.

1. Bazı "ulusal" dış amaç ve hedeflerin bulunması,
2. Kentlerin imarı gibi büyük kütlelerle mümkün olabilecek amaçlar,

3. Ekonomik işbölümü ve değişim ile ilgili amaçlardır (Wolff, 1970: 79).

Marx'a göre yönetim; düpedüz devletin örgütleyici çalışmasından başka birşey değildir. Devlet, bir yanda yönetimini amaç ve iyi niyetleriyle, öte yanda araç ve kaynaklar arasındaki çelişkiyi, kendisini yok etmeden ortadan kaldıramaz, çünkü kendisi bu çelişkiye dayanmaktadır. Devlet, kamusal yaşayış ile özel yaşayış arasındaki, genel ve özel çıkarlar arasındaki çelişkinin üstüne kurulmuştur. Bu yüzden, yönetim kendisini biçimsel ve olumsuz bir çalışma alanı olarak sınırlamak zorundadır. Çünkü toplumsal yaşayışın ve bununla ilgili işlerin başladığı yerde yönetimin erki sona erer (Bottomore, Rubel, 1971: 195).

Marx ve Engels, devletin ilk kez ilkel toplum döneminde Asya toplumunda geliştiğini, ilk işlevinin gruplaşan toplulukların ortak çıkarlarını korumak olduğunu ve bu topluluklarda özel toprak mülkiyetinin bulunmadığını, daha sonra sınıflı toplumun gelişimiyle devletin işlevinin değiştiğini ileri sürmüşlerdir. Aynı kökten gelen toplulukların oluşturduğu doğal gruplaşmaların, önceleri yalnızca (Doğudaki sulama gibi) ortak çıkarlarla uğraşmak ve kendilerini yabancılara karşı korumak amacıyla geliştirdikleri devlet, o andan itibaren, egemen sınıfın, yönetilen sınıfa karşı yaşam ve egemenlik koşullarını, zorla sürdürme amacına da aynı derecede hizmet etmiştir (Moore, 1989: 18).

3. İçgüdüsel: Bu teori insanların doğal olarak biraraya gelip devleti kurduklarını savunmaktadır. Aristo devletin dışında yaşayan birinin ya tanrı ya da bir hayvan olacağını söylemiştir. Asıl tartışma, insan doğal olarak sosyal bir organizasyon içindedir, politik bir organizasyon içinde değildir konusudur. Bu teori toplum ile devleti karıştırmıştır (Huszar, Stevenson, 1963: 10).

Aristo'ya göre, "insanlar devleti sadece birarada yaşamak için değil, mutlu yaşamak için kurmuşlardır. Zaten insan topluluklarını insan olmayan topluluklardan ayıran özellik amaçları ve etik, yani sosyal dayanışmaya uygun olan ya da olmayan şeyler hakkındaki duygudur" (Tuna, 1969: 331).

4. Sosyal Sözleşme: Devletin kökeninin, o topluluğun üyelerinin aralarında olan bir sözleşmede olduğuna inanan düşüncelerdir. Erkekler doğal haklara sahiptirler. Doğal devlet vardır ve doğal hakları korumak için de erkekler vardır. Bu erkekler özgürlüklerinin bir bölümünü korunmaları amacıyla yüksek bir otoriteye (devlet) teslim etmişlerdir. Bu teori büyük olasılıkla Kutsal Kitab'daki feodal lordlar ve köylüler arasındaki anlaşmaları anlatan sözlerden oluşmuştur. Bu düşünce Mayflower anlaşması, ABD Bağımsızlık Bildirgesi ve birçok Anglo-Amerikan politik ilkeler için önemli olmuştur (Huszar, Stevenson, 1963: 10).

Lipset'e göre, Hobbes, Locke ve Rousseau gibi birtakım filozoflar, Ortaçağ'da geçer akçe olan din çözümünün yerini tutabilecek laik bir anlaşma ve toplumla devlet arasındaki boşluğu doldurma sorununu kendilerine özgü yollardan çözmeye çalışmışlardır. Geleneksel toplumun dağılması, toplumla devlet arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır (Lipset, 1964: 2).

5. Metafiziksel: Bu teori Hegel’le birlikte en yüksek devrine ulaşmıştır (1770-1831). Hegel’e göre devlet, metafiziksel, ideal ve sonsuz bir varlıktır. Alman filozoflar “devlet, en yüce değerdir ve insanlar asla asi olmamalıdır” fikrine karşıdır (Huszar, Stevenson, 1963: 10). Marx, devlet ve toplum yapısının aynı şey olduğu görüşünü; diyalektik gibi Hegel’den esinlenerek oluşturmuş fakat, devletin toplum karşısında gerilemesi ve ortadan kalkması sonucuna ulaşmıştır. Hegel ise bunun tam tersini yazmış, devleti yücelterek, toplumun devlet karşısında boyun eğmesi gereğini çözüm yolu olarak ileri sürmüştür (Ateş, 1995: 21).

Hegel’in devlet görüşü “objektif ruh“ öğretisi çerçevesinde ortaya konulabilir. Bu görüşün başlangıç noktası, “birey iradesi” ile “genel irade” arasındaki ilgidir. Objektif ruh, ileriye doğru geliştikçe, bireyin iradesi genel irade ile uzlaşır; tek kişi kendini “kendi üstündeki” bir yasaya bağlar; bu yasayı “kendi kanunu” olarak duyar. Tek kişi kendini ne kadar aşar, kendini ne kadar kendi üstündeki bir düzene bağlarsa, o kadar ahlaklı olur. Birey iradesinin genel irade ile uzlaşıp kaynaşması “objektif ahlak”da gerçekleşir. Objektif ahlakın gelişmesi ise üç aşamada olur.

1. Aşama, ailedir. Burada objektif ahlak henüz tam değildir. Birey “doğal” ve “doğrudan doğruya” bir durumdadır. Bununla birlikte Hegel’e göre aile bir sevgi bağlılığından çok, ahlaki bir kurumdur. Birey “genel”i ilk olarak aile içinde yaşar.
2. Aşama, medeni toplumdur. Hegel burada “burjuva toplumu”nu ele almaktadır. Birey bu toplumda kendi çıkar ve ihtiyaçları peşinde koşarken, bunları ancak öteki bireylerin yardımlarıyla, onlarla dayanışarak sağlayabileceğini öğrenir, bu yolla “genel”e bağlanır.
3. Aşama, devlettir. Objektif ahlak ancak devlette, gelişmesinin bu son ve “en yüksek” durağında, tam bir gerçekliğe varır. Birey iradesi ile genel irade burada tam bir uyum içindedir. (Ateş, 1995: 21-22).

7. Yasal ve Yargısal: Devlet insanın üstünde onu kontrol eden bir yapıdır. Devleti hukukun kaynağı olarak görür, devletle ilgili düşünceleri reddeder ve devleti yasal bir kişilik olarak görür (Huszar, Stevenson, 1963: 10).

Max Weber modern bir devletten söz edebilmek için, bir siyasal toplulukta aşağıdaki belirtilerin gözlemlenebilmesi gerektiğini ileri sürmüştür:

- a) Yasa ve tüzüklerle değiştirilen “idari ve hukuki kurallar”,
 - b) Saptanmış görevleri ve yetkileri ile sınırlı olarak tasarruflarda bulunan bir “idare örgütü”,
 - c) Tüm kişiler ve egemenlik altında bulunan alanda yapılan tüm eylemler üzerinde bir “zorlama gücü”,
 - d) Hukuk kurallarına uygun bir “meşru iktidar uygulaması” (San, 1971: 123).
- “Max Weber’e göre siyasal iktidar; kişisel arzulara karşı koymalarına rağmen başkalarına kabul ettirebilme şansıdır” (Ateş, 1995: 25).

8. Güç: Bu teori son sosyolojik ve antropolojik gelişmeler ile ortaya çıkmıştır. Burada, devletlerin politik birimler olarak işgallerle ortaya çıktığı ve yine işgallerle yükseldiği

savunulmaktadır. Topraksız bir göçebe topluluk zaman içinde daha zayıflara saldırarak ve haraç toplayarak daha güçlü hale gelmiş ve sonunda yerleşik düzene geçmişlerdir. Bu teoremin devlete yaklaşımı çift yönlüdür. İlk olarak devlete işgallerin bir aracı diye saldırmakta, ikinci olarak ise devleti hakları yarattığı inancından dolayı savunmaktadır (Huszar, Stevenson, 1963: 10).

Marxist çizgide yeralan Lenin ise, Marx ve Engels'den farklı olarak, devletin ilk kez köleci toplumda geliştiğini ve ilk işlevinin köleler üzerinde köle sahiplerinin özel bir aygıtın yardımıyla egemenlik koşullarını sürdürmek olduğunu ileri sürmüştür.

3.2. KÖLECI DEVLETİN FARKLI BİÇİMLERİ:

Köleci devletlerin ortaya çıkışı, köle el emeğine dayanan yeni üretim tarzının zaferine tanıklık ediyordu. İlk köleci devletler;

- a) MÖ. 4.ve 2. bin yıllarında, Mezopotamya'da (Sümer, Akad, Babil), Hindistan'da ve Çin'de,
- b) MÖ. 2. bin yılının ilk yarısında, Mezopotamya'da Asur Krallığı, Küçük Asya'da Hitit İmparatorluğu,
- c) MÖ. 1. binyıllarında, Transkafkasya'da Urartu Krallığı,
- d) MÖ. 15. yüzyılda, Yemen'de Mina Krallığı,
- e) MÖ. 8. yüzyılda, İran'ın batısında Medi Devleti ve MÖ. 6.yüzyılda yerine gelen Pers İmparatorluğu,
- f) MÖ: 7-6. yüzyıllarında, Orta Asya'da Harzem Devleti, daha sonra da Kuşanlar Krallığı,
- g) MÖ.8-6. yüzyıllarda, Yunanistan'da,
- h) MÖ. 6. yüzyılda Roma'da,
- ı) Güney ve Orta Amerika'da ise köleci imparatorluklar (çok daha önce olan Maya sitelerinin dışında), İspanyol fatihlerinin gelişinden yaklaşık 150-200 yıl önce meydana gelmiştir. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, s.80).

Marx'a göre, köleci devlet; Mezopotamya ve Mısır'da despotizm, Atina'da demokrasi, Roma'da aristokratik cumhuriyet biçimlerinde ortaya çıkmıştır. Köleci devletin değişik biçimlerde ortaya çıkması ekonomik ve coğrafi yapıya bağlı olarak gerçekleşmiştir (Göze, 1995: 44).

3.2.1. Mezopotamya ve Mısır Krallıkları;

3.2.1.1. Sosyo-Ekonomik Yapı:

İnsanın tarımsal ve endüstriyel alanda giderek artan kapasitesi, bilinen ilk olgun gelişmelerini Mısır ve Batı Asya'da göstermiştir. M.Ö. 3000'lerden itibaren hatta daha öncesinden itibaren, Nil, Dicle-Fırat vadilerinin sakinleri tarla tarımı ve el zanaatlarında beceri kazanmışlar; köyler, kentler, saraylar veya tapınaklarda ikamet etmişler; çevreleriyle ticaret yapmışlar, gelişmiş yönetimler tarafından idare edilmişler; çok gelişmiş

örgütlenme düzenlerine ulaşmış dinlere sahip olmuşlar ve bir yazı yazma sistemi, bir rakam bilgisi ve bir takvim sistemi kurmuşlardır (Heaton, 1995: 7).

Mısır ve Mezopotamya’da herşey nehire bağlıydı. Hemen biraz ötede çöl her tarafa yayılıyordu. Fakat tropik yağmurlar ve yüksek tepelerdeki karların erimesi nedenleriyle büyük nehirler her yıl yükseliyorlar, yataklarından dışarı taşarak toprağı suluyorlar, yataklarına geri döndüklerinde ise toprağın üzerinde çok verimli bir tabaka bırakıyorlardı. Böylece, çok ilkel tarım yöntemleriyle bile iyi hasatlar elde edilebiliyordu. Zamanla tarımsal yöntemler geliştikçe ve doğal taşıma yerini su denetim sistemine bıraktıkça, tarımsal ürün miktarı çok daha büyük boyutlara ulaşmıştır.

Bu yüksek verimin önemli sonuçları olmuştur. Çiftçi kendi geçimliği için ihtiyaç duyduğundan daha fazlasını üretebilir hale gelmiştir. Böylece nüfusun bir bölümünün gıda üretmek ve diğerlerini beslemek üzere çalışması yeterli olmuş, bu durumda imalat, ticaret, ibadet ve yönetim sınıfları varolabilmişlerdir (Heaton, 1995: 17-18).

Gordon Childe, MÖ. 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs vadisinde olan bu toplumsal değişiklikleri “kentsel devrim” olarak tanımlamaktadır. Childe’a göre, bu bölgelerde, bu tarihlerde ortaya çıkanlar artık “basit çiftliklerden oluşan küçük topluluklar değil, çeşitli meslek ve sınıfları içeren devletlerdir (Childe, 1990: 146). İnsanlık “kentsel devrim”le, “ilkellikten” uygarlığa”, yani “devletsiz toplum”dan “devletli toplum”a geçmiştir.

Mısır ve Mezopotamya’da; küçük, birbiriyle rekabet eden akraba gruplarından oluşan bir sosyal sistemden, büyük bir devlete geçiş yaşanmıştır. Yeni sistemde, akrabalık gözardı edilmiş, herşey bir merkezi yönetime bağlanmıştır (Wallbank, 1960: 52).

Babil’in özgür halkı, kendi aralarında, yurttaşlık haklarından yararlanan yurttaşlar ve yurttaşlık haklarının tümünden yararlanmayan “muşkenu”lar olarak bölünmüşlerdir. Bir kölenin çalınması, toplumun temeline karşı bir suikast sayılmış ve ölüm cezası ile cezalandırılmıştır. Bu dönemde, kendi yurttaşlarını satın alıp, kol emeği arayan köle sahiplerine satan yeni bir tip, köle tüccarları, ortaya çıkmıştır.

Sulu tarım sistemi, sulama kanallarının devamlı bakımını; bu tür mühendislik hizmetleri de, kuvvetli merkezi hükümetleri ya da yönetim sistemlerini gerektirmiştir. Sistemin düzenli işlemesi için, nehrin ne zaman taşacağını bilmesine mutlak bir gerek duyulmuştur. Din yetkililerinin bu soruna eğilmesi, takvim (gün bilgisi) ilminin hızla gelişmesine yol açmıştır (Wittfogel, 1959, s.95). Yer ölçümü (geometri) bu kültürlerin icadı olmuştur. Astronominin ilkönce Mezopotamya ve Mısır’da gelişmesinin nedeni de budur. Asur’ların ve Sümer’lerin Babil’de inşa ettikleri ziggurat’lar hem tapınak hem de gözlemevi olarak kullanılmıştır. Toprakların ne zaman, nasıl ekileceğini bilen; mevsimleri ve nehir taşmalarını önceden haber verebilen yöneticiler (din ve bilim adamları) zamanla ve giderek, artı ürünü kontrol etmeye başlamışlardır. Artı ürünün çoğalması, kentleri, kentlerin genişlemesi, kentsel işbölümünü güçlendirmiştir. İşbölümü uzmanlaşmayı, uzmanlaşma yeni keşif ve icatları getirmiştir. Alışveriş ve ticaret hayatı büyük gelişmeler

göstermiş, bunun sonucu olarak, varlık ve servet belli ellerde ve ailelerde toplanmaya başlamıştır (Güvenç, 1991: 176).

“Sulu tarım esası üzerine kurulmuş ilk imparatorlukların, temel ekonomik özellikler bakımından ilkel topluluklardan farkları yoktur. Ürün fazlasını bir yerde toplayan krallar ya da papazlar, bunları, ya kendi ihtiyaçlarını ya da topluluğun ihtiyaçlarını gidermek için kullanmışlardır. Babil kralına resmi yazışmalarda “tarlaların sulayıcısı”, “insanların çobanı” denmesi kralın görevlerini belirtmiştir. Mısır’da Firavun ve hükümet yönetimi için Pharaoh (büyük ev) deyiimi kullanılmıştır. “Gerçekte ekonominin tümü, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanım değerleri üreten büyük bir malikane ekonomisi” görünümünde olmuştur (Mandel, 1974, s.88).

Bağımsız zanaatkarlıkla birlikte yeni bir üretim türü ortaya çıkmıştır. Köy topluluğu içinde yaşayan üreticiler, yani zanaatkar köylüler, pazara, sadece kendi ürünlerinin fazlasını, yani ailelerinin ve topluluğun ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kalanı getirmişlerdir. Bir topluluktan ayrılmış uzman-zanaatçı, gezginci demirci veya çömlekçi, artık kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanım değerleri üretmemeye başlamış, üretimin tümü değişime ayrılmıştır. Ailesinin ihtiyacı olan malları, ürettikleri ile değiştirerek sağlamıştır (Mandel, 1974, s.89).

“İhracat ve ithalat işleri gelişmiş, sosyal sınıflaşma ve hareketlilik hız kazanmıştır. Mal, mülk ve mülkiyet kavramları, sosyal sınıf ve katmanların yetki ve görevleri, hak ve ceza ilkelerini (hukuku) doğurmuştur. Din, devlet ve tanrı düşünceleri tarım kültürünün geliştiği yörelerde gelişmiştir. Bu kültürlerdeki sosyal farklılaşmalar bir kaç eksen boyunca gerçekleşmiştir:

1. Yöneten-yönetilen (devlet-halk) ekseni,
2. Varlıklı-yoksul (sınıflar:esnaf) ekseni,
3. Okuryazar-okuryazar olmayan ekseni,
4. Kentli-köylü (Tüketen-üreten ekseni, vb. gibi).

İlk tarım kenti, bu sınıflaşma ve katmanlaşma süreci içinde, çoğunlukla, varlıklı, okuryazar ve tüketici yöneticilerin topluluğu olmuştur. Kent halkı, kendi içinde, sanatkar, tüccar, asker, bilgin (din ve bilim adamı) yönetici gibi gruplara ayrılmışlardır” (Güvenç, 1991, s.176).

3.2.1.2. Yönetim Yapısı: Tanrı-Kral Devletler:

Eski krallıklar döneminde, bölgesel devlet yönetim sistemi (mutlakiyet) Mısır’da ve Mezopotamya’da oluşmuştur. Mısır’daki sistemde bütün haklar, Pharaoh denen yöneticide toplanmıştır. Pharaoh’un görevleri ise şunlar olmuştur:

- a) Bütün toprağı yönetmek,
- b) Bitkilerin ne zaman ekilip toplanacağına karar vermek,
- c) Sulama sistemini kontrol etmek.

Ürünlerin büyük bir bölümü büyük krallığa hizmet eden yarı-köle işçiler tarafından üretilmiştir.

Devlet, dini (teokratik) bir devlettir ve Pharaoh da hem dini, hem politik fonksiyonlara sahip, hem dünyalı bir kral hem tanrı, toprağın papazı ve milletin de ruhani bir sembolüdür (Wallbank, 1960: 52).

Firavunun tanrı sayılmasının nedenleri, tüm Mısır'dan sağlanan toplumsal artının, Nil'in elverişli ulaşım olanaklarından dolayı, tek bir merkezden denetlenebilmesi ve iki yanı çöllerle göçebe toplulukların saldırısına karşı korunmuş olmasından dolayı, Mısır'da, kararlı bir siyasal düzenin kurulabilmesi olarak görülebilir.

"Kentsel devrim"le ortaya çıkan tanrılar, eski toplulukların yerel tanrılarından farklı olarak, değişik biçimlerde krala geçirdikleri bir kutsallıkla, politik, toplumsal, ekonomik bütün alanlara en ince ayrıntılarına kadar sürekli müdahalede bulunmuşlardır. Onlar, artık bir tanrı-kral olmuş, bütün otonomileri silecek biçimde ülkenin tek hakimi olarak hüküm sürmeye başlamışlardır. Cismani ve tinsel iktidar birleşmiş, tanrılar krallara kentler bağışlamışlardır. Mısır'da firavun, bir tanrı ya da "tanrının oğlu" olarak kabul edilmiştir.

"Tanrı-kral birliği, bir yandan toplumsal düzenin güvencesi olan "aşkın" etkeni (tanrı) politize etmekte, öte yandan ise politik etkeni (kral) aşkınlaştırmaktadır. Bu hidrolik uygarlıklarda, kral kendini tanrı tarafından insanları mutlu kılmak için seçilmiş bir vekil olarak görmekte, sulama kanallarının ve sarnıçların yapımını kendisiyle tanrı arasındaki ilişkiye bağımlı bir olay olarak sunmaya özen göstermektedir" (Bumin, 1990: 21-23).

Mısır firavunu daha sonra tanrı olduğunu savlamış, Sümer'de ise kral kendini tanrı'yla bağlantılı saymış ve *tanrı-kral devletler* gelişmiştir. Aradaki büyük uçurumun tanıkları, arkeologlarca bulunan, Mısır'ın koca, görkemli kral lahitleriyle, özel kişilerin basit, küçük mezarları ve İndüs'te tüccarların lüks evleriyle, zanaatçıların barınaklarıdır. Tanrı-krallar artık zenginliklerin biriktiği diğer kentleri de elde etmek için savaflara girmişler ve devrimle birlikte dünyaya bir savaş hali yayılmaya başlamıştır. Kentler bu savaş halinin etkisiyle biçimlenmeye başlamış, surlar, hendekler ve kuleler yükselmiştir (Wallbank, 1960: 52).

Toprakların ve sulama işlerinin, köleci latifundialar (toprak sahipleri) arasında bölünmesi, bu sulama tesislerini tehlikeye sokabilecek, tarımın gerilemesine yol açabilecek bir duruma neden olabilir düşüncesiyle devlet, tarım topluluklarını korumayı daha yararlı bulmuştur. Üretim ilişkileri, büyük bir emeğe ve çok sayıda kol gücüne ihtiyaç gösteren barajlara, setlere, kanallara ihtiyaç duymuştur. Ürünün büyük bir kısmı krala, rahiplere verilmiş ya da birliklerin bakımına ve muhafazasına ayrılmıştır. Krallığın gözcüleri sürekli olarak bu sulama sisteminin iyi halde tutulmasına ve topluluğun üyelerinin harçları, vergileri düzenli ödemelerine gözkulak olmuşlar, böylece üretilen servetler krallığın elinde toplanmıştır (Güvenç, 1991: 176).

Mezopotamya ve Mısır'da oluşan ilk kent devletleri, coğrafi koşulların uygun olması yani verimli topraklar ve düz bir topoğrafyanın varlığı nedeniyle kısa zamanda birbirleriyle ticari ilişkiler kurabilmiş, aralarında çıkan savaflardan sonra ise büyük krallıklar ortaya

çıkıştır. Ortaya çıkan bu büyük krallıklarda düzenin sağlanabilmesi için yasalar sistemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Hamurabi Yasası, yalnız Mezopotamya'daki üretim ilişkilerine değil, bütün kölelik düzeni dünyasındaki üretim ilişkilerinin özelliklerine ışık tutmuştur.

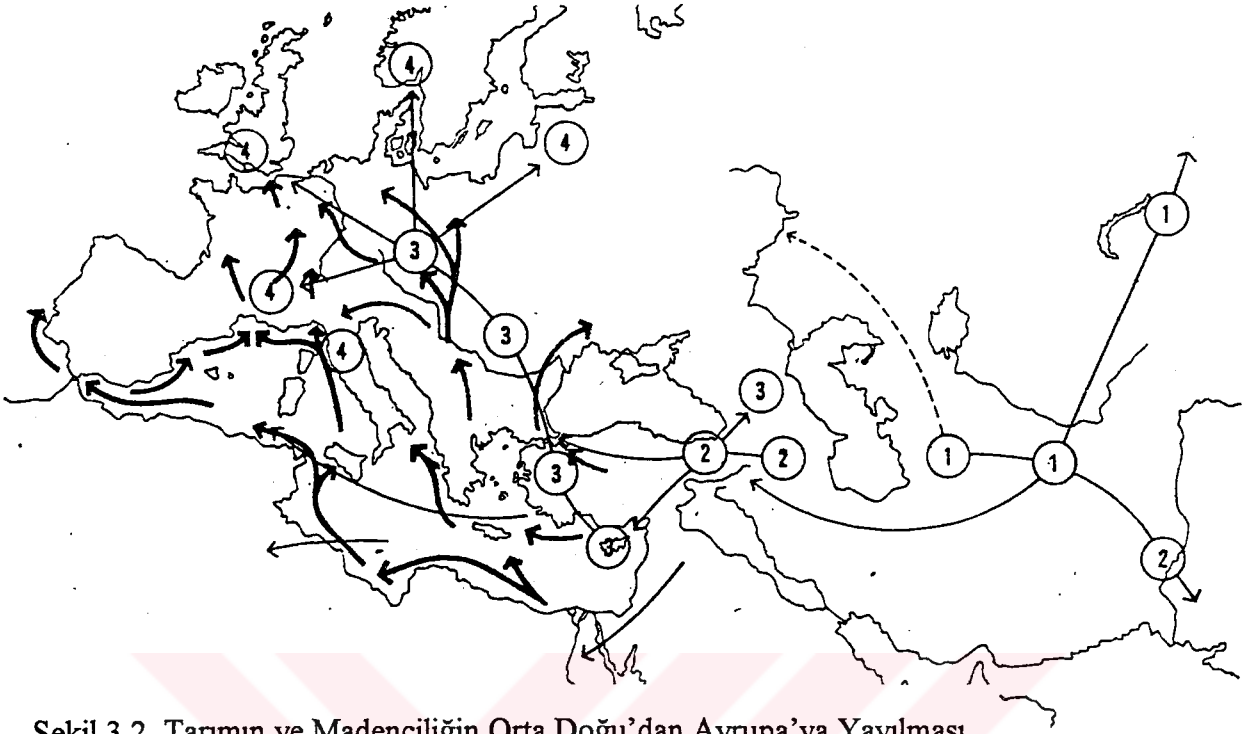
3.2.1.3. Mekansal Yapı;

Sulu tarıma geçiş ve buna bağlı olarak şehir hayatının başlaması, doğal koşulların uygun olduğu yerlerde gerçekleşmiştir (Mandel, 1974: 45-53). Sulu tarım 30 derece kuzey paralelinde, onun biraz altında ya da üstünde, büyük nehirler boyunca veya onların deltalarında gerçekleşmiştir:

- M.Ö. 5 bin yılında Nil, Fırat ve Dicle vadisinde,
- 4 bin yılında Çin'de Hoang-Ho vadisinde, İran'da, Kıbrıs'ta,
- 3 bin yılında Orta Asya'da İndus vadisinde ve Girit Adasında,
- 2 bin yılında Yunanistan'da, Anadolu'da, Tuna vadisinde ve Sicilya'da,
- bin yılında İtalya'da ve Güney Arabistan'da (Minea Krallığı ve Seba medeniyetinde),
- M.S. bininci yılda Batı Afrika'da (Nijer ve Senegal vadilerinde Gana, Mali ve Sangoy medeniyetleri) ve Amerika'da (Meksika, Guatemala, Peru) (Mandel, 1974: 45-53).

“Tarım devrimi Mezopotamya ve Nil vadilerinde en parlak dönemlerini yaşarken, Kuzey Avrupa bu ileri teknolojiyi daha yeni yeni öğrenmeye başlamıştır. Ancak, Tarım Devrimi'ne en son katılmasına rağmen İngiliz Adalıları, Endüstri Devrimi'nin” öncüsü olmuşlardır (Güvenç, 1991: 178).

“Besinin üretilmesi, yerleşik kültürün bir keşfi olmuş; tarımın evrimi yerleşik bir hayat biçimini gerektirmiştir. Yeni teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan artı-ürün, besin üretmeyen kentlerin (parazit kent) doğmasına sebep olmuştur. Çağdaş uygarlıkla ilkelliği ayıran hemen bütün ölçüler: yazı, matematik, hukuk, madencilik, gemicilik, ticaret, para ve pazar ekonomisi, örgün eğitim, işbölümü, doğal çevreden daha fazla yararlanma, yeni enerji kaynaklarının bulunup kullanılması ve kentleşme, Tarım Devrimi'yle başlamış ve belli merkezlerden bütün dünyaya yayılmıştır. Bugün de yaşayan semavi dinler, krallıklar, sultanlıklar, feodalite ve imparatorluklar, Tarım Devrimi'ne dayanan, onun eseri olan ve onu yöneten toplum biçimleridir” (Güvenç, 1991, s.178).

Şekil 3.2. Tarımın ve Madenciliğin Orta Doğu'dan Avrupa'ya Yayılması
Kalın siyah oklar tarımın; ince oklar (1,2,3,4) madenciliğin yayılmasını gösteriyor.

Mezopotamya'daki ilk kentler genelde 5.000 ile 20.000 arasında bir nüfusa sahip olmuşlardır. Yönetim ve ekonomi merkezi olan Ur kenti ise M.Ö. 2000 yılında 34.000 nüfusa sahiptir.

L.Wooley, kazısını yaptığı Sümer kenti Ur'un içavlulu evlerinin üç koşula uyarak biçimlendiğini ileri sürüyor:

1. güney Mezopotamya'nın iklimi,
2. Ortadoğu'da her zaman önemsenen ev mahremiyeti ve
3. evlerde köle bulundurmak adeti.

Neolitik klanın ortak bölüşüm düzeninin çöküş koşullarını hazırlayan ürün fazlası, emek süreçlerini de kökten değiştirmiş, kadının çapasının yerini erkeğin sürdürdüğü saban almış, anaların bahçelerinin mozaik dokusu, tarla sıralarına dönüşmüştür. Kralların kanalları ise köy pınarlarını kurutmuştur.

Kadının, klan evleriyle ördüğü sıtsırta doku yıkılmış, savunmada imecenin yerini askerler ve surlar almıştır. Kadının üretimden koparılmasıyla, köle, emeğinden yabancılaşmış ve efendisinin mülküne dönüşmüştür. Böylece, ataerkillik ve efendilik, elele yükselmiştir. Erkek egemenliğine dayanan bu yeni düzenin başlıca kurumlarından biri de, köle sahibi ataerkil ailenin beşiği olan babaevi yani megaron olmuştur (Acar,1992: 19)

Ur kentinin mekansal öğeleri ise şu şekilde sıralanmaktadır;

1. Tapınağın bulunduğu kutsal alan,
2. Tahkim edilmiş eski şehir,
3. Dış şehir.

1. Kutsal Alan: Kentin sahibi Ay Tanrısı olan Nannar, rahipler ve askerler ise kenti onun adına yönetmişlerdir. Tapınak, Nannar'ın sarayı,yapay bir teras üzerinde, kentin sokaklarının yukarısında ve kalın duvarlarla çevrili olarak yapılmıştır. Nannar'ın evi tapınağın batı köşesinde yer alan Ziggurat olmuştur. Ziggurat kentin en yüksek ve hakim mevkiinde, çok katlı bir kule şeklinde yer almıştır. Bundaki amaç, her şeyin tanrı aynı zamanda kralın kontrolünde olduğunu daima hatırlatmak olmuştur. Zigguratın önünde, aşağılarda bir *avlu*, çevresinde ise *depolar* ve *bürolar* yer almıştır. Buralarda işletilen toprakların tanrısına sunulan vergiler toplanır ve saklanırdı. Avluda büroların ve depoların dışında *yargı yeri* (mahkeme) de yer almıştır.

Kentin merkezinde yer alan büro, depo, yargı yeri ve tanrı-kralın evinden oluşan bu kutsal alan, yönetim merkezini oluşturmuştur.

Bu mekansal düzenlemenin sosyo-psikolojik etkisi de olmuştur: Ziggurat "Gökyüzünün Tepesi" anlamına gelmektedir. Tüm kente hakim bir noktada, üreticilerin 20-30 km uzaktan görebilecekleri şekilde yapılmıştır. Üreticiler, her başlarını kaldırışlarında tanrı-krallarının ikametgahını görmüşlerdir.

Doğu kentlerinin temel özelliklerinden birisi ise, *iç kale* ve *dış kale* ayırımıdır. İç kale, örgütleyici, koruyucu birliklere veya temsilcilerine, dış kale ise, örgütlenen, korunan toplum kesimlerine ayrılmıştır. Yazının bulunmasından sonra iç kalede okul yer almış ve yazıcılıkla uğraşan yeni bir görevli, ruhban türü ortaya çıkmıştır.

2. Tahkim edilmiş eski şehir: Bu alanda, ikinci derecede küçük tapınaklar, çevresinde küçük ve sık evler ve dar yollar yer almış, bu yüzden yoğunluğu yüksek bir alan haline gelmiştir. Buradaki evlerde, orta sınıftan olan tüccar, esnaf, satıcı, rahip, toprağın kayıtlarını tutan insanlar oturmuşlardır.

3. Dış şehir: Buradaki mahalleler , aynı işkolundan insanlara ayrılmıştır ve buradaki evler eski şehirdeki evlerden daha basittirler (Tuna, 1987).

3.2.2. Yunan Kent Devletleri:

3.2.2.1. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler;

3.2.2.1.1. Ekonomik İlişkilerin Gelişimi;

Milattan önceki son üçbin yıl süresince Güney Avrupa, tedrici olarak, gelişmiş bir takım endüstri, ticaret ve siyasal sisteme sahip kalabalık nüfuslu sitelerden oluşan ve zengin bir kültür geliştiren bir bölge olarak ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Orta ve Kuzey Avrupa'da da gelişmeler olmuştur, ancak bunlar Güney Avrupa'nın gerisinde kalmışlardır.

Güney Avrupa, Asya ve Mısır ekonomilerine yakınlığı nedeniyle, hem onlardan etkilenmiş, hem de yardım görmüştür. Bu bölgelerden göçmenler ve tüccarlar gelmiştir. M.Ö. 3000'lerden sonra Akdeniz'de tekneler giderek daha fazla dolaşmaya başlamışlardır. Bu tekneler kıyılar boyunca, veya adadan adaya eşya ve yolcu taşımışlardır. Maden çağının başlaması ve Avrupa'nın Yakın-Doğu'da eksikliği duyulan madenlerce zengin olması bu faaliyeti oldukça fazla artırmıştır (Heaton, 1995: 22-23).

Avrupa'da elde edilen ürünlerin ticareti 2000 yıllarından çok önceleri başlamıştır. Troya'nın ikinci katında yer alan tahkim edilmiş kent, M.Ö.2400'lerde kurulmuş ve Çanakkale Boğazı'ndan geçerek, kuzeyden gelen amber, kürk ve balık gibi ürünleri taşıyanlardan vergi almak üzere örgütlenmiştir. Bu ticaret yolları gelişmiş ve M.Ö. 1000'lere doğru İtalya'ya kadar uzanmıştır. Deniz'de oluşan bu ticaret yolları sayesinde elbetteki adalar büyük gelişme göstermiş ve önem kazanmıştır (Heaton, 1995: 24).

Güney Avrupa'nın coğrafyasını, küçük ovalar ve yaylalar, kısa nehirler, küçük vadiler, kısa dağ sıraları derin lagün gölleri ve sayısız ada oluşturuyordu. Bu "küçük ölçekli" coğrafya bölgesel izolasyona ve lokalizme (yörelcilik), birbirinden kopuk otarşik yerleşimlere neden olmuştur. Kara ulaşımının zor, deniz ulaşımının kolay olması nedeniyle Yunanlılar "kara imparatorluğu" kuramamışlardır (Gutkind, 1967: 445-454).

Bu bölgede küçük ölçekli coğrafyanın dışında "Akdeniz iklimi" egemen olmaktadır. Bu iklimin yalnızca iki gerçek mevsimi vardır: yaz ve kış. Kış, alçalarda yağmurlu ve ılık, yükseklerde ise, kuzey rüzgarlarının etkisiyle karlı ve soğuk geçer. Yaz ise, ender sağanaklarla duraklamaya uğrayan kuraklık, Sahra'dan esen yakıcı rüzgarlar, yoğun güneş ışını, sararmış otlar mevsimidir. Kuzey Güney'den daha çok yağış almakta, ve yazları daha az yağın yağmur nedeniyle Güney'de su sıkıntısı çekilmektedir.

Küçük ölçekli coğrafya ve iklim, Akdeniz hayatını yüzyıllar boyunca etkilemiştir. Yüksek tepelere ve bir miktar verimli ormanlara tırmanabilen keçi, koyun ve domuz gibi hayvanlar kırsal ekonominin temelini oluşturmuş fakat kurak yaz ayları bu hayvanların beslenmesi problemini getirmiştir. Sulak arazide saman ve burçak yetiştirilmesi hayvanların yiyecek kıtlığına bir çözüm olsa da insanlar için gerekli olan ve zaten sınırlı yapılabilen tahıl üretimini sınırlamıştır. Bu yüzden koşum hayvanlarının sağladıkları hizmete karşılık maliyetleri ağır olmaya başlamıştır. Bu yüzden köle emeği de dahil, insan

emeği, gündelik gıda tüketiminin düşük olması nedeniyle daha fazla talep edilmeye başlanmıştır (Heaton, 1995: 24-25)

Yerleşmelerin dağılımı ise, coğrafyanın sunduğu besin potansiyeline bağlı olmuştur. Topoğrafya nedeniyle kopuk bölgelerin her birinde, yerleşmenin yapısını oranın verimliliği belirlemiştir. Bu yerleşimler kendine yeterli birimlerdir; ekonomileri konuma bağlı olarak, tarıma, balıkçılığa ya da her ikisine birden dayalıdır (Gutkind, 1967: 445-454).

Radikal sosyo-ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak polis, uzun bir tarihsel süreç içinde ortaya çıkmıştır. Girit'teki Minos Uygarlığı'nın ardından gelen Mikenai (Mykene) Uygarlığı'nın M.Ö. XII. yüzyılda Dorlar tarafından yıkılmasıyla birlikte, Yunan dünyası, bir bakıma Ortaçağ'da Avrupa'nın yaşadığı feodalizme benzer bir düzen içine girmiştir. Çeşitli halklar, gerek ticaretin hemen hemen tümüyle ortadan kalkmış olması, gerek güvenlik gereksinimi nedeniyle kabile tipinde örgütlenmiş köyler kurmuşlardır. İşte polis, kabilelerin, klanların, bir başka deyişle bu köylerin birleşmesiyle oluşmuştur. Aristoteles, polisi klanların ve köylerin birliği olarak tanımlamıştır. Thukydides ise, polis sözcüğünü hem surlarla çevrilmemiş köyler topluluğu, hem de surla çevrili kent için kullanmıştır (Ağaoğulları, 1994: 12).

Herkesin gereksinimlerine göre kurayla eşit paylara bölüşülen kabile yerleşim merkezini, toprak sahibi soyluların yönettiği ve bağımlı köylerde yaşayan yoksul köylülerin çevrelediği “polis”e dönüştüren süreç, “meta değişimi”nin, bir başka deyişle ticaretin gelişmesi ile başlamıştır. Para kullanımının yaygınlaşması, pazar için yapılan üretime büyük hız vermiştir. Köylerin şefleri ve bunların aileleri zamanla durumlarını pekiştirerek büyük toprakları ellerine geçirmişlerdir. Alışverişin yapıldığı merkezi köy, gerek şeflerin, gerek zanaatkarların ergeç köylerini terk ederek pazarın yanında ev kurmaları sonucunda bir “pazar kasabasına” dönüşmüş, kendi kendilerine yeterli olma özelliklerini yitiren köyler, kasabaya bağımlı bir konum içine girmişlerdir. Buna karşılık kırsal bölgeyi hükmü altına sokan kasaba, gelişerek, ilk önce “kent”, sonra da “polis” durumuna gelmiştir. Oluşan bu “yeni siyasal toplumda iktidar”, klanla olan bağlarını kopartan ve “yoksul klan üyelerine karşı ortak bir çıkarda birleşen toprak sahibi soylulara dönüşmüş klan şeflerinin ellerinde” toplanmıştır Ağaoğulları, 1994: 13).

Asya imparatorları, Asya, Avrupa ve Afrika'nın buluştuğu toprakları ele geçirmek üzere Batı'ya doğru ilerledikçe buradaki halkların göçlerine neden olmuştur. Yunanlılar, Balkanların Güney kısmı, Ege Adaları ve Küçük Asya'nın batı kıyılarının ilk halkı değillerdir. Yunanlılar kendilerinden önceki iki bin yıl süresince kuzeyden ve doğudan bu bölgeye göçlerle gelen halkların sonuncusu olmuşlardır. Muhtemelen her göç dalgası bölgenin egemenlerini yok etmiş ve buralarda bulduğu halkları boyunduruk altına almışlardır. M.Ö. 1200 ile 1000 yılları arasında göçlerin neden olduğu bu karışıklıklar sonunda, Yunanlılar Ege bölgesine ve adalarına yayılmaya başlamışlardır.

Çoban ve tarım halklarından oluşan ve savaşçı olan, demir araçlara sahip olan bu insanlar, toprağa yerleşerek tarımcılık ve hayvancılık yapmaya başlamışlardır. Fakat bir süre sonra nüfusun baskısıyla, toprak ve gıda maddesi eksikliği kolonizasyonun

başlamasına neden olmuştur. “M.Ö. 8. ve 6. yüzyıllar arasında kolonici gruplar Millet, Korent, Megara ve diğer kentlerden yola çıkarak yeni topraklar aramaya başlamışlardır. Bunlar Kuzey Ege kıyılarına, Çanakkale’ye ve Karadeniz kıyılarına gitmişlerdir. Kuzeyden Batı’ya doğru hareket eden bazı gruplar ise Sicilya’ya ve Güney İtalya’ya kadar inmişlerdir”. İçlerinden bazıları, “Sardinya, Korsika, Marsilya, İspanya gibi uzak ülkelere gitmişler”, bazıları da, “Kuzey Afrika kıyılarına, Nil deltasına ve Kıbrıs’a yerleşmişlerdir. Bazı koloniler başarısız olurken, yüzlercesi hayatların sürdürmüşlerdir. Tek başına Millet kenti yüz civarında yeni yerleşme yeri meydana getirmiş” ve bunların da türevleri oluşmuştur. “Sonuçta Yunanlılar, Karadeniz ve Akdeniz’in doğu kıyısının etrafında kümelenmişlerdir” (Heaton, 1995:29-30).

Koloniler hem kendi ihtiyaçlarını karşılamak, hem de ihraç edilecek artı yaratmak için tarım ve balıkçılık yapmışlar, maden yataklarını işlemişler ve yerli halklardan maden satın almışlar ana siteden yapılan ithalatın dağıtım merkezi olmuşlardır. Zamanla bazı koloniler büyük “site-devletleri” haline gelmişler, bir çoğu ise “kolonyal” kalmışlar yani “gıda ve hammadde ihraç ederek ana siteye mamul mallar, sermaye arzı ve gemicilik hizmetleri” konusunda bağımlı olmaya devam etmişlerdir.

Ülkelerinde kalmış olan Yunanlılar ise, topoğrafya ve iklim koşullarına en uygun olarak zeytinyağ ve şarap üretimini ihracata yönelik olarak geliştirmişler, ülkede ucuza üretilemeyen tahıl, balık ve diğer ürünlerin ithaline yönelmişlerdir (Heaton, 1995: 30).

M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak ekonomik açıdan büyük bir canlılık içine giren Yunan dünyasında, M.Ö. 6. yüzyılda paranın kullanılmaya başlanması ile, her alanda pazara yönelik bir üretim sürecine girilmiş ve pazar ilişkileri toplumun en alt katmanlarına kadar yayılmıştır. Buna koşut olarak imalathaneler düzeyinde gerçekleştirilen “endüstriyel üretim” önemli bir artış göstermiştir (Ağaoğulları, 1994: 18).

Korent ve Atina gibi büyük kentlerde ithal malı gıda maddelerine bağımlılık daha büyük olmuş, “5. yüzyıldan sonra gıda arzı artık Atina diplomasinin ve siyasetinin temel konularından biri haline gelmiştir”, çünkü bir ithal kesintisi nüfusu 300.000’e ulaşan Atina’da büyük karışıklıklara yolaçabilir duruma gelmiştir. Kamu güçleri, ithalatın gerçekleştiği deniz yollarının güvenliğini sağlamak (korsanlara karşı), gıda maddesi taşıyan gemiler kışın çalışmadıkları için çok iyi depolama sistemi geliştirmek zorundaydılar (Heaton, 1995: 30).

Ekonomik canlılık servet birikimine, bu da lüks tüketim maddeleri ile sanat ürünlerine yönelik ilginin artmasına yol açmıştır. Bu durum, gelişmiş polislere yabancı zanaatkarların, sanatçıların ve tüccarların akmasına neden olmuştur (Ağaoğulları, 1994: 18).

Yunanistan’da ve daha sonra Roma’da köleci ilişkilerin genişlemesi, Asya ve Afrika despotizmlerine kadar varan kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlığın güçlenip belirginleşmesine yardımcı olmuştur. Bu karşıtlığın belirginleşmesinin nedeni, sadece fiziki olarak çalışmak zorunluluğundan kurtulmuş olan köle sahiplerinin kendilerini

entellektüel uğraşlara, yönetime, hukuk bilimine, mahkemelere, sanatlara ve edebiyata vb. verebilmeleri olmuştur.

Yunan ekonomisinin özel karakteri, toplumsal işbölümünün belirginleşmesi olmuş, bu da, meta üretimini geliştirmiştir. Bu ilişkiler sonunda, Atina büyük bir ticaret merkezi haline gelmiştir.

Köleci ekonomi, üretici güçlerin ilerleyişine elverişli bir ortam yaratıp bunu büyük ölçüde kolaylaştırırken, daha sonra ilerlemeyi durduran bir etken haline geldi. Kölenin, kendi emeğinin üretkenliğini arttırmakta, aletleri ve çalışma alışkanlıklarını geliştirmekte bir çıkarı yoktu. Köleler, çağın başlıca üretici gücünü teşkil ediyorlardı. Ama onlar, o kadar çetin koşullarda yaşıyorlardı ki, çoğu zaman genç yaşta ölüyorlardı. Ekonomi geliştikçe, köleler daha çok artıyor ve onların varlıkları dayanılmaz bir hal alıyordu. Böylece, Yunan köleci toplumu, bir yandan gelişirken, bir yandan da kendi başlıca üretim gücünü daha çok tahrip ediyordu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 120).

3.2.2.1.2. Toplumsal sınıflar;

Paranın ortaya çıkışı, yüksek bir değişim düzeyine tanıklık ediyordu. Borçlanma, tefecilik ve ipotek, hepsi birden ortaya çıkıyor ve yeni ekonomik koşullar, kaçınılmaz olarak, yeni toplumsal biçimler yaratıyordu. İlkel komünal toplum çağından miras kalan kabile birlikleri, özgür insanların borç yüzünden köleleşmeleri, ilkel topluluğun toprakları üzerine Yunanistan'ın başka bölgelerinden gelmiş yabancı ya da göçmen köleler kitlesinin ortaya çıkışı sonunda dağılıyorlardı.

Dağılan klan toplulukları, varlıklarının ekonomik temelini gittikçe daha çok yitiriyorlardı. Gelişmek için birleşmek zorundaydılar. M.Ö. 8-6. yüzyıllarda, burada, *synoecisme* denilen, toplulukların birleşip kaynaşmaları sürecine tanık olunmaktadır. Servet ve toprak ilişkilerine dayanan yeni bölünmeler, klan biçimlerinin yerini almaya başladılar. Sınıf kurumları, yavaş yavaş eski klan kurumlarının yerini aldı. Halk Meclisi, İhtiyarlar Konseyi, aristokratik bir niteliğe bürünmeye başlamıştır. Ortaya çıkan sınıflar şu şekilde özetlenebilir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, s.112-113).

Yurttaşlar (politai):

Yurttaşlar, polisin “yerli” halkını oluşturan ve belli haklara sahip olan özgür kişilerden oluşmudur. Polisin ilk dönemlerinde yurttaşlık, toprak sahipliğiyle özdeş olmuştur. Daha sonra, silah kullanma hakkı olan her ergin erkek yurttaşlığa kabul edilmiş, yine de yurttaşlar, toplam nüfus içinde bir azınlık olarak kalmışlardır.

Yurttaşların oluşturduğu bu kesim, türdeş bir birim olmamış; özellikle sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda kendi içinde çeşitli toplumsal sınıflara bölünmüştür. Polis’de ise soylular uzun süre yönetim mekanizmasını ellerinde tutmuşlar, ancak, demokratik gelişmeler ile bu haklar tüm yurttaşlara tanınmıştır.

Polislerin genelinde yurttaşların kabaca dört toplumsal sınıfa ayrıldığı ileri sürülebilmektedir;

- 1-Büyük toprak sahibi soylular (eupatrid),
- 2-Ticaret ve zanaatlarla zenginleşen kentli orta sınıf (demiurgoi),
- 3-Küçük toprakları olan yoksul köylüler (georgoi),
- 4-Toprakları ve belli bir işleri olmayan kentli emekçiler (thetes).

Yurttaşların yukarıdaki sınıfları daha sonra tüm yurttaşların eşit olduğu ilkesi kabul edilerek kaldırılmıştır.

Yabancılar (Metoikos):

Polis'te yerleşmiş olup, genellikle zanaat ve ticaretle uğraşan yabancılar, özgür olmalarına karşın, hiçbir yurttaşlık hakkına sahip değillerdi. Yurttaşlık kişilere çeşitli maddi çıkarlar sağladığı için, yabancıardan bazıları, çeşitli yollarla kendilerini yurttaş kütüklerine yazdırmışlardır. Fakat yurttaşlığın babadan oğula geçen bir özellik haline gelmesiyle yabancıların yurttaşlığa geçmeleri olasılığı ortadan kalkmıştır.

Köleler:

Polisin üçüncü kesimini, hiçbir hakkı ve özgürlüğü bulunmayan köleler oluşturmuştur. Köle, Yunanlıların gözünde, üretim araçlarını kullanan, daha doğrusu kendisi üretim aracı olan kişi olmuştur. Nüfusun 1/3'ünü kapladıkları halde politik olarak sayılmamışlar ve emek işlerini yapmışlardır (Ağaoğulları, 1994: 18-23).

Sınıf organizmaları, nüfusun geniş tabakaları "demos"un (halkın), köle sahiplerine ve aristokratlara karşı mücadelesi sırasında belirdiler. Bu mücadele sayesinde, halk yığınları, borçlar yüzünden köleleşmenin kaldırılmasını elde edebildi; bu, eski Yunan'da, köleci düzenin başlıca ilkelerinden biri oldu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, s.112-113).

3.2.2.2. Yönetim Yapısı;

3.2.2.2.1. İlkçağ Yunanında Tiranlık;

Yetki ve Hak Dağılımı: Yunan kent devletleri değişik siyasal yönetimlerden geçerek gelişmişlerdir;

- Krallık Yönetimi,
- Aristokratik Yönetim,
- Demokratik Yönetim.

Yetkinin bir merkezde toplanmış olduğu despotizmlerin yayılması, genel kural olarak, Asya ve Afrika köleci toplumlarının bir özelliği olmuştur. Toprak ve su üzerindeki devlet mülkiyeti, özgür emekçilerin komünal topluluklarına bağlı olarak gelişmiştir.

Eski Yunan'da durum başka olmuş, orada hüküm sürmekte olan kölecî mülkiyet biçimi, ilkçağ site-devletlerinden kaynaklanmıştır. Komünal topluluk fikri, site kavramı ile karışmıştır. Ama bu Doğu'da olduğu gibi emekçilerin bir ortaklığı değil, köle sahiplerinin ortaklığı olmuştur. Bütün yurttaşlık haklarına sahip olan bu ortaklığın üyeleri, imtiyazlı bir azınlık teşkil etmişlerdir. Onların dışında kalanlar sadece köleler değil, aynı zamanda, haklardan yararlanamayan özgür halk olmuştur. Bu haklardan yoksun olanların başında, başka bölge veya sitelerden gelmiş olan yabancılar yer almıştır.

Tiranlık, ilkçağ Yunanında siteden önce gelen devlet biçimlerinden biriydi. Tiranlık, kişi iktidarı, demos'un (halk'ın) klan aristokrasisine karşı zaferi sayesinde oluştu. Ama iktidar, demos'un en varlıklı tabakalarının ellerinde toplanıyordu, tiran da bu tabakaların temsilcisi idi. Bu tiranlıklar, MÖ. 7.-5. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.

Ama tiranlık, köle sahiplerinin meydana getirdikleri sınıfın çıkarlarını tam olarak karşılayamamış, çok yayıldığı halde geçici olmuştur. Site ise, toplumun ve kölecî devletin geçici olmayan belli başlı biçimi olarak kalmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 113).

3.2.2.2.2. Sitelerin Biçimleri;

Sitelerin organizasyonu, iki yol izlemiştir;

1. Kölecî demokrasi düzeninde, bütün köle sahipleri sınıfının iktidarı kurulmuştu. Bu düzenin en iyi örneği, Atina olmuştur.
2. Oligarşik iktidar düzeninde ise, devlet yönetimi, küçük bir grup aristokratın elinde yoğunlaşmıştır. Yurttaşlık haklarından yararlananlar, malikanelere sahip olanlar, bu düzenin en iyi örneği ise, Isparta olmuştur.

1) Kölecî Demokrasi (Atina);

“Yunan siyasal düşüncesine demokratik niteliğini veren husus Atina demokrasisinin uygulanması olmuştur” (Ateş, 1995: 35-36).

Atina devleti, başka türlü kurulmuş ve gelişmiştir. Verimli topraklara sahip olmayan, ama buna karşılık gümüş, iyi cins kil, büyük mermer yatakları bakımından zengin olan Atina, zanaat ve ticaretini çabuk kurmuştur. İyi limanlara sahip oluşu, denizciliğin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Başlangıçta, hakimlerin, rahiplerin ve askeri şeflerin görevlerini de kral (*basileus*) üzerine almış ve başkenti Atina olan Attika'yı yönetmiştir. Ama ekonomi geliştikçe iktidar, Eupatridlere, yani ileri gelen toprak sahiplerine geçmiştir. Halkın, bu değişiklikten kazanacağı birşey olmamıştır. Değişim genişlemiş, tefecilik ortaya çıkmış, borç karşılığı köle olmak yaygınlaşmış ve toplumsal mücadele keskinleşmiştir.

MÖ. 6. yüzyılın başlarında, köleleşmiş olan halk içindeki karışıklıklar ciddileşmiştir. Aristokrasi, ödün vermek zorunda kalmış, çünkü hoşnut olmayanlar arasında zengin tüccarlar ve zanaatçılar da yer almıştır. Bunlar, serveti ellerinde tutmalarına rağmen,

pratikte, Areopaja (bilginler, hakimler meclisine) ve İhtiyarlar Konseyine ait bulunan iktidardan uzaklaştırılmışlardır. Areopaj, her yıl, aristokratlar yani Eupatridler arasından seçilen ve 9 üyeden oluşan kurulların başkanları olan Arkontlarla yenilenmişlerdir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 115-116).

Halk Meclisi (Eklesia):

Yirmi yaşını bitiren her erkek Atina vatandaşı ve “Eklesia” adı verilen şehir meclisinin kendiliğinden üyesi olmuştur. Atina vatandaşları siyasal partiler şeklinde örgütlenmemişler, bunun yerine “oligarklar” ve “demokratlar” olarak iki gruba ayrılmışlardır. Ayrıca her iki grup içinde “hetoireiai” adı verilen birlikler yer almıştır. Bunlar; tiyatrocular, askerler, din grupları, işçiler ve bunlara benzer diğer toplulukların ayrı ayrı gruplaşmalarını sağlamışlardır (Bumin, 1982: 12).

“Eklesia normal olarak her ay dört kez; zelzele, fırtına gibi olağanüstü durumlarda ise kendiliğinden toplanırdı. Konuşmalar yaş sırasına göre olur ve toplantılar açık havada yapılırdı” (Ateş, 1995: 35-36).

Kuramda böylesine güçlü görünen bu meclis, gerçekte önemsiz bir kurum olmuştur. Meclisin çok kalabalık olması nedeniyle bütün sorunların burada görüşülüp karara bağlanması imkansız hale gelmiş, bu nedenle, uygulamada, yüksek yönetici memurlar ile diğer meclisler, bu dönem Atina’sının siyasal yaşamında daha ağırlıklı bir yere sahip olmuşlardır. (Ateş, 1995: s. 37).

Beşyüzler Meclisi (Bule):

Yürütme; “ “Bule” adı da verilen “500’ler Meclisinde” idi. Bule, “halk meclisinin işlerini hafifletmek amacıyla kurulmuştu. Bu nedenle, ekklesia’nın gündemini saptamak ve görüşeceği yasa ile karar tasarılarını hazırlamak yetkisiyle donatılmıştı. Bule’nin 500 sandalyesi, her kabileye 50 üyelik düşecek şekilde, büyüklüklerine göre deme’ler (yerel yönetim birimleri) arasında paylaştırılmıştı. Böylece bule, Atina’yı oluşturan on kabilenin gönderdiği elliser kişilik on gruptan oluşmuştur. Her Atina vatandaşı hayatı boyunca en az bir kez bir yıl için “bule” sıfatını kazanabilmiştir. 500’ler Meclisinin toplandığı “Buleuterion” Agora’nın güneyinde idi ve toplantıları esas olarak halka açıktı. Bu meclisin; yasama, kontrol ve yargı yetkileri de vardı. Seçim bölgelerini soyluların etkili oldukları kabilelerin meydana getirmesinden dolayı, soylular bule’de de ağırlığı ellerinde bulunduruyorlardı” (Bumin, 1982: 12; Ateş, 1995: 37).

Yüksek Yönetici Memurlar:

Atina demokrasisinde yürütme gücü Bule’nin yanı sıra, dokuz archon, on generalde (Statego) ve maliye gibi önemli işlerle ilgilenen diğer memurlarda toplanmıştı. Her yıl seçimle işbaşına gelen memurlar, görevlerinin karşılığında bir ücret almıyorlardı. Bu yüzden bu görevlere, çalışıp para kazanmak gibi sorunları olmayanlar, yani büyük toprak sahibi soylular ile bir ölçüde kent soylu büyük zenginler seçiliyordu. Zaten anayasada, bu

memurlukların büyük bölümünün yalnızca birinci sınıftaki yurttaşlara açık olduğu kesin bir dille belirtilmişti (Bumin, 1982: 12).

Bir Stategoi bir yıl için seçilir, ancak bu süre sona erdikten sonra tekrar aday olabilmıştır. Stateogi'lerin esas görevleri ordu ve donanmayı yönetmek iken zaman içinde Atina'nın uluslararası ilişkileri geliştikçe sivil yönetimde de söz sahibi olmuşlardır. Bu bakımdan Stateogi'lerin başı olan "stateoigos autokrator" bir noktada Atina'nın devlet başkanı görüntüsünü kazanmıştır. "Seçimle" işbaşına geldiklerinden ve tekrar seçilme olanağına sahip olduklarından bunlar kendilerini seçen güçlü grupların hoşuna gidecek bir yönetim uygulamaya çalışmışlar ve Thukidides'in Atina yönetim biçimini vasıflandırdığı üzere "ismi demokratik gerçekte güçlü vatandaş gruplarının kontrolünde" bir yönetim mekanizması kurmuşlardır (Ateş, 1995: s. 37).

Areopagus:

Görev sürelerini tamamlayan archon'ların yaşam boyu üyesi olduğu bir kurulmuştur. Aristoteles'in "yasaların bekçisi" olarak adlandırdığı bu kurul, soyluların tekelinde bulunmuştur. Areopagus'un temel görevi, devlet işlerini denetlemek ve anayasaya karşı suç işleyenleri yargılamak; ağır suçlu bulunduğu kişileri yurttaşlıktan çıkarma yetkisine sahip olmuştur (Bumin, 1982: 12).

Halk Mahkemeleri (Heliaia):

Yargı; "Halk jürilerinde" toplanmıştır. Bu jüriler Atina'daki on sekiz yaşını bitirmiş bütün erkek vatandaşların kayıtlı oldukları muhtarlıklardan (deme), otuz yaşını bitirmiş erkek vatandaşlar arasından kura ile bir yıllığına heliaia üyeliğine seçilerek oluşturulmuştur. Toplam sayıları 6.000, toplanabilmeleri için gereken en az sayı 201 kabul edilmiştir. Doğrudan doğruya halkın kararlarını temsil ettiği için, bu halk jürileri kararlarının temyiz edilebileceği başka bir yüksek makam oluşturulmamıştır (Ateş, 1995: 37).

Aristokratik areopagus ile archon'ların gücünü yargı alanında dengeleme işlevini görmüşlerdir. Bunlar bir anlamda yargıtay rolünü oynamışlar ve verdikleri kararlar kesin olmuştur (Bumin, 1982: 12).

Yerel Yönetimler (Demes):

Kabileler deme ya da demos adı verilen bucaklara ayrılmıştır. Sayılarının 174'e ulaştığı sanılan deme'ler, yerel yönetim birimleriydi ve Atina siyasal toplumunun temelini oluşturmuşlardır. Yurttaşlar bu deme'lerin içinde örgütlenmişlerdir; her deme'nin kendi işlerine bakan bir meclisi ve bir mahkemesi olmuştur. Atina polisi yurttaşlığının deme'lerden kaynaklanan yurttaşlık haklarına bağlanması nedeniyle, yurttaşlar eski kabile veya klanlarının değil, içinde yaşadıkları deme'nin adını (soyadı olarak) kullanmaya başlamışlardır. Deme'lerde üyelik miras yoluyla geçmiştir (Ağaoğulları, 1994: 36).

2. Oligarşik Site (Isparta):

Diğer kent devletlerinde olduğu gibi artı ürünün oluşması hem üretim araçlarının hem de üreticilerin (kölelerin) özel mülkiyetini beraberinde getirmiştir.

Isparta'nın tüm nüfusu üç büyük gruba bölünmüştür:

1. Spartiatlar (Ispartalılar): Bütün haklara sahip olan bu sınıfa, komünal topluluğun mülkü sayılan toprağın kullanım (tasarruf) hakkı hisse hisse verilmiştir. Site haklarından, toprak sahibi oldukları için sadece Spartiatlar yararlanabilmişlerdir. Spartiatlar, site nüfusunun küçük bir bölümünü meydana getirmişlerdir. Bununla birlikte, kendi içlerinde de daha nüfuzlu ve daha varlıklı bir grup yer almıştır. Spartiatlar komünal topluluğuna başkanlık eden iki kral da, bu gruba dahil olan kişilerden olmuştur. Krallar, İhtiyarlar Konseyinin "Gerouisa"nın, iktidarın en yüksek organının, topluluğun oligarşik hükümetinin üyesi olmaktan başka birşey ifade etmemişlerdir.

2. Periekler: özgür ama siyasi haklara sahip olmayan, zanaatçı ya da tacirlerden oluşmuştur. Spartiatlardan farklı olarak özel mülkiyet hakkına sahip, ancak siyasi Spartiatlara vergi ödemek zorunda olmuşlardır.

3. İlotlar: Spartiatların kölelerinin durumlarına yakın olanlardan oluşan sınıf olmuştur. Toprağı işleyen İlotlar, hasattan küçücük bir pay almışlar, Spartiatlar, onları, korku ve itaat altında tutabilmek için, zaman zaman kanlı baskınlar düzenlemişlerdir. İlotlar, işledikleri toprak gibi, Spartiatlar topluluğunun olmuştur. Onun için Spartiatlar, İlotları satamıyor ya da başasına devredememişlerdir.

MÖ. 7. yüzyılın sonunda, Isparta, yarımada'nın bellibaşlı şehirlerini içine alan Peloponez birliğinin başına geçmiştir. Geri kalmış köleci devlet Isparta, Yunanistan'da, gericiliğin kalesi olmuş; bütün sitelerde Spartiatlar, köleci aristokrasinin iktidarının kurulmasına ve sürdürülmesine hizmet etmişlerdir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 114).

3.2.2.2.3. Köleci Sitenin Kesin ve Son Biçimi

Köleci sitenin bellibaşlı çizgileri, MÖ. 6. yüzyılın sonunda ve 5. yüzyılın başında kesin olarak biçimlenmiştir. Klana özgü bölünmenin yerine, toprağa ait ilkeyi koyan Klisten (*Clystene*) reformları ile, 30 yönetim bölgesi (*trittyes*) kurulmuştur. Böylece, üç trittyes, toprağa ait bir filiyi meydana getirmiştir. Bu fili de kendi içinde demeslere, en küçük toprak ve yönetim birimlerine bölünmüştür.

"Beşyüzler Konseyi", Meclis tartışma ve kararından önce başvurulması gereken yer olmuştur. Kumandanlar kollegyum (heyeti), daha sonra en yüksek yürütme organı olmuş ve her filiden bir temsilciyi içermiştir.

Atina sitesi yurttaşlarının sayısı, dışardan gelen ve kişi olarak özgür bulunan, ama siyasi haklardan yararlanamayan Meteklerin zararına olarak artmıştır. Klan aristokrasisi dağılmış, artık fililer tarafından oylanan Meclis, eski önemini yitirmiştir. Nihayet, tam

köleci ilişkilerden ibaret bir sistem kurulmuş, köleler ve köle sahipleri, birbirine karşı başlıca iki sınıf olmuşlardır. Köleler, bütün yurttaşlık haklarından ve siyasi haklardan yoksun olmuşlardır.

MÖ. 5. yüzyıl, Atina'nın ve demokratik düzenin açılıp gelişmesi dönemi olmuştur. Demokrasi düzeni, Perikles'in yönetimiyle en yüksek gelişme düzeyine varmıştır. Halk Meclisi, sıralı olarak, her ay dört defa toplanmış ve bütün vatandaşlar Meclise katılmıştır. Mecliste tartışılacak konuları hazırlayan, "Beşyüzler Meclisi" olmuş, konsey, günlük siyasi, idari ve askeri işleri yürütmeye devam etmiştir

Atina demokrasisi, daima, bir köle efendileri demokrasisi olmuştur. Sadece özgür erkek vatandaşlar, yani küçük bir azınlık, Meclise katılabilmişlerdir. Atina'nın nüfusu 30.000-35.000 idiyse de, Halk Meclisine gerçekte katılanlar sadece 2.000-3.000 kişi olmuştur (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 118-119).

3.2.2.2.4. Siteler Sisteminin Bunalımı

Eski Yunanistan'ın köleci site-devletleri sisteminin bunalımını hazırlayan olaylar, MÖ.5. yüzyılın sonu ve 4. yüzyılın başlarında başlamıştır.

Bunalım, özellikle ekonomik ilişkilerin, sitelerin siyasi sınırlarını pek çok aşmasından ileri gelmiştir. Sonu gelmez askeri ve siyasi kargaşalıklar, özgür köylülerin durumunu tehlikeye atmaktan başka bir işe yaramamıştır. Toprak, köle sahiplerinin elinde toplanmıştır.

Üretim araçlarının gelişmesinden bir çıkarı olmayan köle emeğinin gittikçe daha geniş ölçüde kullanılması, üretim tekniğinin ve bütünü içinde üretimin gelişmesini engellemiştir. Sonunda siteler sistemi tehlikeye düşmüştür.

Büyük yurttaş yığınlarının yoksullaşması, sitenin askeri gücünü baltalamış ve ücretli askerliğin geniş ölçüde yayılmasının nedeni olmuştur.

3.2.2.2.5. Merkezileşen Köleci Devlet

Sitelerin zayıflaması dönemi, Balkan yarımadasının kuzeyinde yeni bir köleci devlet olan Makedonya'nın doğuşu ve hızla ilerlemesi ile aynı zamana rastlamıştır. Askeri seferlerle siyasi manevraları birlikte yürüten Kral II. Filip Yunan site cumhuriyetlerini kendi egemenliğinde toplamıştır. MÖ. 377'de, Filip Yunan devletleri arasında barış ilan etmiş, aralarında savaşmalarını yasaklamış ve Perslere karşı savaş ilan etmiştir.

Böylece, Yunanistan (Isparta'yı saymazsak) birleşmiştir. Meta üretiminin artışının ve siteler sistemindeki bunalımın önceden belirlediği bütün evrim, birleşmeyi zorunlu kılmıştır. Ama birlik, zorla kabul ettirilmiş ve yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 124-128).

“Makedonya Yunanistan’ı fethedip bu bunalımlara son vermiştir. Makedonya “Hellen Birliği”ni kurmuş, Yunanistan’daki düzen için bir tehlike oluşturan işsiz güçsüzleri birliğin ordusuna alarak, onların Persler’e karşı kullanılmasını (harcanmasını) sağlamıştır” (Şenel, 1995: 123)

Pers İmparatorluğu’na karşı seferleri yöneten, ilkçağın ünlü askeri ve siyasi şefi Büyük İskender olmuştur. MÖ. 334-327 arasında Makedonya orduları, Küçük Asya’yı, Suriye’yi, Palestin’i, Fenike’yi, Mısır’ı, Mezopotamya’yı, İran (Pers) toprağını, Orta Asya’nın, Hindistan’ın bir kısmını ele geçirmişlerdir.

Yunan-Makedonyalılar, Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinde Yunan uygarlığının icraatını yaymışlar, diğer yandan kendileri de Doğu halklarının kuvvetli etkisi altında kalmışlardır.

Yunan dünyası ile Doğu dünyası arasında daha MÖ.2. bin yıllarından beri kurulmuş olan ilişkiler, artık iktisadi, toplumsal, siyasi, ideolojik vb. gibi çeşitli alanlara yayılmaya başlamıştır. Yunan dünyası ile Doğu dünyasının kaynaşması, *hellenizm* kavramını ortaya çıkarmıştır. Yunan-Makedonyalılar gittikleri yerlere siteler sistemini de götürmüşlerdir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 124-128).

Ancak kent-devletleri İskender’in ölümünden sonra bir süre daha özgür kalabilmişlerse de, M.Ö. 146’da Yunan yarımadasını işgal eden Roma, bu toprakları kendine bağlamıştır. Ancak, Atina ile Isparta’ya bir ayrıcalık olarak özgür kent (*civitates libarare*) statüsü vermiştir. Diğer polisler, bağımlı kentler (*civitates stipendiariae*) durumuna gelmiştir. Hepsinin içinde özgür olmuş, fakat Atina ile Isparta’nın askerlik yapmak, vergi vermek gibi yükümlülükleri olmamıştır. M.Ö. 86’da Yunan ayaklanmasını bastıran Romalılar, polislerin hukuksal ve siyasal varlığına son verip, tarih sayfasından silmişlerdir (Ağaoğulları, 1994: 49).

3.2.2.2.6. Yunan Siyasal Düşüncesinin Gelişimi;

Ticaret ve sanayinin gelişmesiyle, kasabalar kentleşip kent devleti toplumu ortaya çıkarken, bu gelişmeler ile birlikte bir kentli orta sınıf, yani “burjuvazi” de belirip zamanla en geniş ve en güçlü sınıf durumuna gelmiştir. Toplumun yönetimine katılmak, hatta iktidarı ele geçirmek isteyen bu sınıf, siyasal yeteneklerin yalnızca aristokratlarda bulunduğunu, aristokratların tanrı soylu olduklarını söyleyen mitosların doğruluklarından kuşkulandırmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki düşünceler, dinsel mitosları bir yana bırakarak, evrenin dinsel olmayan açıklamalarını yapmaya kalkmışlardır. Böylece mitolojik düşünüşün yerini, bir boyutuyla soyut bilimsel düşünüşe de varacak olan felsefi düşünüş almıştır (Şenel, 1995: 123-124).

Yunan dünyasının en erken gelişme gösteren bölgesinin, yani başta Miletos olmak üzere İyonya polislerinin çocukları olan ilk filozoflar, toplumsal ve siyasal sorunlarla doğrudan uğraşmayıp, *kosmos*’a (evren) ilişkin sorulara yanıt arama yolunda sistemli çabalara girişmişlerdir. Bunlar, doğal olayları açıklamada kurgusal akıl yürütme yollarını kullanmışlar ve tanrıları tümüyle hesap dışı bırakarak doğa yasasını koymuşlardır. Erken

Yunan felsefesinin oluşumunda Doğu bilgeliğinin de belli bir etkisi olmuştur (Ağaoğulları, 1994: 51-52).

Kent devletindeki demokratik gelişmelerle, eski aristokratik siyasal kültür yetersiz kalmış, hem aristokratlar hem de demokratlar yeni bir kültürün gereksinimini duymaya başlamışlardır. Bu dönemde “sophia” (bilgi) önem kazanmış ve sofist akım doğmuştur. Sofistler birbirinden farklı görüşleri savunmuşlardır. Tek ortak yanları, insanı konu almaları ve belli bir okula bağlı olmamalarıdır. Bu özellik, düşünceye esneklik ve değişen toplumsal gerçekliğe uyabilme yeteneği kazandırmıştır (Şenel, 1995: 130).

Birinci kuşak sofistler, Protagoras’ın anlattığı mitte dile geldiği gibi, “politik erdem”in herkeste bulunduğunu savunan demokrasi taraftarları olmuştur. Oysa Platon, Sokrat’ın ağzından erdemi bilgiye, herkesce kavranamayacak bir bilgiye bağlayarak uzlaşım sal demokrasiye karşı çıkmıştır. Artık “açık toplum” kuramcısı olan Protagoras’ın yerini, mutlak bilgi ve mutlak iktidarı birbirine bağlayan filozoflar almıştır. V. yy.’ın sonlarına kadar doğu uygarlıklarının tersine kendini çevreleyen kıra, denize açık yaşayan kent, bu tarihten sonra surların ardına kapanmıştır. Platon, Atina demokrasisinde geçerli olan ve yurttaşlara, gösterdikleri farklılıklar ne olursa olsun eşit adalet dağıtan “aritmetik eşitlik” karşısına, eşit olmayana eşit davranmamayı öğütleyen “geometrik eşitlik”i çıkarmıştır (Bumin, 1990: 32-33).

Sokrat (M.Ö. 469-399), hem aristokratik anlayışa hem de demokrasiye karşı çıkmıştır. Toplumu soyluların değil, en yetenekli, en erdemli olanların ve bilginlerin yönetmesi gerektiğini savunmuştur.

Platon (M.Ö. 427-347), sınıfları kesin olarak ayırmıştır. Üreticiler (işçiler), askerler ve bilgeler. Toplumu bilgeler sınıfı yönetmeli ve diğerleri ona boyun sunmalıdır, demiştir. Platon, Atina sitesini içine düştüğü krizden kurtarmak için “ideal devlet” düşüncesini geliştirmiştir. Platon çöküşün gerçek nedenlerini bulmak ve siteyi akılsallığın düzenine göre yeniden kurmak istemiştir. Mumford bu konuyu şu şekilde yorumlamıştır: “Bu ideal sitede sınıfların ayrılmasına o derece özen gösterilmiştir ki, bize böcek topluluklarının değişmeyen düzenini hatılatmaktadır” (Bumin, 1990: 38-39).

Aristo (M.Ö. 385-322), en iyi yönetimin monarşi olduğunu savunmuş ve yönetimleri şu şekilde sıralamıştır:

1. “Tek kişinin yönetimi krallık (monarşi); bunun bozulmuş şekli, tiranlık;
2. Azınlığın, genel yararını korumak için kurduğu yönetim, aristokrasi; bunun bozulmuş şekli, oligarşi;
3. Çoğunluğun yasalar çerçevesinde kurduğu yönetim politeia, bunun bozulmuş şekli de demokrasidir” (Gökberk, 1990: 45).

Yunan siyasal yapısının yaşadığı çizgiyi ortaya koyarken bunun gittikçe kötüleşen bir yapı olduğunu vurgulamıştır.

Yunan düşüncesinde günümüz demokrasi anlayışına en çok yaklaşan, Epikür'ün materyalist felsefesi olmuştur. Bu felsefenin kurucusu saydığımız düşünürlerden daha önce yaşamış olan Demokrit (M.Ö. 460-370) demokrasiden yana olmuş ve ona göre devletin kaynağı; kişisel ihtiyaçların karşılanması için yapılan *işbölümü ve işbirliği* olmuştur.

Epikür (M.Ö. 342-270) insanların birarada yaşamalarını kendi çıkarları gereği ve sonucu görerek, bir noktada “*Sözleşme Teorisinin*” ilk esasların koymuştur. Kanun ve devleti, güvenlik sağlayan kurumlar olarak gerekli görmüş, ancak, bunların doğal kurumlar olmayıp, insan eseri kurumlar olduğunu savunmuştur (Ateş, 1995: 44).

Bu dönemin hukuk anlayışında kaynak doğa olmuştur. Aristo için “insan, doğal olarak sitede yaşaması gereken bir hayvandır”. Dolayısıyla insanların birlikte yaşadıkları site-devletler doğanın yarattığı bir şey olarak görülmüştür. Lefebvre'in deyişiyle, bu anlayışa göre hayati bağ, politik ilişkiyle bir düşmüştür. İnsanlar arasındaki bağlar, aynı zamanda politik ve doğal bağlar olmuştur.

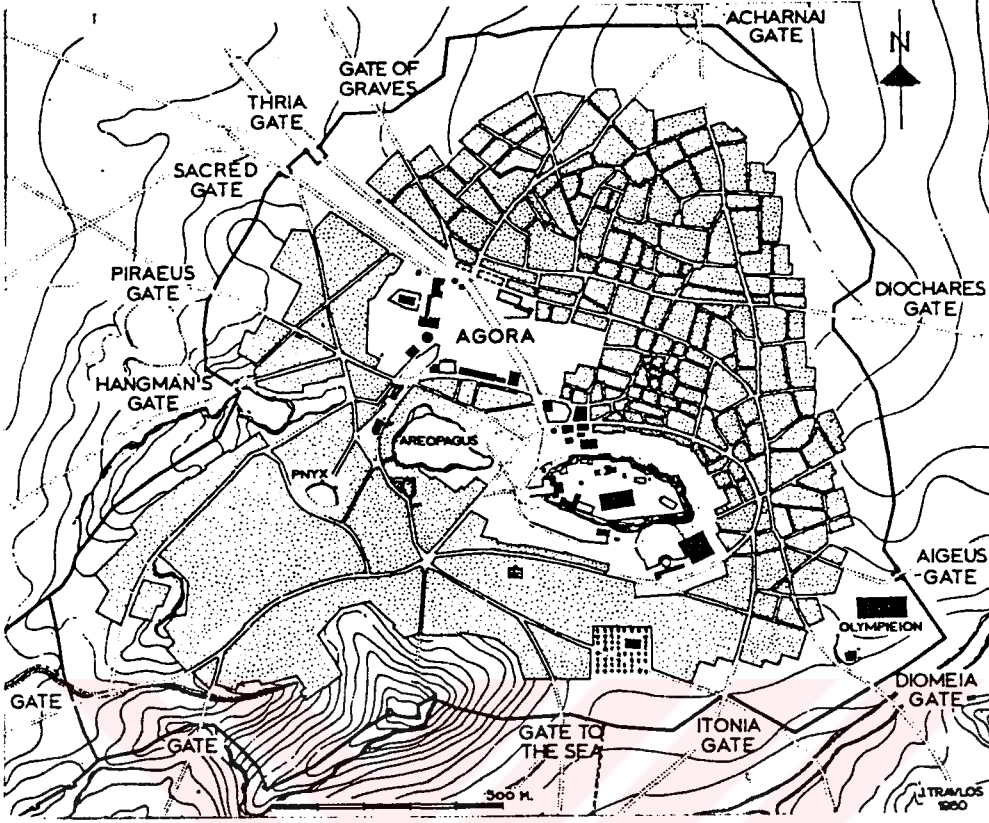
İnsanı düşünen bir varlık olarak ele alan ilk düşünce akımı Yunan'da ortaya çıkmıştır. Yunanda kişi, herhangi bir Tanrısal ilişkinin dışında, bağımsız ve akıllı olan bir birey olarak ele alınmıştır. Kurulan ya da kurulması öngörülen siyasal ve sosyal düzenler, tanrısal sayılmamıştır (Bumin, 1982: 12).

3.2.2.3. Mekansal Yapı

Antik dönemde yerleşmelerin kaderini şu özellikler belirlemiştir;

1. Toprağın verimliliği,
2. Suyun varlığı,
3. Kıyıya olan mesafe,
4. Deniz trafiğinin güvenli olup olmaması
 - *Fiziksel koşullar,
 - *Korsanların etkisi,
5. Deniz aşırı ticaretin koşulları.

Antik dönemde ve daha sonra kentlerin çoğu ana yollar üzerine ve verimli topraklara yakın kurulmuştur.

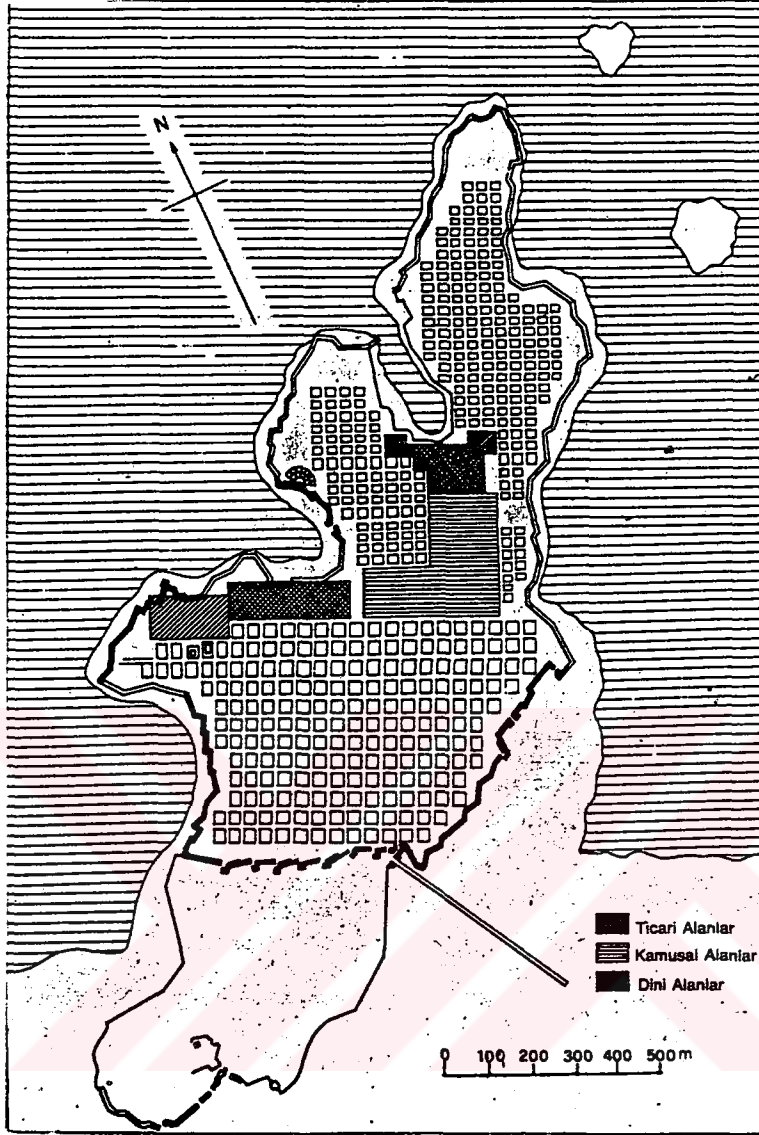

Şekil 3.5. Atina, M.Ö. 5.yy. (Wycherley, 1991: 4)

Polis; tek bir kent değil bölgesiyle (hinterland) birlikte bir bütündür. İki önemli özelliği vardır. Birincisi, hukuksal olarak bir devlet olması, ikincisi ise, duygusal olarak bir ülke olmasıdır (Gutkind, 1967: 463).

Yunan düşüncesindeki ideal toplum ve ideal devlet arayışları mekana da yansımış ve “ideal kent”lerin yaratılması çalışmalarına neden olmuştur. Mumford bu konudaki gelişimi şu şekilde açıklamıştır: “Önceden gerçek siteyi idealize etmekle yetinilirken, bundan böyle yazarlar, kendilerini ideal bir sitenin gerçekliğine inandırmaya çalışacaklardır” (Mumford, 1961: 223).

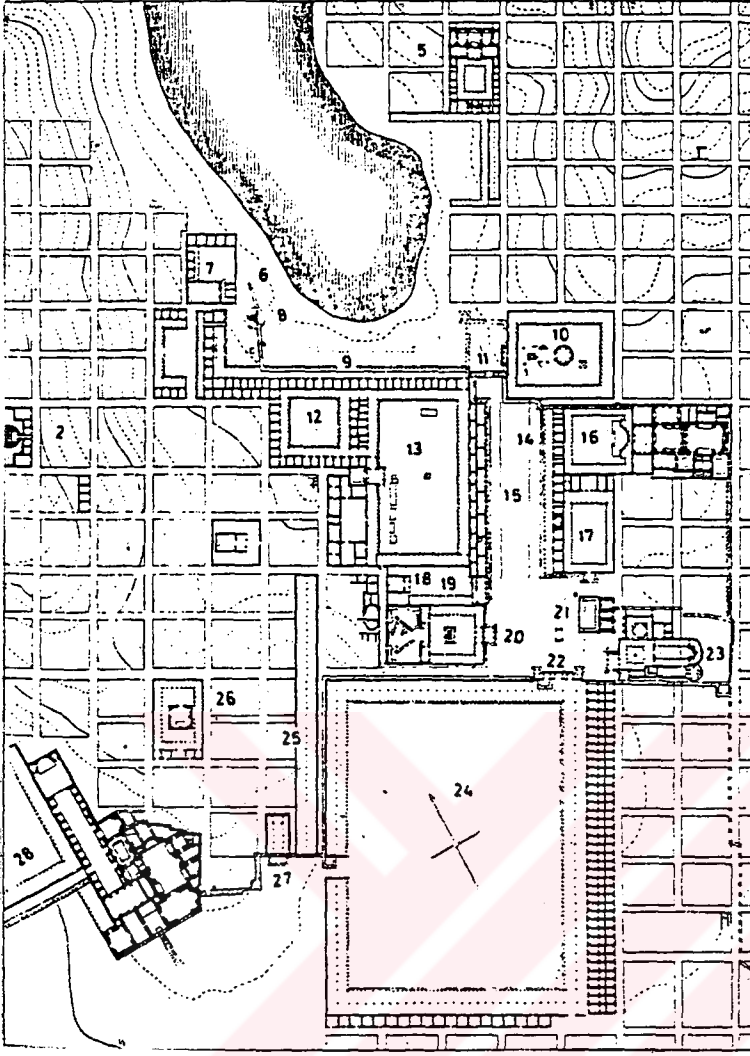
Geometri önce politikaya, sonra kente inmiş ve ona damgasını vurmuştur. “Darius’un orduları Millet’i fethedip yıktıklarında, ilk şehirci ütöplast olan Hippodamos, kenti yeniden kurmak için plan” hazırlamıştır. “Hippodamos dama tahtasını örnek alan bir kent planı önermiştir. Kentin sokakları birbirini dik kesecektir”. Eski kentlerde dikdörtgen biçiminde olan tapınak ve anıtlara, birbirini dik kesen yollara rastlanmıştır. Fakat Hippodamos, “geometrik yasaya yalnızca bir tapınağı değil, bir kentin planını, sokakların, meydanlarını, konutlarını ve yurttaşlarını “ bağlamıştır. Millet’de doğan bu çizgiler Hellenistik dönemde, Roma İmparatorluğu’nda en çok tutulan model olmuş ve Hellen dünyasında pek çok kente şekil vermiştir (Bumin, 1990: 33).

Şekil 3.6. Hippodamos'un Millet Planı, M.Ö. 5.yy. (Bumin, 1990: 32)

Bumin, Hippodamos'un Millet'den çıkmasının bir rastlantı olmadığını, M.Ö.VII. yy.'dan itibaren kurulan Yunan sitelerinin İyonya'da karşılaşılardan çok farklı bir gelişim izlediğini söylemiştir. Doğu'dan çok daha fazla etkilenen bu siteler, daha çok birer ticaret merkezi olan Agora'nın etkisinde düzenli bir gelişim göstermişlerdir. Bu siteler, geleneklerin etkisiyle doğal ve düzensiz bir gelişim gösteren Attika'daki sitelerin tersine, ticaretin ve buna bağlı zenginliğin merkezleri olmuşlardır. Kosmos bilim konusu olmaya yine İyonya'da başlamıştır. Hippodamos'un planı için aldığı model de Kosmos olmuştur.

Hippodamos, ilk şehir plancısı olarak, planlamanın gerçek rolünü "daha rasyonel bir toplum düzeni tasarlamak ve uygulamak" olarak anlayan bir anlayışın da öncüsü olmuştur (Bumin, 1990: 36).

1. Tiyatro
2. Heroon (anıt mezar)
3. 4. Aslan heykelleri
5. Roma hamamları
6. Küçük liman anıtı
7. Sinagog
8. Büyük liman anıtı
9. Liman
10. Apollo Delphinios'un kutsal alanı
11. Liman kapısı
12. Küçük pazar yeri
13. Kuzey agorası
14. Jyon portikosu
15. Tören yolu
16. Capitus hamamları
17. Gimnazyum
18. Aeskulap tapınağı
19. Tapınak
20. Bouleterion (kent meclisi binası)
21. Nimfeum (Roma mimarisinde çeşme)
22. Kuzey kapısı
23. Kilise (İ.S. 5. yy)
24. Güney agorası
25. Depolar
26. Roma anıt mezarı
27. Serapis tapınağı
28. Faustina hamamları

Şekil 3.7. Millet Şehir Merkezindeki Kamusal ve Dini Alanlar (Bumin, 1990: 34-35)

Bir diğer mekansal gelenek ise, Pers istilası ve oryentalizm, ardında giderek yaygınlaşan bir içavlılu ev geleneğinin gelişmesi olmuştur. Helen dünyası zaman zaman soğuk mevsimleri de olsa, genellikle ılıman bir iklime sahiptir. Yaz sıcaklığında dik gelen güneş ışınlarından saçaklarla korunabilen ve bazen su ile serinletilen avlular, kışın yatık güneş ışınlarını değerlendirebilecek biçimde yönlendirilmiştir. Avlu sürekli bir havalandırma ve esinti sağlayabilmiş, sert rüzgarlara karşı korunmuştur. İçavlılu konut tipi, Hindistan ve Mezopotamya'dan, Yunan ve Roma dünyalarına kadar, geniş bir kuşakta iklime uygun bir çözüm olarak yayılmıştır.

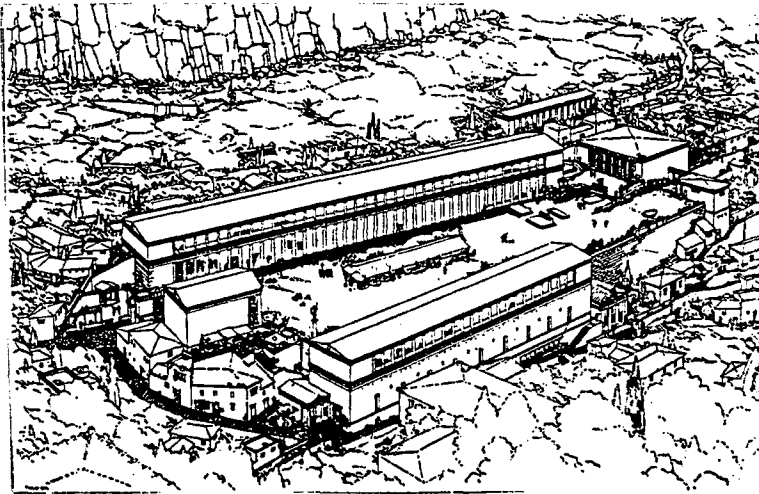
Şefin ya da kralın evinin veya megaronunun önündeki alanın, aile ocaklarının reisleri tarafından toplantı yeri olarak kullanılması, Yunan boylarında eski bir gelenek olmuş, ve agora'nın kökenini bu mekan oluşturmuştur. Şefler krallaştıkça görkemlenen sarayları, megaronun önavlusunu önündeki alanın yan yapılar ve odalarla çevrilerek bir içavlılu dönüşmesiyle gelişmiş, kral halkından bir adım daha kopunca saray avlusunu da agoradan ayırmıştır.

Sümer sitesi Ur'dan, Yunan polisi Priene'ye kadar, kadınıyla erkeğini, kölesiyle yurttaşını ayıran birçok kentte, evlerin duvarları sokak boyunca sağır olarak yükselmiş, belki tepede birkaç küçük penceresi olabilmıştır. Girişler olabildiğince yan sokak ya da çıkmazdan veriliyor, doğrudan evin içine açılmamasına özen gösterilmiştir. Ev mekanını iki eksende bölünmüştür: birincisi, evi katlara bölen ve kadınlarla, erkekleri ve yabancıları ayıran mahremiyet eksenini, ikincisi ise, evi yatayda bölen ve kölelerle efendileri ayıran sınıfsal eksen olmuştur. Tüm bu ayrımları oluşturan ve yüzeyinde birleştiren odak noktası ise içavlu olmuştur.

Özgür yurttaşların ayrıcalıklı yaşamı, evlerinin içavullarıyla sınırlı olmamıştır. 'Açık' mekanlar, agora, tiyatro, gymnasium, yapılar ya da duvarlarla çevrili, denetimli girişli içavullar olmuştur. Priene agorasına hangi kölelerin, ne zaman, alışveriş ya da diğer belirtilmiş görevleri için girebileceği, kadınların, özellikle dulların agoraya gelmesini kısıtlayan kurallar, taş kazılacak kadar belirginleşmiştir.

Günlük işleri gören, agoraya gidip gelen ev kölelerinin yararlanabildiği tek dış mekan, penceresiz, kapısız kanallar haline gelen sokaklar olmuştur. Kölelerin yaygınlaşmasından önce, toplumsal yaşamın odağını oluşturan, meydanlarla birleşen sokak, Hellen polisinde, meydanlardan özenle ayrılmış ve yurttaşların yaşamının dışına itilerek kölelerin geçitlerine indirgenmiştir.

Hellenistik kentin "ideal" düzenini bu ayrımlar sağlamıştır. İçavullu ev blokları, çevrili 'kamu' mekanları ve dik kesişen sokak ızgarası, sınıflı bir toplumda merkezileşen devletin oluşturduğu bir kent planı olmuştur. İzgara planı, Yunan kolonilerinde hızlı ve pratik bir iskan mekanizması olarak belirmiştir. Eğime, yokuşa, yöne, rüzgara bakmadan düz çizilen ve dikkesişen sokaklar ile aralarında kalan dörtgen yapı blokları, toprağı parsellemenin ve ayrıcalıklı yurttaşlara eşit bölüşürmenin en kolay tekniği olmuştur. Bu tekniğin sakıncalı sonuçları ise, gölgesiz, rüzgarlı, yokuşlu sokaklarda, sadece köle sınıfının yaşamına yansımıştır.

Şekil 3.8. Assos'un Hellenistik Agora'sı (Bumin, 1990: 42)

Arkaik dönemdeki kolonizasyon dalgasıyla birlikte, İyonya kıyılarında ve Yunan dünyasının diğer bölgelerinde, pratik bir çözüm olarak uygulanan bu yöntem, MÖ. 6. ve 5. yy.larda, kapsamı büyüyen deniz ticaretinde kıyı seyri yapan küçük gemilerin yerini alan ve burundan buruna yarı açık deniz seyri yapan daha büyük gemilerin gereksindiği yeni ve büyük limanlarla birlikte daha sistematik bir planlamaya varmıştır. Rodos, Knidos, Halikarnassus, Kos, Miletos bu yeni rotalar üstünde, çevrelerindeki eski yerleşmelerin halklarının iskanıyla, yeniden, ünlü 'Hippodamos Planı'na uygun olarak kurulmuşlardır (Acar,E. 19-22)

İyonya'da ticaretin gelişmesiyle kurulan bu sitelerin makroform özellikleri ise şu şekilde açıklanabilir. Yerleşmeler topoğrafyanın etkisiyle, genellikle kıyının hemen arkasında yüksekliklerin başlamasından dolayı, bir anfitiyatroyu andıran bir yapıya sahip olmuşlardır. Agora ve ticaret merkezi limana yakın yer almıştır. Bu kentlerde, genellikle, yerli halkın mahalleleri ile Yunan mahalleleri ayrı ayrı, liman, ticaret merkezi ve toplantı alanı ise bu mahallelerin ortasında yer almıştır (Gutkind, 1967: 589).

3.2.3. Roma İmparatorluğu;

Eski Asya, Kuzey Afrika ve ilkçağ Yunanından farklı olarak Roma, kölecilik devletin tam örneğini vermiştir. Roma'da, köleler, maddi servetlerin başlıca üreticileri olmuşlardır.

Romalılar kent devletini aşarak bir imparatorluk kurabilmişlerdir. Hem karada hem denizde yayılan bir imparatorlukla Roma'ya büyük zenginlikleri ve onunla besledikleri yetenekleri çekebilmişlerdir. Ama Romalı düşünürler, siyasal düşünceler alanında Yunan düşünürlerini izlemekten öteye geçememişlerdir. Kuramsal konulardan çok eyleme eğimli Roma toplumunun kuramsal alandaki en büyük katkısı, gene uygulamayla olan ilişkisi çok sıkı olan hukuk alanında "Roma Hukuku" ile olmuştur. Kentlere ise görkemi, büyüklüğü, ihtişamı getirmişlerdir.

3.2.3.1. Roma'da Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler;

Roma tarihi genellikle dört döneme ayrılır:

1. Krallık öncesi dönem (MÖ. 753 öncesi)
2. Krallık dönemi (MÖ. 753-509 arası)
3. Cumhuriyet dönemi (MÖ. 509-27 arası)
4. İmparatorluk Dönemi (MÖ. 27-MS. 476 arası)

3.2.3.1. 1. Krallık Öncesi Dönem (MÖ. 753 öncesi);

İtalya'da eski taş çağından beri yaşayan insan toplulukları yer almış, MÖ.3000'lerde, yenitaş çağına geçmiş Akdeniz asıllı halklar görülmüştür. İtalya'ya MÖ.1200 yıllarında gelen kabileler İtalikler olmuştur. İtalikler'in yerli halkla karışmalarından "Latinler"(ovalılar) denen halk doğmuştur. Etrüskler, denizcilikte usta bir halk olmuş, İtalya'da tarımcı köy toplulukları halinde yaşayan Latinler üzerinde kurdukları egemenlikle, toplumsal farklılaşmaya uğramış toplumların, dolayısıyla uygarlığın ortaya

çıkmasına yol açmışlardır. Bu olaydan yüzyıl kadar sonra bazı Latin köyleri birer kent durumuna gelmişler, bu kent tohumlarında, şarap, zeytinyağı ve maden işletmeciliği, Kataca, Fenike ve Ege adaları ile ticaret ilişkileri görülmüştür.

Siyasal örgütleniş “*civitas*” denen bağımsız kent devletleri biçiminde gerçekleşmiştir. Kent devletleri önceleri seçimle iş başına getirilen ve aynı zamanda en yüksek komutan, yargıç ve din adamı olan krallarca yönetilmiştir. Zamanla monarşilerin yerini aristokrasiler almıştır (Şenel, 1995: 186).

3.2.3.1.2. Krallık Dönemi (MÖ. 753 - 509 arası);

Etrüskler, üzerlerinde egemenlik kurdukları Latin köylerini birleştirip Roma kentini kurarken, yerli halkı kentin kurulmasında zorla çalıştırmışlar ve bu durum iki toplumun arasını açmıştır. Latin halkın zamanla güçlenen aristokratları, birbuçuk yüzyıl sonra ayaklanarak, MÖ. 509’da Etrüsk kralını kovmuşlardır (Şenel, 1995: 186).

Romalılar, ilk kez M.Ö. 800 dolaylarında, İtalya’nın batı kıyısının ortalarında bir bataklık, ova ve tepeler karmaşası olan Latium bölgesinde yaşayan çiftçiler olarak belirmişlerdir. Bunlar kendilerine yerleşecek yer arayan ve burayı bulan bir halk olmalıdır, çünkü bu bölge içinden Tiber nehrinin geçmesi nedeniyle İtalya’nın en verimli alanlarından biridir. Latium’um kuzeyinde, muhtemelen Küçük Asya’dan göç etmiş olan Etrüskler bulunmaktadır. Bu halk kendisiyle beraber daha gelişmiş tarım, madencilik, endüstri ve ticaret yöntemlerini bu bölgeye getirmiştir. Bölgenin doğusundaki çıplak dağlarda verimli kıyı bölgelerine tarım kasdıyla saldırmaya hazır vahşi dağ insanları yaşamaktadır. Güneyde çeşitli diğer İtalyalı gruplar yer almaktadırlar. Yunan kolonileri, Çizmenin topuğunda ve Sicilya adasında yerleşmişlerdir ve onların da uzağında, Akdeniz’i aşıttan sonra kısa sürede Batı Akdeniz’in efendisi haline gelmiş bulunan Kartaca bulunmaktadır.

Latium toplumu, Etrüskler’inkine ve Yunanlılar’inkine göre daha az gelişmiştir. Bu toplumun başında bir kral ve yönetimi ellerinde tutan önce aristokrat sonra asker sınıfı olan *patriciler* bulunmaktadır. Bu sınıf savaşları yönetmekte ve arta kalan zamanlarında topraklarını işlemekle uğraşmaktadır. Bu işletmeler (latifundialar) büyükse de, toprak efendilerine kira ödeyen, efendilerinin kendilerine ayırdığı toprak parçalarını işleyen ve savaşa onunla birlikte giden köleler ve kiracılar arasında dağılmışlardır. *Pleb* sınıfı, ekonomik ve buna bağlı olarak da, siyasal açıdan daha alt bir düzeydedir. Bu sınıf, küçük toprak sahipleri veya kiracı çiftçiler, zanaatkarlar ve tüccarlardan meydana gelmiştir. Onların altında da köleler bulunmuştur. Bütün sınıflar esas olarak, tipik Akdeniz tarımının ürünleriyle geçinmiştir: tepe eteklerinde otlatılan sürüler, ormanlardan yiyecek sağlayan domuzlar, ama aynı zamanda buğday, arpa, üzüm ve zeytin sağlayan işlenmiş topraklar.

Roma bu kırsal bölgenin merkezi haline gelmiştir. Kentin kuruluş yeri, savunma ve ticaret açısından iyidir. Ravine ve Tiber nehri, koruması kolay yedi tepeli meydana getirmektedirler. Nehrin üzerinde teknelerle denize kadar seyretmek mümkündür, ama nehrin ağzında bir ada bulunmakta ve meydana gelen akıntı yüzünden tekneler yüklerini burada boşaltmak zorunda kalmaktadırlar. Böylece bütün kara ve deniz yolları Roma’ya ulaşmaktadır ve 6. yüzyıl boyunca, Latium Etrüsk denetiminde olduğu sürece, Roma

kenti tüccar ve zanaatkarlardan meydana gelen bir topluluk haline gelmiştir. M.Ö. 500 yılı dolaylarında, Roma, Etrüsk denetiminden kurtulmuş ve bir Cumhuriyet haline gelmiştir (Heaton, 1995: 40).

3.2.3.1.3. Cumhuriyet Dönemi (MÖ. 509 - 27 arası);

Roma sitesi, hiçbir zaman büyük bir ticari veya endüstriyel merkez olmamıştır, ama bunun tam tersine vergi emen bir sünger, fethedilenden alınan malların tüketicisi olmuştur. Roma sitesinin etrafındaki toprakların hiçbir üstünlükleri yoktur. Romalılar teknolojiye, tarım, endüstri veya ticaret örgütlenmesine birkaç temel katkıda bulunmuşlardır. Romalılara “bütün zamanların en büyük ödünç alıcıları” adı verilmiştir ve onlara bu kadar başarı getiren savaş yöntemlerini bile onlar icad etmemişlerdir.

Ancak, Romalılar Avrupa’nın ekonomik gelişme tarihinin önemli bir bölümünü meydana getirmişlerdir. Askeri başarıları ve siyasal örgütlenmeleri toplumsal çevreyi derinlemesine etkilemiştir. Batı Avrupa’yı istila ve işgal etmeleri, bu bölgenin üretkenliğinin artmasına ve hayat seviyesinin yükselmesine yol açmıştır. Doğu Akdeniz’i fethetmeleri, çalkantılı Hellenistik dünyaya barış getirmiştir. Doğu ve Batı’yı siyasal bir birlik içinde olduğu kadar, geniş bir ticari alan olarak kaynaştırması, Akdeniz halklarına ve hatta daha uzakdakilere şans ve fırsatlar sunmuştur. Fakat bu halklar bunun karşılığında yüksek bir bedel ödemişlerdir (Heaton, 1995, 39).

Etrüsk kralını kovarak yönetimi ele geçiren, kendilerine *Patricii* (babalar) denen Latin aristokratları, krallık düzenini yıkıp, cumhuriyeti kurmuşlar. Batı dillerinde cumhuriyet anlamına gelen “*republic*” Latince’de “kamu için” (halk için, halk yararına) demek olan “*Res publica*” dan gelmedir. *Res publica* zamanla, toplumun tek kişi tarafından değil meclislerce yönetilmesi anlamını kazanmıştır. Bir yönetime cumhuriyet denilmesi için meclislerin halk meclisi olması zorunlu değildir. Gerçekten, Roma cumhuriyeti de “aristokratik bir cumhuriyet”tir. Nüfusun yüzde onunu oluşturan *patricii* (patriciler) iyi örgütlenmiş büyük toprak sahipleri ve tam vatandaşlık haklarına sahip sınıfı oluşturmuşlardır. Nüfusun yüzde doksanını oluşturan sınırlı vatandaşlık hakları tanındıkları *plebis* (plebler) üzerinde aristokratik bir cumhuriyet yönetimi kurmuşlardı.

Toplumsal sınıflar: Roma toplumunun cumhuriyet döneminde ve daha sonraları şu sınıflardan oluşmuştur:

1. Vatandaşlar.
2. Sığıntılar
3. Köleler

Vatandaşlar da kendi aralarında iki sınıfa ayrılır:

- a. Patriciler (aristokratlar)
- b. Plebler (avam halk).

Plebler sınıfı da, yoksul ve zengin plebler olarak, ikiye ayrılmıştır. Zengin plebler bir kentsoylular sınıfını oluşturlarken, pleblerin gittikçe yoksullaşan kesimi Roma proleteryasını oluşturmuştur. Latince’de “proles” çocuk demektir. Vatandaşları zenginliklerine göre ordunun birliklerine almak ve öteki vatandaşlık haklarıyla ve görevleriyle ilgili düzenlemeleri yapmak amacıyla, Roma vatandaşları çeşitli servet sınıflarına ayrılırlarken, proleterya adı, vatandaşların çocuklarından başka servetleri olmayan yoksul kesimini belirtmek için kullanılmıştır.

İç ve Dış Gelişmeler: Roma’da cumhuriyet döneminin tarihi, dışta Roma’nın genişlemesinin, içte sınıf kavgalarının tarihi olmuştur. Roma kent devleti güçlenirken, Romalılar Sicilya’da ve Kartaca’da kölelerin ya da serflerin çalıştırıldıkları büyük topraklarda *kapitalist yöntemlerle*, pazara dönük, karlı bir tarımsal üretimin yapıldığına tanık olmuşlardır. Roma toprak ağaları, “*latifundia*” denen çiftliklerde yapılan bu üretim yöntemini benimsemişlerdir. Bu, bir yandan sınıf çatışmalarına yol açarken, öte yandan Roma’yı geniş toprakları olan bir kara imparatorluğu durumuna getirme yolunda sonuçlar doğurmuştur. Roma, Atina’dan çok daha büyük çapta köle emeğine dayanan bir toplum olmuştur.

İç gelişmeler alanında, Roma plebleri, patrici sınıfıyla savaşlarında adım adım ilerleyerek, Roma’nın yönetiminde gittikçe daha fazla söz sahibi olabilmeyi başarmışlardır. Önce patricilerin “Senato”suna karşılık kendilerinin “Pleb Meclisi”ni kurmuşlardır. MÖ. 494’de patricilerden istedikleri haklarını alamayınca, Roma’dan ayrılıp başka bir yerde hayatlarını kurmak üzere yürüyüşe geçince, borçlarını bağışlatmış, köle durumuna düşmüş üyelerinin özgürlüklerini geri verdirip, “*tribün*” denen memurları ile Roma yönetimine katılma haklarını elde etmişlerdir. MÖ. 450’de “On İki Levha Yasası”nı, aristokratik sözlü hukukun yerine geçirmeyi başarmışlardır. MÖ. 447’de pleb meclisini bir halk meclisi durumuna getirerek, *Senato* gibi yasa çıkarma yetkisine sahip bir meclise kavuşmuşlardır. Plebler zamanla patrici sınıfından olanlarla evlenme ve daha önce yalnız patrici üyelerine açık olan Roma yüksek memurluklarına girme hakkını elde etmişlerdir. MÖ. 287’de plebler bir kez daha kendi devletlerini kurmak üzere Roma’dan ayrıldıklarında, patriciler pleb halk meclisinin Senato’ya eşit bir yasama gücüne sahip olmasını kabul etmişlerdir.

İçte sınıf çatışmaları bu yönde gelişirken, dışta Roma hızla genişlemiştir. Roma ilk gelişmelerini tuz ticareti yolu üzerinde bulunuşuna borçludur. Tuz ticaretine zamanla zeytinyağı ve şarap eklenmiş, bu yolla zeytin ve üzüm tarımına geçilmiştir. Latifundialarda ticarete, pazara yönelik bir tarım gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler, patricilerin (Roma aristokratlarının) topraklarını genişletme yoluna gitmelerine neden olmuştur. MÖ. 493’de Roma’nın otuz Latin kenti ile kurduğu “Latin Birliği” giderek Roma’nın bunlar ve bunlara eklenen kentler üzerine dayattığı bir egemenliğe dönüşmüştür. MÖ. 448’de Roma Akdeniz ticaretine girmiş ve hem karada hem denizde genişleme fırsatı bulmuştur.

Roma kentince yönetilen Latin Birliği’nin yönetime katılma hakları olmayan kentleri, kendilerine de Roma vatandaşlık haklarının tanınması isteği ile ayaklanmışlar, ancak, ayaklanma bastırılmış, ama gene de bu halklara Roma vatandaşlık hakları tanınmıştır.

Ancak Roma, kentler arası ticareti elinden kaçırmamak için, bu kentlerin birbirleriyle ticaretini yasaklamıştır. MÖ. 272'de Roma, Güney İtalya'daki Yunan kent devletlerini ele geçirmiş, Akdeniz ticareti ve egemenliği yolunda Kartaca ile savaşmıştır. MÖ. 210'da Kartaca'yı yenince Akdeniz'i ele geçirmiş, daha sonra Makedonya'yı ve Yunanistan'ı topraklarına katmıştır (Şenel, 1995: 186-189).

Loncalar:

Hemen hemen bütün devirlerde, özellikle kentliler olmak üzere, insanlar ortak düşüncelerini, inançlarını, ekonomik çıkarlarını ve zevklerini savunmak ve ileriye götürmek üzere, aralarında birlikler kurmuşlardır. Aynı malı üreten, aynı iskele veya çarşayı kullanan, tek bir ürünün üretilmesine veya ticaretine ayrılmış aynı sokakta yaşayan, aynı fuarlara yolculuk yapan veya aynı hammaddeyi satan insanlar rakip olsalar da; ileriye götürmek zorunda oldukları bazı ortak çıkarları veya ortaklaşa savuşturulması gereken tehlikeler de olmuştur. Bu durumda onlar da "lonca" adı altında birlikler kurmuşlardır. Eski çağ kentlerinin çoğunda loncalar vardır. Bunların çoğunun kuruluş amacı tamamen ekonomik nedenlere bağlı değildir ve bunlardan çoğu daha çok, üyelerinin toplumsal ve dinsel ihtiyaçlarıyla ilgilenmişlerdir. Böylece, bunlar bir cins dostluk cemiyeti, cenaze dayanışması ve şölen klübü karışımı olmuşlardır.

Roma'da ise, loncalar (çoğ. *collegia*, tekil *collegium*) M.Ö. 200 dolaylarında belirmişlerdir. Bunlardan bazıları Cumhuriyet döneminin sonlarındaki siyasal çatışmalara katılmışlar ve ilk imparatorlar tarafından kapatılmışlardır. Daha sonra, bunların kurulabilmesi hükümet izniyle mümkün hale gelmiştir ve muhtemelen yalnızca Roma kentindeki sayıları 80 olmuştur. Bunların çoğu fakir özgür veya azatlı işçi gruplarıdır; bu loncalar üyelerinden biri hastalandığında ona yardım etmekte, öldüğünde cenazesini kaldırmaktadır, ama ücretler, çıraklık ve çalışma saatleri gibi konularla ilgilendiklerine dair bir belirti yoktur. İnşaatçılar, kayıkçılar, berberler, demirciler, domuz tüccarları, şarapçılar vb. *collegium*'ları diğerlerine nazaran daha zengin ve güçlü olmuşlardır. Böylece, ekonomik kazanç kadar iyi arkadaşlığın da peşine düşmüşlerdir (Heaton, 1995: 52).

3.2.3.1. 4. İmparatorluk Dönemi (MÖ. 27 - MS. 476 arası);

Savaş ve Fetihlerin Ekonomik Yönü:

İmparatorluğun inşası için aşağı yukarı 500 yıl kesintisiz savaşmak gerekmiştir. İtalyan ana topraklarının ötesinde yayılma dönemi hemen hemen 235 yıl sürmüştür (M.Ö. 264-30). Fakat, savaş önemli bir kamu girişimi olduğu için, maliyetlerinin, getirilerinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi gerekir.

Maliyetler; Son tahlilde, savaş üç önemli maliyete yol açmıştır:

1. Barış zamanında da ordu ve donanmayı beslemek,
2. Sefer sırasında insan ve malzemeye yapılan harcamalar,
3. Fethedilen ülkelerin savunma ve yönetimleri (Heaton, H., 41).

Kentlerde, özellikle Roma'da zaferler endüstriye büyük yararlar sağlamamakla birlikte, iş ve para adamlarına büyük fırsatlar yaratmıştır. Zanaatkarlar, Hellenistik kentlerden gelen daha üstün tekniklere sahip kimselerle veya Doğu'nun endüstri merkezlerinden gelen ürünlerle, kentte ve kırdaki zenginlerin evlerinde köle emeğiyle üretilen ürünlerle de rekabet etmek zorunda kalmışlardır.

Kent halkı için başlıca fırsat, eyaletlerden gelen vergileri kullanmak olmuştur. İlk olarak vergiler eyalet yöneticileri tarafından toplanmış ve Roma'ya yollanmıştır. Bu yönetici, senatör sınıfının bir üyesidir, yetkileri sınırsızdır ve suistimal konusundaki fırsatları da sonsuz olmuştur. Bu aristokratik talan, Gracchus kardeşlerin kent fakirleri, köylüler ve ticari sınıf lehine başlattıkları bir siyasal kampanya ile sarsılmıştır.

Bir yasa ile (M.Ö.123), Doğu eyaletlerinin vergi gelirleri en yüksek ödeyene iltizama verilmiştir. Başarılı finansör, merkezi yönetime izleyen beş yıl süresince yıllık sabit bir para tutarı ödeyecektir. Sonra kendisi ne kadar vergi toplayabilirse toplayacak ve bu ona kalacaktır. Bu vergi mültezimleri vergiyi aynı olarak almışlar, bunları pazara taşımak için gemi kullanmışlar ve hatta girişimlerini daha karlı hale getirebilmek için eyalet valilerinin yardımlarını satın almışlardır. Böylece vergi toplayıcılığı artık tamamen bir iş haline gelmiş ve tamamen kar amacıyla yapılır olmuştur. Bu işe giren orta sınıfa mensup plebler; bankacı, tüccar ve sermayedarlar, eyaletler halkını sonuna kadar sömürmüşlerdir. Cumhuriyet yıkılınca, imparatorlar bu vergi iltizam uygulamasına son vermişler ve siyasal ve askeri yöneticileri iktidardan uzaklaştırmışlardır.

M.Ö.167'den sonra Roma hazinesi o kadar dolmuştur ki, İtalya'daki kent halkından doğrudan vergi alınması uygulaması kaldırılmış ve M.Ö. 122'de Roma kentinin fakirlerine piyasa fiyatının yarısına tahıl satılmaya başlanmış, diğer yarı kamu hazinesinden karşılanmıştır. M.S. 27'den itibaren ise tahıl bedava dağıtılmaya başlanmış ve bu tarihten sonra 300.000 kişi bedava ekmek hakkını kazanmıştır (Heaton, 1995: 45-46).

Ancak, İtalyan topraklarından 100.000 km²'sini ele geçiren Romalılar esas olarak çiftçiydiler ve savaşlar, silah ve gemi talepleri nedeniyle ordu taleplerine cevap vermek üzere çalışan bir sınıfın gelişimine yol açmıştı. Ticaret, çeşitli bölgelerin birleşmiş olması ve bir bölgenin tüccarının başka bir bölgede ticaret yapabilmek hakkına sahip olması nedeniyle kolaylaşmıştı. Fakat patriciler hala Roma toplumunun esas kişilerini oluşturmuş ve bir soylu uğraşı sayılan tarım, siyaset ve savaş onların tekelinde kalmıştır.

Roma, güneydeki Yunan kolonilerini yutup, tüccar Kartaca'nın komşusu ve muhtemel rakibi haline geldiğinde, bu soyluların işi çoğalmıştır. Bu rakipler aynı zamanda savaş alanında da Roma'nın rakipleri olmuşlardır. Romalılar yaptıkları Pön Savaşları'nda (M.Ö.264-146); önce, tahıl, zeytinyağı ve sülfür yönünden zengin Sicilya'yı ele geçirip Kartaca deniz gücünü yok etmiş, sonra, Kartaca'nın İspanya'dan ayağını keserek ve onu Kuzey Afrika'ya mahkum ederek Batı Akdeniz ülkelerinin hemen hemen tamamına egemen olmuştur. Son olarak da Kartaca'nın kendisi yakılarak yok edilmiş, halkı köleleştirilmiş ve Romalılar zengin buğday tarlalarını, hayvan çiftliklerini, bağlar ve zeytinlikleri ele geçirmişlerdir.

Roma sınırları sürekli olarak barbar kuzey-batıya doğru genişlemiştir. En geniş sınırlarına ulaştığında, Roma, Atlas Okyanusu ve Kuzey Britanya'dan - İskoçya ve İrlanda Roma'ya teslim olmamışlardır - Sahra kıyılarına, Yukarı Nil'e ve İran körfezine kadar olan tüm alanlara yayılmıştır. Ren ve Tuna karadaki kuzey sınırlarını belirlemiş, hemen hemen Avrupa'nın üçte biri Roma İmparatorluğu'nun olmuştur.

İmparatorluğu, Kleopatra'yı yenen Oktavianus kurmuştur. Aldığı çeşitli önlemlerle içte (sınıflar arasında) ve dışta (eyaletler arasında) 200 yıl kadar sürecek bir barış dönemini başlatmıştır. Bu dönemde imparatorlar İtalya'da değilse de eyaletlerde, kendilerine tanrı gibi taptırmışlardır. M.S. 235'ten sonra ise, imparatorluk kurumu, ordularına dayanarak imparatorluğu ele geçirmek isteyen komutanların elinde rezil olmuş ve Roma'nın çöküşü başlamıştır. Son darbeyi, barbar akınlarıyla gelen Gotlar, Roma imparatorunu tahttan indirerek yapmışlardır (Şenel, 1995: 189-190).

Cumhuriyet yönetimi yerine imparatorluk egemenliğinin kurulması, karışıklık, yozlaşma ve cumhuriyetin son yüzyılını damgalayan iç savaflara son vermiş, eyaletlerin talanını kısıtlamış ve iki yüzyıl süresince nisbi bir barış ve refah sağlamıştır. Roma tarihinde ilk ve son defa olarak 3,5 milyon km²'lik bu alan bir siyasal birlik haline gelmiştir. Akdeniz, gemiler, yolcular ve yükler için daha güvenli hale gelmiştir. Kara yolculuk ve taşımacılığı, yol şebekesiyle kolaylaştırılmış ve hızlandırılmıştır.

Tek bir para, tartı ve ölçü sisteminin getirilmesiyle, *eyaletlerarası ticaret* daha kolay hale gelmiştir. Tabii bu durumda *Roma Hukuku*'nun yayılmasının da aynı derecede payı vardır. Daha önceki ve sonraki koşullarla karşılaştırıldığında, Akdeniz bir serbest ticaret alanı haline gelmiştir ve bu durum dünyada Birleşik Devletleri meydana getiren eyaletler arasında birlik kurulana kadar, çok nadir görülen bir olay olmuştur. Mallardan alınan birçok devlet ve belediye vergileri, genel olarak, gelir amaçlı olmuş ve taşıma masraflarını karşılayabilenler karşılarında geniş bir pazar bulmuşlardır (Heaton, 1995: 46-47).

Mali Sorun:

Vergiler esas olarak, kafa vergisi, toprak vergisi, gümrük harçları ve satış ile veraset vergilerinden oluşmuştur. Bu vergilerden bazılarının tolanması belediye örgütlerinin yetkisinde olmuş, bunlar dört talancıdan biri - imparator, ordu, memurlar ve belediyeler - sayılmış ve imparatorluğun bunlara teslim olduğu ileri sürülmüştür.

Yunan sitesi gibi, Roma belediyeleri de etraflarındaki toprakları denetimleri altında tutmuşlardır. Vergi zamanı geldiğinde bu belli bir tutar olarak saptanmış ve kent babaları bu tutarı kentliler ile bağlı kırsal üreticilerden toplamakla sorumlu olmuşlardır. Bunlar, eğer istenen tutar kadar toplayamazlarsa, aradaki farkı kendi ceplerinden kapatmak zorunda olmuşlardır. Önceleri bu karlı bir iş olmuş, ancak, üçüncü yüzyıl karışıklıkları kentlerin kendilerinden istenen vergi miktarlarına ulaşma olanaklarını ortadan kaldırmıştır. İç savaş, istila, talan ve veba ticaretlerini yaralamıştır. Raranın değerinin düşürülmesi, enflasyon, tarımsal işletmelerde endüstriyel üretimin yaygınlaşması ve mamul mallar ticaretinin hacmini düşürmesi, bu ticaret ve gelirden hükümetin (ayakta

kalabilmek için) daha fazla pay istemesi sonucunda, belediye üyeleri üyeliklerinden veya kentlerden kaçmaya başlamışlar ve bu görevler zorunlu ve irsi hale getirilmiştir.

Kent halkının bir kısmından karşılığı ödenmeden işgücü talep edilmiştir. Collegium'lar buna gönüllü grupları halinde başlamışlardır, fakat sonra hükümetler kamu görevlerini kendi üstlerinden atarak, collegium'ları zorunlu görev kuruluşları haline getirmişlerdir. Collegium'lara yaptıkları işin tekeli verilmiş ve üyeleri askerlik görevinden muaf tutulmuşlardır. Bunun karşılığında devlete bedelsiz hizmet sunmak zorunda kalmışlar ve grubun tamamı üyelerin vergi borçlarından sorumlu sayılmıştır. Devletin ihtiyaçları giderek daha büyük boyutlara ulaştıkça, kurban olan collegium üyeleri, ticari işletme ve kentlerden kaçmaya başlamış, ancak, imparator kararnamesiyle bunların yer değiştirmeleri yasaklanmış ve collegium üyeliği -ve buna bağlı olarak yapılan iş - irsi hale getirilmiştir. Collegium faaliyetleri, bazı yerel memurlar tarafından denetlenir hale gelmiştir.

Sonuçta, tıpkı vergi politikası gibi, lonca politikası da devletin bağımlı olduğu gelirlerin azalmasına yol açmıştır. Zanaatkar ve tüccarlar kentlerden kaçmak zorunda kalmışlar; kent endüstri ve ticareti boşalmış ve giderek daha fazla çöküntüye uğramış hale gelmiştir (Heaton, 1995: 56).

3.2.3.2. Yönetim Yapısı;

3.2.3.2.1. Toprağın Bölünüşü;

Dört imparatorluk talancısı (imparator, ordu, memurlar ve belediyeler) zayıfladıkça, toprak kendini sürekli bir gelir kaynağı olarak yeniden kanıtlamaya başlamıştır. Roma, kırsal kesimi, büyük tarımsal işletmelerin kurulmaya başladıkları veya kamu topraklarından kendilerine pay kopartmaya başladıkları dönemde bırakmıştır.

Büyük toprak sahibi, işletmesine bir sermaye miktarı ve enerji bağlamak zorunda olmuştur. Köle emeği kullanılmaya devam etmiş, fakat, barış köle arzını daraltıp fiyatlarının artmasına yol açınca, latifundia'lar daha az karlı hale gelmişlerdir. Bir çok durumda bunlar;

domain; toprak sahibinin, topraklarının kendine ayırdığı kısmı (*terra dominicatus, indominicatum, réserve, demesne* adlarını da alır),

geri kalan toprağı ise;

colonus, coloni; özgür kiracılara kiralanan topraklar, veya,

servus, servi; kölelere küçük işletmeler halinde vererek işlettirilen topraklar olarak ayırmışlardır.

Bu insanlar kira borçlarını, ya sabit bir nakdi tutar veya ürünlerinin sabit bir oranı olarak ödemişler, aynı zamanda da *domain*'de belli bir süre çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Böylece toprak sahipleri topraklarını para harcamaksızın, köle satın almaksızın üretim yaptırmak olanağına kavuşmuştur; kiracı çiftçi artık kendine ayrılan alanı kendi geçimliğini üretmek üzere kullanabilmiştir.

Başlangıçta *colonus* hukuken her bakımdan özgür bir insan iken, efendisini terkedip başka bir çiftlikte çalışabilme hakkına sahipken, 332'de çıkartılan bir yasa ile *colonus*'ların yerlerinden kırırdamaları yasaklanmış ve buna girenlerin "köleler gibi" zincire vurulmaları hüküm altına alınmıştır. Böylece o da, kentlilerin yaptıkları işlere, belediye meclisi üyelerinin bu görevlerine bağlanması gibi, toprağa bağlanmış ve bu bağlanma kısa sürede ırsi hale getirilmiştir. Bu bağlanma, büyük işletmeler işgücü, devlet de gelir kaybına uğramasın diye getirilmiştir. Kronik hale gelen bir bunalım çağında talepleri karşılamanın bir yöntemi olarak colonus tipi işletmecilik; üretimin, toprak sahibinin ve devletin ihtiyaçlarına cevap vermiştir.

Belediyeler de dahil devlet manzaradan silinmeye başlayınca, yerel hayatın denetimi toprak sahibinin eline geçmiştir. Toprağını fiili olarak ekonomik ve yönetsel açılarından kendine yeterli bir birim haline getirmiş; burada oluşan bir pazar, kilise, değirmen ve zindan ile tarımsal çalışanlar kadar endüstriyel çalışanların varlığı buna katkıda bulunmuştur.

Roma işe toprak sahibi *patrici*'ler, küçük çiftçiler *pleb*'ler ve köleler toplumu olarak başlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun Batı'daki yaşamı *colonus*'lar üzerinde sınırsız yetkilere sahip büyük toprak sahipleri sınıfı, durağan veya çöken kentler ve hızlı bir şekilde gerileyen bir ticaretle sona ermiştir (Heaton, 1995: 57-58).

3.2.3.2.2. Roma'da Siyasal Düşünüş:

Roma'nın siyasal düşüncesinde Polybios, Cicero ve Seneca'yı görmekteyiz. Polybios, Yunan siyasal düşünüşünü Roma siyasal düşünüşüne aktarmıştır. Cicero ve Seneca'nın siyasal görüşlerinin temelinde Stoacı felsefe yattığı halde, Cicero, bilge kişinin politikayla uğraşmasının bilgeliğin bir gereği olduğunu ileri sürerken, Seneca bilge kişinin bilgelikle uğraşabilmesi için, tersine, politikaya karışmamasını öğütlemiştir.

Polibios (M.Ö.204-120): Yunan felsefesindeki çeşitli düşüncelerinden etkilenmiştir. Temel olarak, insan toplumlarının uzun tarihsel süreçler içinde, bir bozulma, bir düzelme dönemleri geçirdikleri inancındadır. Zamanının toplumlarını bozulma süreci içinde görür.

Polibios devletin kaynağını kuvvette bulmaktadır. Ama devlet ona göre, her zaman değil, yalnızca doğarken kuvvete dayanmıştır. Daha sonra, toplumların zamanla evrim geçirmeleriyle kaba gücün yerini akıl gücünün alacağını söyler.

Toplumlarda en güçlüünün toplumun önderi olmasıyla devlet doğar. Bu önder yetkesini (otoritesini) kaba güce dayandığı için bu ilk yönetim biçimi tiranlığa benzer. Halkın bu yönetimden hoşnut olmayıp, yöneticilerini akıl ve kavrayışça üstün olanlardan seçmesiyle monarşi oluşur. Polibios bu noktada yönetimlerin dolaşımı öyküsünü başlatarak, monarşinin tiranlığa, tiranlığın yerini aristokrasinin almasıyla oligarşiye dönüşülmesini, çokluğun oligarşiye karşı ayaklanıp demokrasiyi kurmalarını, demokrasinin ayak takımı yönetimi olan oklokrasi biçimini almasını anlatır.

Polibios'un karma anayasa kuramında, yönetimlerin bozulması evrensel ve kesin bir yasadır. Ancak, bir yönetim biçimi vardır ki, bozulmayı önlemese bile geciktirebilir. Bu, karma anayasa, karma yönetim biçimidir. Bozulma yöneticilerin kendilerini tukulara kaptırmalarından doğuyor ise, siyasal güç, birbirlerine bu fırsatı vermeyecek, birbirlerini denetleyecek biçimde çeşitli kurumlara (kişilere) dağıtılsa, bozulma atlatılabilir. Polibios bu sonucu Sparta yönetimini inceleyerek çıkartmıştır. Sparta anayasası hazırlanırken, siyasal güç çift kral, yaşlılar meclisi ve halk arasında bölüştürülmüştür. Romalılar da bunu akıl yoluyla değil, uzun savaşlar sonucunda gerçekleştirerek, benzer bir anayasa kurmuşlardır.

Roma anayasasında da egemenlik, siyasal güç, konsüller, Senato ve halk arasında bölüştürülmüştür. Bu karma anayasada monarşik ögeyi konsüller, aristokratik ögeyi Senato, demokratik ögeyi Halk Meclisi temsil eder.

Yönetimlerin dolaşımı ve karma anayasa kuramları, Polibios'un özgün katkısı olmayıp, kendisinden önce Yunan düşünürlerinin koyduğu kuramlardı. Polibios sadece bu kuramları Roma siyasal tarihine uygulamıştır (A.Şenel,191-195)

Cicero (M.Ö.106-44): Roma siyasal düşüncesinin en önemli temsilcisi olan Cicero, bu konumunu tam bir Roma düşünürü olmasından ve Roma Stoacılığının doğal hukuk öğretisini formüleştiren, kendinden sonraki Roma düşüncesini bu yolda etkilemesinden alır.

Cicero'nun hukuk ve devlet felsefesi ile görüşlerinin temelinde Stoacı inançlar yatar. Yasaların kaynağının doğada ve insanın doğasında aranması gerektiğini söyleyen Cicero, bu kaynağı insan ile tanrının ortaklaşa ögesi olan akılda bulur. Yasa, doğru akıldır. Aynı akıl, aynı yasa paylaşılanların aynı devletin üyeleri sayılmaları gerekir. Bu evrensel devletin yasaları, doğru akılla, tanrısal akılla özdeş olan yasalar, devletlerin, yazılı yasaların ortaya çıkmasından çağlar öncesinde var olan "üstün yasalar"dır.

Cicero, *Devlet* adlı kitabında, Roma cumhuriyetinde görülen aristokratların politikayı bırakmaya başlamaları üzerine, doğanın insanı yalnız kendisini düşünmesi için yaratmadığını söyleyerek onları politikaya sarılmaya kışkırtır.

Devlet; halktan başka bir şey değildir. Halk deyince herhangi bir biçimde biraraya toplanmış olan rastgele bir yığını değil, ortak bir amaç ile uyum halinde bulunan, hukuksal bağlarla birleşmiş insanlar topluluğunu anlatmış oluruz.

Cicero, karma anayasa anlayışını şu şekilde tarif etmiştir. "Ben, monarkların uyruklarına karşı duydukları sevgiden dolayı krallığı, akıl vermedeki bilgeliklerinden dolayı aristokrasiyi, özgürlüğünden dolayı da demokrasiyi yeğliyorum... Bir kez, bir kamu devletinde, egemen ve monark niteliğinde bir öge olmalıdır. İkincisi, bazı yetkiler aristokrasiye ayrılmalıdır... Üçüncüsü, belli bir takım konular karar ve yargılama için halka bırakılmalıdır"

Cicero, Devlet'inde Roma emperyalizmi kuramının temellerini atmıştır. Roma'nın eyaletlerinin Roma tarafından yönetilmelerinin buralarda yaşayanlar için yararlı olabileceğini, Roma yönetiminin yasaları egemen kılarak barışı ve düzeni sağladığını belirtmiştir. (A.Şenel, 195-199).

Seneca (M.Ö.4-M.S.65): Aristokratlar arasında Cicero döneminde görülen politikadan soğuma eğiliminin yüz yıl kadar sonra Seneca'nın yaşadığı yıllarda iyice arttığı anlaşıyor. Seneca'nın düşüncüsü, işte bu politikadan soğumayı temsil etmektedir.

Seneca, yapıtlarında, Stoacı düşüncünün ahlak felsefesini dile getirir. Roma Stoacılığı'nın tersine eşitsizliğe, mülkiyete karşıdır; yalın bir yaşamdan yanadır. Epikuroscular gibi, bilge kişinin kendisini politikadan uzak tutması gerektiğini düşünür.

Seneca, Eski Yunan düşüncelerini yinelenmekte, ilkel çağın yalınlığından uzaklaşarak ahlakın bozulduğunu söylemiştir. Böyle bozuk, kötü, eşitsizlikçi bir dünyada, bilgelerin, toplumsal ve siyasal yaşamdan uzak durarak, bilgelik ve felsefeyle uğraşıp, bu yolla insanlara yararlı olmaya çalışmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Seneca, zamanın toplumunu ve devletini ikiye ayırır:

1. evrensel devlet: büyük ve gerçekten kamunun olan, tanrıları ve insanları kapsayan... sınırlarını güneşle ölçtüğümüz devlet ve
2. bölgesel devlet: tüm insanları değil de insanların belli bir bölümünü içine alan, doğuş koşullarımızın bizi yazdığı devlet (Bu ya Atina, ya Kartaca ya da başka bir kent olacaktır). (A.Şenel, 199-204).

Roma siyasal düşüncüsü, özgün olmaktan uzaktır. Eski Yunan siyasal düşüncesinin bir kopyasıdır. Eski Yunana'nın siyasal düşünceleri, kuramları yalnızca yinelenmiş, Roma tarihi incelenip, Roma'nın farklı siyasal yaşam çizgisine uygun bir siyaset kuramı geliştirilememiştir. Hatta Roma siyasal düşünürleri, Eski Yunan'ın modası geçmiş olan kent devleti ile ilgili düşüncelerine karşı çıkan, imparatorluğa ilişkin kuramlar oluşturmamışlardır. Kısaca, Roma düşünürlerinin siyasal düşünceye pek bir katkısı olmamıştır.

Roma Hukuku; Roma Hukuku'nu geliştiren etmenler;

1. Hem Halk Meclisi'nin, hem Senato'nun, hem İmparator'un yasa gücünde kararlar çıkarması karşısında, hukukçuların, bunların birbirleriyle nasıl uyuşturulacağı, bu yasaların nasıl yorumlanacağı konusunda, canlı ve sürekli hukuksal sorunlarla karşı karşıya gelmeleridir.
2. Kent devletinde bir çok işlerin kişisel ilişkilerle ve parti ilişkileri ile yürütülüp düzenlenebilmesi olanağına karşılık, imparatorlukta, yönetimde birliği sağlamak için, hukukun, yasa tekniğinin geliştirilmesi zorunluluğudur.
3. Stoacı düşüncünün doğal hukuk öğretisidir. Doğal hukuk öğretisinin etkisiyle Roma hukukçuları, yürürlükte olan (pozitif) yasalar karşısında, bu yasaların doğal hukuka uygunluklarını araştırarak, her zaman eleştirici bir tutum takınabilmişler, yasalarda uyulmasını istedikleri bazı genel hukuk ilkeleri önerebilmişlerdir.

Genel Hukuk İlkeleri;

1. Yasa önünde eşitlik,
2. Sözleşmelere sadakat,
3. Hakkaniyet (hakka uygunluk),
4. Nesafet (denkserlik),
5. Özel mülkiyetin korunması,
6. Anayasaya uygunluk,
7. Kasıt ögesine önem veriş,
8. Kamu hukuku - özel hukuk ayrımıdır.

Devleti “hukuksal bir birlik” olarak tanımlamış ve “hukuka bağlı yönetim” görüşünü kazandırmışlardır.

3.2.3.3. Mekansal Yapı:

Gutkind, Romalılar’ın, “pratik, organizatör ve maddi kaynakları ile gururlu insanlar” olduklarını söylemiştir. Yeni bilim adamları yetiştirmek yerine mevcut bilgi birikimini ele geçirip uygulamayı seçmişlerdir. Yunan kültür ve felsefesini, kendi ihtiyaçlarına göre basitleştirerek günlük ihtiyaçlarını karşılamışlar, Yunan mimarisini de alarak monumental yapılar için kullanmışlardır. Yunan geometrisini, arazi düzenlemeleri ve su dağıtımında kullanmışlardır.

Roma’nın kent yaşamına katkıları; büyük kemerler, anfityatro, termel-kaplıca, su-kemerleri, yol ve köprüler olmuştur.

Roma İmparatorluğu çok hızlı yayılmış ve fethedilen yerlerin asimilasyonunu sağlamak için zaman bulamamıştır. Buna karşılık, Kuzey Amerika’daki İngilizlerin, bilinçli bir yerleşme politikaları olması gibi, Romalılar da kendi düşüncelerini ve kurumlarını yerleşmeler kurarak, yerleştirmişlerdir.

Roma kenti ilk dönemlerinde organik ve düzensiz bir yapıya sahipken Yunan’la olan ilişkileri sayesinde kent planlamayı adapte etmiştir. Hem doğu, hem batıya gelişmesi nedeniyle de pekçok ızgara planlı kentler kurmuşlardır.

Roma yayılmacılığının aracı olan kent, hem askeri hem de sivil niteliğe sahip olmuştur. Aynı şekilde, yerleşmelerin biçimi ve strüktürü de askeri ve sivil planlamanın ürünü olmuştur. Roma kenti (garnizon) bir kare biçimindedir ve birbirini dik kesen yollarla bölünmüştür.

Yeni bir “koloni” kurulduğunda o çevredeki geniş kırsal alan buraya gelenlere belirli bir ölçek içinde dağıtılırdı. Yeni ve boş topraklar ve bu toprakların merkezi olan kent ızgara planı ile paylaşılırdı. Kır ve kent bir bütün olarak algılanırdı.

Roma’da kentleşmenin gelişimi bazı gereksinimler doğurmuştur. Bunlar;

- İyi bir kamu yönetimi,
- Etkin bir ordu,

- Kentleri koruyacak duvarlar ya da toprak setler olmuştur (Gutkind, 1967: 43-54).

Kent, askeri Roma kampının “Castrum” tekrarlarından oluşurdu. Yeni fethedilen topraklarda yeni kentler kurmak askeri bir hedefti. Castrum, coğrafya, iklim, kültür gözetilmeksizin “güvenlik ve kolaylık” amacıyla her yere uygulanırdı. İdeal castrum formu, amacına en iyi hizmet edebilmesi için “kare” ve dört kenarı dört ana yöne bakacak şekildedir. Bu form, düşmanı kuvvetlerini bölmeye zorlayacağı için tercih edilmiştir. Karenin her kenar duvarının ortasında birer kapı yer almıştır. Kapılar birbirine iki anayol ile bağlanmıştır. Bu yollar kampın tam ortasında kesişmişlerdir. Batı yönü, Etrüskler’den kalan bir inanışla, günbatımı, tehlikeli ve kötü olduğu için, bu yöndeki duvarda kapı açılmamıştır.

Merkezde iki anayolun kesişme noktasında “forum” yer alır, kentin önemli yapıları ise forumu çevrelerdi. Bunlar, kampın karargahı “praetorium”, mihrabı “augurale”, komutanın konuşma yaparken (mahkeme kararı açıklamak veya askerler için) üzerine çıktığı toprak set “tribunal”, ücretli askerlerin barınakları “quaestorium” idi.

Tüccar ve zanaatkarların yerleşimleri (dükkan ve baraka) duvarın dışında, yol boylarındaydı. Bu yerleşimler başlangıçta kısa süreli olmuş, zamanla sürekli yerleşimlere dönüşmüştür.

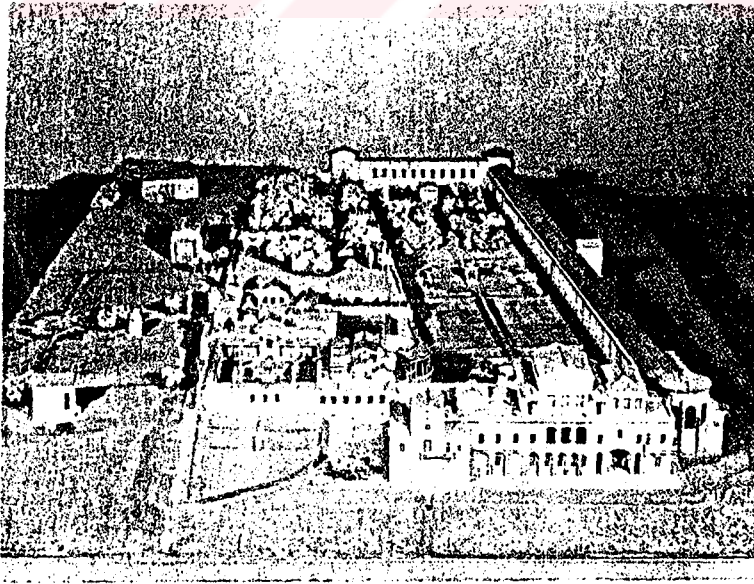
Roma’da kent planlamada büyük teknik gelişmeler olmuştur. Yol kategorileri oluşturulmuş, araç, hayvan ve yaya yolları standartlaştırılmıştır. Roma’da gelişen sütunlu yollar daha sonra Bizans’a, Orta Çağ kentlerine, Orta Avrupa’ya, İspanya’ya ve Avrupa’nın her yerine yayılmıştır. (Bkz. Şekil 3.9.)

Bugünün modern kentlerine benzer şekilde Roma’da ve bazı taşra kentlerinde başlıca iki konut tipi gelişmiştir.

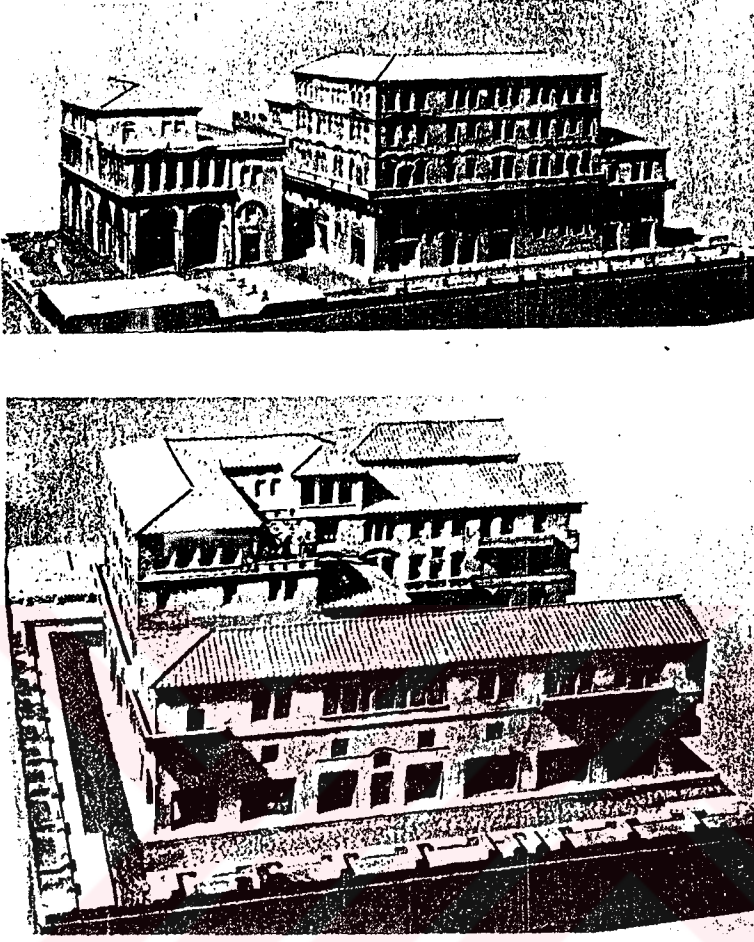
1. Domus; Bir atrium çevresinde yapılan tek katlı konut, aristokrat azınlığın konutu, (Bkz. şekil 3.10).
2. Insula; Çok katlı kiracı konutları; dükkan, atelye ve konut karışımıydı. Küçük esnaf ve proleteryanın konutu olmuştur. (Bkz. Şekil 3.11)

Şekil 3.9. Priene, Sütunlu Yollar (Wycherley, 1991: 96)

Şekil 3.10. Roma Çevresinde Bir Villa (Wycherley, 1991: 96)

Şekil 3.11. Antik Roma’da Yoksulların Barındığı “Insulae”ler (Wycherley, 1991: 96)

Mekandaki bu fonksiyon bileşimi Romalıların buluşuydu ve üretim ile ticaretin tüm kente yayılmasını sağlamıştır. Bu sosyo-ekonomik sistem Doğu, Yunan ve Hellen kentlerinden temel bir ayrılık göstermiştir. Çünkü, Doğu, kentlerinde pazar yerleri (çarşılar) konut alanlarından kesinlikle ayrı bir yapı göstermişlerdir.

Başlangıçta tek olan merkez “forum”, daha sonra Roma’nın büyüklük tutkusu ile hem büyümüş, hem de sayısı artmış ve uzmanlaşmıştır. Sivil merkez “fora civilia”; toplantı ve dinsel törenler için oluşturulmuş ve çevresinde kamu yapıları, tapınaklar ve yönetsel kuruluşlar yer almıştır. Ticaret merkezi “fora venalia” ; her tür malın alınıp satılması için oluşturulmuştur. Orta Çağda bu uzmanlaşma artmıştır (Gutkind, 1967: 43-54).

IV. BÖLÜM - FEODAL TOPLUM ;

Köleci toplum düzeninde zamanla, üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini engellemiştir. Ucuz el emeği sağlayabilen köle sahipleri üretim araçlarının geliştirilmesini ihmal etmişlerdir. Üretim güçlerinin gelişmesi, kölelik rejiminin ancak bir devrimle yıkılmasından sonra gerçekleşebilmiş ve kölelik rejimi yıkılmış yerine feodalite gelmiştir. (Göze, 1995: 42)

Feodalitede de, üretim ilişkileri, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanmıştır. Köylüler feodal beye ve onun toprağına bağlı olmuş, fakat onun malı olmamışlardır. Kendi iş araçlarına sahiptirler ve feodal beye hizmet ettikten sonra çalışabilecekleri kendilerine ait toprak parçaları olmuştur. Bu durum köylülerin yaptıkları işe ilgi duymalarını sağlamış ve kölelik döneminde görülmeyen bir ekonomik gelişmeye yol açmıştır. Ticaret ve el sanatlarının gelişmesi şehirlerin refahının artmasına neden olmuştur. Sosyal yapı da, yeni ilişkilere uygun olarak değişmiştir. Feodal beyler yönetici sınıfını, serfler ise yönetilenleri oluşturmuştur. Yalnızca merkezi otorite değil, feodal beyler de serfleri baskı altında tutmak için silahlı kuvvetler beslemiş, yargı ve cezalandırma yetkisine sahip bulunmuşlardır. Bu dönemde üretim gelişmiş, ufak el tezgahlarının yanısıra büyük tezgahlar kurulmuş, ticaret gelişmiş, özellikle deniz aşırı yeni ülkelerin bulunması yeni olanaklar ve yeni hammadde kaynakları sağlamıştır. Böylece, feodal sistem içinde yeni bir üretim biçimi, kapitalizm doğmaya başlamış ve eski üretim ilişkileri ile çelişkiye girmiştir (Göze, 1995: 42)

4.1. FEODALİTE'NİN GELİŞME DÖNEMLERİ;

4.1.1. Feodalite'nin Şekillenme Dönemi;

Feodalitenin başlangıçtaki şekillenme dönemi, marxist tarihçiler tarafından ortaçağ kavramı ile bir tutulur.

Avrupa'da bu dönem, aşağı yukarı, 5. yüzyılda başlamış ve 11. yüzyılın başına kadar sürmüştür. Asya'da; 3. yüzyılda Çin'de, 4. ve 5. yüzyıllarda Hindistan'da, 7. yüzyılda Arabistan'da başlamış, 8. yüzyılda Çin'de son bulmuş, ama, Asya kıtasının öteki ülkelerinde 9. ve 12. yüzyıllara kadar sürmüştür.

4.1.1.1. Feodal Toplumun Sosyo - Ekonomik Yapısı;

4.1.1.1.1. Feodal Toplumda Üretici Güçler;

Sabanlar (ağır ve hafif sabanlar) gibi bazı başka tarım aletlerinin de yayılması, demir işlerinin yetkinleşmesinin gerekli sonucu olmuştur. Bu, tarımda verimin artmasına yardım etmiş: üç yıl almaşık ekim (toprağı dinlaendirmek için ekin değiştirme) giderek yayılmıştır. Başka yeni tesisler, özellikle yel değirmenleri ortaya çıkmış, kölelik zamanından kalan su değirmeni, kanatlı çark eklenerek geliştirilmiştir.

Ama, inkar edilemeyen bu ilerlemelere rağmen, bu dönemde, feodal üretimin ayırdedici özelliği, gelenek ve teknikte durgunluk olmuştur. Bu durum, aslında, evriminin bütün aşamalarında, feodal ekonomi için, azçok geçerli olmuştur.

Bu teknik durum, küçük köylü üretiminin (daha sonra zanaat üretiminin) daha ağır basmasından ileri gelmiştir.

4.1.1.1.2. Feodal Düzendeki Üretim İlişkileri ve Mülkiyet;

Üretici güçlerin gelişme düzeyi, feodal üretim ilişkilerinin niteliğini belirlemiştir. Bu ilişkileri tahlil edebilmek için, üretim araçlarının mülkiyet biçimini, bu mülkiyetin uygulanışındaki özel koşulları (yani ürünlerin üleştirilmesi yöntemlerini) ve nihayet ayrı ayrı toplumsal grupların ve sınıfların durumunu (ki bu durum, üretim ilişkileri etkenine bağlıdır), bu sınıf ve grupların üretimdeki karşılıklı ilişkilerini saptamak gerekli görülmüştür.

Bu çağın en başta gelen üretim aracı, toprak, yalnız senyörlerin malı olmuştur. Özgür köylüler tarafından işlenen parçalara çok seyrek olarak rastlanmıştır.

Senyörler, mülk sahipliği haklarını iki biçimde gerçekleştirmişlerdir. Başlangıçta topraklar üç kategoriye ayrılmıştır:

1. Ev ve eklentileri, sebze yetiştirilen küçük bahçe; köylüye ait olmuştur.
2. İşlenir topraklar; kamu mülkü sayılmış, ama onları durmadan bölüştürüp durmuşlardır.
3. Ormanlar, otlaklar vb.; topluluğa ait ve topluluğun bölünmez mülkü sayılmıştır.

Bu alt bölünme, bir ölçüde, feodal düzenin billurlaşmasına kadar sürmüştür. Ama o zaman, ekilebilir toprakların çoğu, senyörün adamlarının doğrudan doğruya denetimi altında olan beylik araziye (*domaine*) meydana getirmiştir. Bu, senyörlerin, toprak üzerindeki tekellerini değerlendirmelerinin ilk biçimi olmuş; ikincisi, azçok bağımsız olarak yararlandıkları tarlalarını (*manses*), köylülere, hisse hisse dağıtmaktan ibaret olmuştur. Ormanlar, otlaklar ve sular senyöre ait servetler olmuştur. Ama köylüler de, topluluğun üyeleri olarak, bunlar üzerinde hayvanları otlatmak, balık avlamak vb. gibi bazı haklara sahip olmuşlardır.

Toprak, üretim konusu olduğu için, toprağı işlemek, sonra da ekini kaldırmak gerekmiştir. Dolayısıyla, topraktan başka tarım aletlerine ve aynı şekilde atlara ve hayvanlara sahip olmak gerekmiştir. Bütün bunlar, aletleri ve hayvanları bazı koşullarla köylüye ödünç veren senyöre ait olmuştur. Ancak, üretim araçlarının bir kısmı, köylülerin özel mülkü olmuştur. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 168-176).

Üretici güçlerin bölünüp parçalanması, ekonominin ilerlemesine engel olmuştur. Kölelik devrinde, ekonomik çöküşün sonunda, tarımdan ayrılan zanaatlar, Roma İmparatorluğu'nun düşüşü sırasında, yeniden tarımla kaynaşmışlardır. Senyörün ve

köylülerin zanaat eşyası ihtiyacı, mahalli üretimle karşılanmıştır. Feodal işletmede, üretilen her şey, birkaç özel durum dışında, kendi mahallinde tüketilmiştir.

Feodal işletmede, üretilen her şey, köylü emeğinin sonucu olmuştur. Bu ürün, üç kısma ayrılmıştır:

1. Senyörün kendine mal edindiği kısım,
2. Köylünün ve ailesinin yaşaması için gerekli olan kısım,
3. Köylü emeğinin verimliliğinin yükselmesi sonucunda, yaşaması için gerekli olan asgari miktardan fazla olarak elde edebildiği ortak ürünün bir kısmı.

Son iki kısım, gerekli-ürünü, birinci kısım ise artı-ürünü oluşturmuştur. Aynı şekilde, köylünün çalışması da, gerekli-emek ve artı-emek olarak ikiye bölünmüştür. Sömürülen sınıfın yeniden üretilmesinin masrafları da doğrudan doğruya üreticilerin üzerine binmiş; yani bu masraflar gerekli-üretim zararına olarak karşılanmış, ödenmiştir. Köylüler (daha sonra zanaatçılar), genellikle senyöre olan borçlarını ödemek için, kaldırdıkları ürünü, senyöre vererek kendileri erzaksız kalmışlardır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, s.176-177).

Senyörün kendine mal edindiği artı-ürün, feodal rantı meydana getirmiştir. Bu, feodallerin toprak mülkiyeti üzerindeki tekellerinin uygulama biçimi olmuştur.

Feodal çağda, tüm üretimin nesnel amacı, rantın, senyöre ödenmesi olmuştur. Bu istek, senyörün, ailesinin ve hizmetkarlarının ihtiyaçlarının karşılanması, senyör bakımından, üretimi devam ettirmek ve işletmeyi yaşatabilmek için gerekli olmuştur.

Rantın büyüklüğü, belirli tarihi nedenlere ve herşeyden önce feodaller ile köylüler arasındaki sınıf güçlerinin oranına bağlı bulunmuştur. Rant, coğrafi bölgelere ve çağlara göre değişiklikler göstermiştir.

Şehirlerin gelişmesi sonucu, rantın para olarak ödenmesi, birinci derecede önem kazanmış, artık senyör, kendi malikanesinde, üretilmeyen nesnelerle ilgilenmeye ve onları satın alabilmek için de serflerinden para sağlamaya başlamıştır.

4.1.1.1.3. Batı Avrupa'da Feodal İlişkilerin Şekillenmesinin Karakteristik Çizgileri;

Sonuç olarak, Batı Avrupa'da, feodalizm şu özelliklere sahip olmuştur:

1. Toprağın feodal mülkiyeti temeli üzerinde büyük feodal toprak mülklerin yaratılmış ve özgür köylüler çoğunluğunun serfleştirilmiştir.
2. Toprağa bağlı serf-köylüler, kölelik çağından arta kalan köleler ve kolonlarla kaynaşmışlardır.

Feodal toprak sahibi, belirli bir siyasi iktidarı kendi elinde toplamıştır. Germen kabilelerinin özgür komünal topluluğunun kalıntıları, feodal toplum içinde, kendine özgü

bir serf-köylüler örgütü biçiminde, varlığını sürdürmüştür (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 177-184).

Siyasal tarihin bütün büyük olayları Akdeniz kıyılarında gelişmiştir. Bizans sayesinde Akdeniz yeniden bir Roma gölü haline gelmiştir. Bizans donanması Akdeniz’de öyle sağlam bir egemenlik kurmuştur ki, Avrupa’nın yazgısı o sırada her zamankinden daha çok Akdeniz’in dalgalarına bağlanmıştır.

İtalya, bir yandan Alplerin kuzeyinde manastır yaşamının yayılmasını teşvik ederken, bir yandan da son okulların varlığını korumuştur. Eski kültürden arta kalan öğelerin Kilise’nin bağrında yeniden ortaya konan öğelerle yan yana serpilip gelişmesi gene İtalya’da olmuştur. Kilise’nin tüm gücü ve erki Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmıştır. Büyük girişimleri başlatabilecek bir ruh ve örgütlenmenin kanıtını Kilise yalnız İtalya’da ortaya koymuştur.

Avrupa’nın ekonomik gelişiminde Roma İmparatorluğu’nun bütün belli başlı özellikleri, en çok da Akdeniz’in kendine özgü niteliği, yanılığa yer vermeyecek bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Kilise, dinsel bölgeleri, imparatorluğun yönetim bölgelerinin modeline uygun olarak düzenlemiştir. Genel bir kural olarak, her piskoposluk bölgesi bir *civitas*’a denk düşmüştür. Altıncı yüzyılın başlangıcından itibaren, *civitas* sözcüğü, “piskoposluk kenti”, piskoposluğun merkezi anlamını kazanmıştır. Bu yüzden, Kilise, temelini dayandığı imparatorluktan sonra varlığını sürdürürken, Roma kentlerinin varlığının korunmasını sağlamıştır. Ancak kentler kendi başlarına da uzun süre büyük önem taşımaya devam etmişlerdir. Kentsel kurumlar, Germen kabilelerinin gelişiyle birdenbire ortadan kalkmamıştır. Yalnız İtalya’da değil, İspanya’da, hatta Galya’da bile, hukuksal ve yönetsel bir yetke ile donatılmış bir yüksek görevliler kurulu olan *decuriones*’ler (eski Roma’da her on kişiden oluşan bir topluluğun başı) korunmuşlardır.

Bu kentlerin daha önceki uygarlıktan artakalan ekonomik faaliyetin merkezleri oldukları da kabul edilmiştir. Her kent, çevresindeki kırsal alanın pazarı, o yöredeki büyük toprak sahiplerinin kışlık barınağı ve uygun bir yerde kurulmuşsa, Akdeniz kıyılarına yakınlığı oranında gelişmiş bir ticaretin merkeziydi.

Germen istilaları, Antik Çağ’ın ekonomik birliğine son vermemiştir. Akdeniz ve bu deniz aracılığıyla Batı ile Doğu arasında sürdürülen ilişkiler sayesinde bu birlik, tam tersine, oldukça belirgin bir biçimde korunmuştur. Avrupa’nın büyük iç denizi artık eskisi gibi tek bir devlete ait değildir. Ama bu denizin, yüzlerce yıldanberi süregelen önemini çok geçmeden yitireceğini kestirmek için henüz hiçbir neden yoktur.

Germen istilalarından sonra da varlığını sürdüren dünya düzeni, islam istilasından sonra varlığını koruyamamıştır. İslamiyet, büyük bir atılımla eski Avrupa’yı yıkıma uğratmış, gücünün kaynaklandığı Akdeniz kavimler topluluğuna son vermiştir.

Yüzyıllar boyu “aile denizi” olan Akdeniz’in tüm kıyılarında toplumsal yaşam, temel nitelikleri bakımından aynı; görenekler ve düşünceler aynı ya da çok az farklı olmuştur. Kuzeyden gelen barbarların istilas bu durumu hiç değiştirmemiştir.

şimdi, birdenbire, üstünde uygarlığın doğduğu ülkeler koparılıp alınmış; Hristiyan inancının yerini Peygamber’e bağlılık, Roma Hukuku’nun yerini İşlam Hukuku, Yunan ve Latin dillerinin yerini Arapça almıştı.

Eskiden bir Roma gölü olan Akdeniz, artık büyük bölümüyle Müşlüman gölü olmuştu. Bundan sonra, bu deniz, Avrupa’nın Doğu’su ile Batı’sını birleştirecek yerde, birbirinden ayıracaktır (Pirenne, 1994: 16-26).

Batı Avrupa, Fenikeliler, Yunanlılar ve son olarak da Romalılar aracılığıyla her zaman Doğu’nun kùltür damgasını taşıyagelmiş, Akdeniz’e dayanarak yaşıyordu, oysa şimdi ilk kez kendi kaynaklarıyla yaşamak zorunda bırakılmıştır. O zamana dek Akdeniz kıyılarında bulunan ağırlık merkezi, şimdi kuzeye kaymıştır. Bunun sonucunda, o güne kadar Avrupa’nın tarihinde küçük bir rol oynayan Frank İmparatorluğu, artık Avrupa’nın yazgısını belirleyecektir.

Akdeniz’in İşlamiyet tarafından kapatılması ile Karolenjlerin sahneye çıkışının aynı zamanda oluşu, kuşkusuz salt bir rastlantı değildir. Ortaçağ Avrupası’nın temellerini atmak Frank İmparatorluğu’nun yazgısı olmuş, ancak, bunun zorunlu ön koşulu, geleneksel düzenin yıkılması olmuştur.

Akdeniz’in yüzyıllarca süren tarihsel önemini koruduğu Merovenj dönemi ile, bu denizin etkisinin kendini duyurmaz olduğu Karolenj dönemi arasında bir çok çelişki varolmuştur.

Ekonomi alanında, Karolenj dönemi ile Merovenj dönemi arasındaki çelişki özellikle dikkat çekicidir. Merovenj döneminde Galya hala bir deniz ülkesiyken; ticaret serpilip gelişmiştir. Frank imparatorluğu ise, tam tersine, bir kara ülkesi olmuş ve artık dış ülkelerle hiçbir bağ kalmamıştır, devlet dış pazarları olmayan, hemen hemen tam anlamıyla soyutlanmış bir durumda yaşayan kapalı bir devlet haline gelmiştir.

Frank İmparatorluğu’nun mali örgütlenmesi oldukça basit olmuştur. Merovenjlerin, Roma’ya öykünerek korumuş oldukları baş vergisi artık ortadan kalkmıştır. İmparatorluğun kaynakları, yalnızca beylik arazinin gelirinden, egemenlik altındaki kabilelerden alınan haraçtan ve savaş ganimetinden oluşmuştur. Pazar vergisi artık hazinenin dolmasına katkıda bulunamamış, bu da o dönemin ticaret bakımından gerilediğini göstermektedir. Bu vergiler, seyrek olarak, nehir ya da kara yoluyla taşınan mallardan zorla alınan ayni vergiden başka birşey değildir. Bu gelirlerin yönetimini denetlemek için oluşturulan *missi dominici* (yerel makamları denetlemek için gönderilen bir papaz, bir laik, ikişer temsilci), varlığını kanıtladığı yolsuzlukları önleyememiştir. Çünkü görevlilerine ücret ödeyemeyen devlet, onlar üzerinde yetkisini de gösterememiştir. Bu durumda devlet, toplumsal durumları sayesinde ücretsiz hizmet görebilecek tek kimseler olan soylulara başvurmak zorunda kalmıştır. Derebeylik sisteminin tohumu bu çelişik durumda atılmıştır.

Toplunun olduğu gibi, devletin ekonomik temelini de bundan böyle toprak sahipleri oluşturmuştur. Karolenj imparatorluğu, dış pazarlardan yoksun bir kara devleti olduğu gibi, temelde bir tarım devleti olmuştur. Romalılar ve Merovenj dönemlerinde tarım gittikçe daha çok önem kazanmıştır. Daha antik çağın sona erdiği zamanlarda, Avrupa'nın batısı senatör (senatores) adını taşıyan soylulara ait büyük malikanelerle kaplanmıştır. Zamanla mülk, miras yoluyla geçen tımara bağlı topraklara dönüşerek ortadan kalkarken, eski özgür çiftçiler de, babadan oğula geçen toprağa bağlı "ekiciler" (coloni) durumuna gelmişlerdir.

Germen kabileleri farklı bir örgütlenme kurmamışlardır, malikanelerin örgütlenmesi Roma'daki örgütlenmenin devamı olmuştur. Bu örgüt, temelde, tüm toprakların birbirinden kesinlikle farklı iki yönetim biçimine bağlı iki sınıfa ayrılmasından oluşmuştur.

1. birinci bölümdeki, genişliği daha az olan topraklar doğrudan doğruya sahiplerince işlenmiş,
2. ikinci bölüme girenler ise, kira sözleşmeleriyle köylüler arasında paylaştırılmıştır.

Bir araziye oluşturan köylerin (villa) herbiri, beyin dirliği (terra dominicata) ve kalıtım yoluyla geçen, aynı veya nakdi kira ve zorunlu işgücü karşılığında şövalye ya da köylülerce (manentes, villani) işlenen çift yerlerine (mansus) ayrılmış topraklardan oluşmuştur.

Değişim ekonomisinin yerini tüketim ekonomisi almıştır. Her malikane dış dünya ile alışverişini sürdürecektir yerde, artık kendi başına bir küçük dünya oluşturmuştur. Ataerkil bir yönetim biçiminin geleneksel durgunluğu içinde, kendi başına ve kendisi için yaşamaya başlamıştır. Dokuzuncu yüzyıl, kapalı ev ekonomisi dediğimiz, daha doğrusu, pazzarsız ekonomi diye adlandırılacak ekonominin altın devri olmuştur (Pirenne, 1994: 26-42).

Feodal ekonominin, doğal, kapalı ve hemen hemen tecrit edilmiş bir niteliği olmuştur. Tekniğin çok düşük ve görenekçi düzeyi, ekonomi sistemini şartlandırmış ve ayrıca onun sonucu olmuştur.

Serflerin, kölelerin aksine, aileleri ve kendi küçük bir ekonomileri olmuş ve bunun için de emeğinin sonucuna karşı ilgi duymuştur ki, bu da, feodal toplumun üretici güçlerinin gelişmesinin temelini teşkil etmiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 193).

4.1.1.2. Siyasal Gelişmeler;

Feodal ilişkilerin olgunlaşması ile, kendilerine özgü olan üretim tarzının ana çizgileri, özellikle toprak mülkiyetinin karakteristik biçimleri, köylülerin ve zanaatçıların emeğinin ürünlerini kendine mal etmenin aracı olarak toprak rantının koşulları belirli bir hal almıştır.

Köleciler Roma İmparatorluğu ile olan ilişkileri sonucunda, eski Cermenlerde ve Slavlarda, doğrudan doğruya ilkel komünal toplumdan feodal ilişkiler doğmuştur. Bu halklarda, sınıflar, ancak en ilkel, ataerki biçimleri ile var olmuşlardır.

Milattan sonra ilk yüzyıllarda, Cermenlerin ve Slavların dağılan ilkel komünal toplulukları yerine, gitgide toprağa dayanan bir komünal topluluk geçmiştir. Toprak, ailenin özel mülkü olmuştur.

Roma toplumu ile sıkı ilişkiler kurulması, Cermenlerde ve Slavlarda sınıfların biçimlenmesi sürecinin hızlanmasına yardımcı olmuştur. Güney ve Batı Slavlarının çıkarları, Roma İmparatorluğunun çıkarları ile çatışmıştır. Roma devleti ile olan ilişkilerinin tehlikeye düşmesi, kabilelerde, devletin gücünü yıkmak isteğini uyandırmıştır. Büyük baskınlar, istilalar, Cermen, Slav ve başka kabilelerin, Roma İmparatorluğu topraklarına göçü, imparatorluğun çöküşünde kesin bir rol oynamıştır.

4.1.1.2.1. Feodalleşme Süreci;

Cermenler ve Slavlar, Batı İmparatorluğuna ve Bizans'a akın yaptıkları zaman, köleler ve kolonlar kendilerini desteklemişlerdir, çünkü bu fatihler, ezilen tabakaların durumlarını iyileştiren bir düzen kurma çabasında olmuşlardır. Cermenler en başta büyük toprak sahiplerinin topraklarına ve kölelerine el koymuşlardır. Kölelerin sömürülmesi, Cermenlerde, Romalılarda olduğundan çok daha az gaddarca olmuştur.

Getirdikleri örf, adet ve yasalar, çürümekte olan köleciler düzeninin bağrında doğan feodal öğelerle birleşmiştir; bu da yeni feodal ilişkilerin kurulmasını hızlandırmıştır. Romalı büyük mülk sahipleri, gitgide Cermen aristokrasisi ile karışmış, böylece homojen bir egemen sınıf meydana gelmiştir.

Slavlar da, Bizans topraklarının bir parçası üzerinde, feodal öğeleri içinde taşıyan pek çok devlet kurmuşlar, bununla feodal ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

4.1.1.2.2. Frank Devletinde Toprak Üzerindeki Değişmeler;

Özel Toprak Mülkiyetinin Gelişmesi: 6. ve 7. yüzyıllar arasında, Frank komünal toplumunda, toplumsal eşitsizliğin derinleşmesi sonucunda, önce özel mülkiyet olan toprak, serbestçe başkasına devredilebilir bir hale gelmiş, yani serbest alım-satım gerçekleşmiştir. Toprak mülkiyetinin bu serbestçe devredilebilmesine "*alleu*" denmiştir. *Alleu*'nun, yani meta haline gelmiş toprak mülkiyetinin ortaya çıkışı, toprak mülkiyetinde eşitsizliğin nedeni olmuş, bu da büyük mülklerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Köylüler ve Köleler: Kölelerin yanında yarı-özgür insanlar, litler (eski kolonlar bunlar arasındaydı) ve azat edilmiş köleler de çalıştırılmıştır. Litlerin de, azat edilmiş kölelerin de, birer parça toprağı olmuş, haraç ödemişler ve usule göre borç taahhütlerini yerine getirmişlerdir. Frank olmayan bütün özgür insanlar (Romalılar ve ötekiler) gibi litler de, yurttaşlık haklarından yoksun olmuşlardır.

“Preces” Sistemi: 8. ve 9. yüzyıllara doğru, *preces* biçimleri çoğalmıştır. Bu biçimde; yoksul düşmüş olan ve büyük mülk sahipleri tarafından ezilen köylü, kendi tarlasını, bu büyük mülk sahiplerinden birine vermek zorunda kalmış ve bu toprak, senyörün mülkü olmuştur. Sonra, senyör mülkiyeti kendinde kalacak şekilde, toprağı ya hayatı boyunca ya da babadan oğula geçmek üzere tasarruf hakkını köylüye vermiştir. Köylü, buna karşılık, üretilen ürünün bir kısmını senyöre vermiş, bazı angaryaları yerine getirmiş ve senyör de karşılık olarak köylüyü öteki büyük toprak sahiplerine karşı korumayı üzerine almıştır. Böylece, köylü, daha öce mülkü olan topraktan daha büyük bir toprağı da işleyebilmiştir. Bu yolla, büyük toprak sahipleri ve bunlar arasındaki kilise (5. yüzyılın sonunda Franklar hristiyanlığı kabul etmişlerdi) kol emeğini, henüz işlenmemiş topraklar üzerine çekmiştir.

İmtiyaz Olarak Verilen Arazi Gedik-Bénéfice: Feodal düzenin ilerlemesi, daha sonra, 8. yüzyılda toprağı ait ilişkilerde meydana gelen köklü bir değişiklik sonucunda, bazı yeni koşullara tabi olmuştur.

Toprak, artık özel mülk olarak varilmiyordu; egemen sınıfın temsilcileri ancak kendi topraklarında silah altına alınan birliklerin başında kralın ordusunda hizmet etmeleri şartıyla, malikane veya yurtluk, yani fief denilen topraklara sahip olabilmışlerdir. Mülkiyetin bu şartlı biçimine, gedik (imtiyaz olarak verilen toprak, *bénéfice*) denilmiştir. Gedikler, elinde bulunduranın soylarına geçmemiş, bu imtiyaz sadece hayat boyunca verilmiştir. Eğer kendisine gedik verilen kimse, askeri görevlerini yerine getirmezse, toprak her an için elinden alınabilmıştır.

4.1.1.2.3. Feodal Sistemin Kuruluşu;

9. ve 10. yüzyıllar boyunca, bu askeri gedik (*bénéfice*), soydan geçme bir nitelik kazanmış ve *franc-alieu* denilen biçime dönüşmüştür.

Bu *franc-alieu* sistemi (bir çeşit tımar), ayrılmaz bir şekilde vasallığa bağlı olmuş: bütün toprak sahipleri, daha güçlü bir senyöre, yani metbuya bağımlılığını kabul etmek ve kendisini, onun vasalı ilan etmek zorunda kalmışlardır. Vasal, senyöründen bir malikane (fief) alarak, silahlarını onun hizmetine koymak zorunda bulunmuştur.

Başlangıçta, vasallık ilişkilerinin kuruluşu, özel haklarla ilgili bir sözleşme (akit) oluşturmuş, ama 9. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, kral fermanları, mecburi vasallığı ilan etmiştir.

Böylece, feodalitenin politik yapısının çok karakteristik olan hiyerarşik düzeni çizilmiştir. En yukarda kraldan başka metbu tanımayan büyük malikane sahipleri bulunmuş, sonra daha az önemli olan senyörler gelmiş, ve nihayet bu zincirlerin en son halkalarını, daha sonra şövalyeler adını alan küçük soyluların temsilcileri meydana getirmişlerdir.

4.1.1.2.4. Devlet;

Başlangıçta, Yukarı Orta Çağ'ın feodal hükümetlerinin (örneğin Frank devletinin ve öteki barbar krallıkların) ilk görevi, ele geçirilmiş topraklar üzerindeki köle ve kolonların

hareketlerini bastırmak, İtalya ve öteki Roma eyaletleri halklarından haraç toplamak olmuştur.

Daha sonra, devlet, aynı zamanda, geçmişte özgür olan köylüleri elde tutmak ve uysallaştırmak görevini de üstlenmiştir.

Feodal devlet, büyük toprak sahiplerinin egemenliğini güçlendirmek olan başlıca görevini, büyük bir gayretle yerine getirmiştir.

Frankların Devleti; özellikle Franklar toplumunda meydana gelen siyasi düzen değişiklikleri, sosyo-ekonomik ilişkilerdeki değişikliklerle belirlenmiştir. 5. yüzyılın sonlarına doğru, kabilelerin askeri şeflerinden seçilmiş olan iktidar, babadan oğula kalan krallık iktidarı biçimine dönüşür. Roma eyaletlerinin fethi, egemen sınıfın ve onun siyasi örgütü olan devletin güçlenmesini çabuklaştırmıştır. Halk arasından toplanan milislerin yerini, ilke olarak, büyük feodallerin sağladığı birliklerden meydana gelmiş ordu almıştır.

Devlet yönetiminin oldukça esnek merkeziyetçiliği, büyük toprak sahiplerinin gittikçe artan gücü karşısında yıpranmıştır. Kral, belirli toprak sahaları üzerinde muafiyetler tanımış, bu muafiyetleri elde eden senyör, imtiyazlı bir durum sağlamıştır. Bu topraklar üzerinde bütün hukuki ve idari yetki, senyöre geçmiştir. Senyör, vergileri almış ve kendi toprağı üzerinde kurulan askeri birliklere kumanda etmiştir.

Franklar devleti, kesin olarak, 8. ve 9. yüzyıllarda kurulmuştur. Devlet, toprağın parçalara ayrılmış durumuyla ve bazı büyük toprak sahiplerinin bağımsızlığı ile karakterize olmuştur. Bu özellikler, Şarlman İmparatorluğu boyunca da (768-814) egemen olmuştur.

4.1.1.2.5. Doğu Avrupa'da Feodal Evrimin Özellikleri;

6. ve 9. yüzyılların Doğu Slavlarında, sınıfların ve devletin teşekkülü, köleci Roma İmparatorluğu, iktidarlarını, Doğu Slav topraklarına kadar genişletmemiş olduğu için, özel biçimler almıştır. Bu yüzden köleci ilişkiler, Slavların toplumsal düzeni üzerinde doğrudan doğruya bir etki yapmıştır. Slavlarda, ilkel komünal topluluk birliğinin bozulması, dağılması, temas halinde bulundukları bölgelerde köleliğin çoktan dağılıp parçalanma haline geçtiği bir zamanda meydana gelmiştir. Doğu Slavları, feodaliteye, doğrudan doğruya, yani kölelik döneminden geçmeden gelmişlerdir. Başlıca feodal sınıflar, Slavlarda, 9. ve 10. yüzyıllarda, varlık bulmuştur. İlkel komünal topluluğun özgür üyeleri, feodal toprak sahipleri tarafından sömürülen bağımlı köylüler haline dönüştüler.

9. yüzyılda başkenti Kiev olan bir Yukarı Ortaçağ devletinin kurulduğu görüldü. Prensliklerin temelinde Polonlar (*Polanes*) ya da Ruslar (*Rouss*) kabilesi bulunuyordu. Doğu Slav kabilelerinin çoğunluğu, 9. ve 10. yüzyıllarda, bunların çevresinde toplandılar.

En yüksek otorite, büyük Kiev prensine aitti. Prensler takımı (*drujina*), üstler (*boyar*) ve küçükler (*gridi*) olmak üzere bölünüyordu. Drujina'ya mensup olanlar, kamu işlerinin tartışılmasına ve kararların alınmasına katılıyorlardı.

11. ve 12. yüzyıllarda, klan ilişkilerinin kalıntıları, nüfusun büyük prence haraç ödediği topraklarda hala mevcuttu. Öteki topraklar feodal senyörlere ait bulunuyordu. Bu beylik arazilerinin bazıları babadan oğula geçiyordu; ötekiler büyük prence hizmet edecek olan senyörlere. geçici olarak yararlanmak üzere veriliyordu.

Üretici güçlerin büyümesi, Rusya'da, feodal ilişkilerin gelişmesinde temel unsur oldu. Toprağın işlenmesi, köy ekonomisinin başlıca dalı haline geldi.

Zanaatlar, derece derece tarımdan ayrılarak geliyordu. Köylerde kalmış olan zanaatçılar, feodal senyörlerin hükmü altına giriyorlardı. Şatoların çevresinde yerleşen zanaatçılar ise, zanaatçı mahallelerini meydana getiriyorlardı. Giderek şehirler, zanaat ocakları doğuyordu. Bu bakımdan Rusya, feodalitenin açılıp gelişmesi çağında, daha sonra meydana geldiği Batı Avrupa'nın önünde gidiyordu. 9. yüzyılda Rusya'da 89 site vardı.

Rus zanaatçıları, iş aletlerinin, silahların yapımında ve kuyumculukta ustaydı. Ama toplumsal işbölümünün yeteri kadar gelişmemiş olması ve doğal ekonomi, iç ticaretin genişlemesini engelliyordu.

11. ve 12. yüzyılın başlarında, Kiev Rusya'sı, ilerlemekte olan ekonomisi ile sağlam, güçlü bir devlettir. Devlet, kudretini, köylülerin ve zanaatçıların amansız bir şekilde sömürülmesinden alıyordu; bununla birlikte, köylü ve zanaatçılar, sık sık kendilerini ezmekte olanlara karşı başkaldırıyorlardı.

Kiev'de en büyük ayaklanma, 1113'te oldu. Yığınların baskısı ile prensler iktidarı, bazı ödünler vermek zorunda kaldı. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 184-186).

4.1.2. Feodalite'nin Açılıp Gelişme Çağı;

Feodalitenin yayılıp gelişmesi dönemidir. Bu, aynı zamanda, zanaatlarla tarımın ikinci defa birbirinden ayrılması dönemi; şehirlerin, ticaret ve zanaatların ocağı olarak kuruluşu dönemidir. Avrupa'da bu dönem, 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar sürer; Asya ve Afrika'da ise, 9. yüzyıldan 15. yüzyıla uzanır.

4.1.2.1. Sosyo - Ekonomik Gelişmeler;

4.1.2.1.1. Zanaatın ve Ticaretin İlerlemesi;

Yapısını kesin olarak kurmuş feodalitenin karakteristik bir görünümü, şehirlerin zanaat ve ticaret yığınakları, ticari üretim merkezleri olarak hızla ilerleyişidir. İlkel zamanlarda başlayıp kölelikte derinleşen zanaat ile tarım arasındaki ayrılık, duraksamış bulunuyordu.

Feodalite koşulları içinde, zanaatlarla tarımın birbirlerinden ayrılmasının yeni aşaması, birdenbire gelmedi. Feodal toplumda, üretici güçlerdeki ilerlemenin dürtüp hızlandırdığı karmaşık süreçlerin sonucu oldu.

4.1.2.1.2. Zanaatlarda Uzmanlaşma;

Zanaat ile tarım arasında bu ayrılma, Batı Avrupa'da, özellikle Fransa'da, en belirgin şekilde oldu. Tarım aletleri zamanla yetkinleşiyordu. Artık köylü ailesi, zanaat imalatına daha fazla zaman ayırabilirdi. Aile üyelerinin bazıları ise, zamanlarını tamamen tarım-dışı bir mesleğe ayırmaya başladılar.

Bazı köylüler rantın tümünü, senyörlere, zanaat eşyası olarak ödüyorlardı. Zaten çok kere, kendi köylerinin bütün ihtiyacını sağlıyorlardı, bu da, onlara, bir miktar para biriktirmek olanağı veriyordu. Kendileri gene köylü olarak kalıyorlardı; ama artık tarım, onlar için tek geçim aracı değildi.

Köylüler, senyörlerinin izni ile, yaptıkları eşyayı satmak üzere bayram günlerinde büyük şatoların ve manastırların duvarları dibinde kurulan en yakın panayıra gidebiliyorlardı. Ama bu ticaret, sürekli niteliğe sahip değildi ve zanaatçılık ile tarım arasında, tüm toplum ölçüsünde bir kopma meydana getirmiyordu: zanaat eşyası, ancak rastlantı sonucu meta haline geliyordu.

Başlangıçta, zanaatçılar ile çiftçiler arasındaki ayrılma, senyör malikanesinin dar çerçevesi içinde gerçekleşti. Ama uzmanlaşmanın ilerlemesiyle, zanaatçı, gittikçe daha sık olarak ürünü sürmek ve ihtiyacı olan her şeyi satın almak üzere pazara gitmeye başladı. Zanaatçı, meta üreticisi haline geliyordu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 198-200).

4.1.2.1.3. Şehir ile Köy Arasında Toplumsal İşbölümü;

Usta zanaatçı, köyde yeterli bir pazar bulamıyordu. Üstelik feodal sömürü ona ağır geliyordu. Köylü-zanaatçılar, malikaneden ayrılmak, ürettiği eşyayı daha rahatlıkla satışa sunabileceği ve senyörün boyunduruğundan kurtulabileceği yerlere gitmek eğilimindeydiler.

Bazıları bunu, gizlice kaçarak yapıyorlardı, başkaları, senyöre, bir miktar para ödemeyi kabul ederek, senyörün izni ile köyden ayrılıyorlardı.

Usta zanaatçıların dışında, ancak bazı fırsatlarda, kendi özel ihtiyaçlarını sağlamak için zanaatçılık eden basit çiftçiler de köyden ayrılıyorlardı. Olay, giderek derebeylik malikanesinin ve bucağın sınırlarını aşarak, toplumun bütününe kapsıyordu. Bu toplumsal işbölümü, daha sonra şehir ile köy arasında çelişkileri doğurmuştur.

Köylerden ayrılıp giden köylüler, kervanların mola verdikleri yerlerde, kara yolları ya da nehir yolları kavşaklarında, ürünlerin sık sık trampa edildiği yerlerde yerleşiyorlardı. Öte yandan, zanaatçılar da, kendi ürettikleri metalleri, buralarda, daha kolaylıkla satışa sunabiliyorlardı. Bunun bir başka nedeni de, serflerin bu gibi yerlerde yük boşaltıcılığı, kayıkçılık, mavnacılık gibi geçim kapıları bulabilmeleriydi. Böylece, köylüler (serfler), peyderpey feodal boyunduruğundan kurtuluyorlardı.

4.1.2.1.4. İtalya'nın ve Güney Fransa'nın Şehirleri;

İtalya'nın ve Fransa'nın güneyinin Bizans'la ve Doğu ülkeleri ile ticaret bağları (İtalya'da) Venedik, Cenova, Pisa, Napoli, (Fransa'da) Marsilya, Arles, Narbonne ve Montpellier gibi şehirlerin hızla ilerlemesine yardımcı oldu. Bu iki ülkede, ticaret ve zanaat ocakları olarak şehirler, 8. yüzyılla birlikte, Tuna ve Ren nehirleri vadilerinde doğuyorlar, İngiltere'de ise, şehirle, 10. ve 11. yüzyıllarda ortaya çıkacaklardı.

4.1.2.1.5. Ticari Üretim - Tacirler;

Feodaller gittikçe daha kalabalık olmak üzere, zanaat ürünlerini satın almak ve tarım ürünlerini satmak için pazarlara koşuyorlardı. Köylüler de, sonunda feodaller gibi, bazı ürünleri pazardan satın almaya başladılar.

Gittikçe daha çok ezilen köylüler, köyü terk ediyorlar, ve böylece, giderek zanaatın ve ticaretin merkezi haline gelen konut kümelerini büyütüyorlardı. Bu şehir dolaylarında yaşayanların buğdaya ve başka tahıllara ihtiyaçları vardı ve bu da, şehir ile köy arasındaki değişimlerin gelişmesinin nedeni idi. Köyden ayrılma ile başlayan toplumsal işbölümü, yeni bir hız kazandı.

İmal edilen ürünler meta haline geldi. Yeni bir toplumsal tabaka, kendilerini sadece ticarete veren tacirler tabakası ortaya çıktı. Tacirler, zanaatçılardan, ürettikleri eşyayı satın alıyor, pazarda yeniden satıyorlardı. Eskiden zanaatçı imal ettiğini kendisi satarken, şimdi bu işi onun yerine, tacir yapıyordu.

4.1.2.1.6. Ticaretin Gelişmesi;

Gelişmekte olan ticaret, paranın, özellikle ticaret sermayesinin önemini artırıyor. Ortaçağın başlarında, dış ticaret, iç ticarete üstün geliyordu. Ticaretin gelişmesi sayesinde tacirler, paraya, artık satın almış olduğu meta yı daha yüksek fiyatla satarak fazladan bir para elde etmenin aracı olarak bakıyorlardı. O sırada, para, dışardan, başka bölgelerden gelme bir unsurdu, ama daha o zamandan feodaller tarafından servet biriktirilmesine yardımcı oluyordu. Para, servet yığma aracı görevini görmeye başladı. Para, yavaş yavaş, değer ölçüsü görevini görmeye başladı.

4.1.2.1.7. Feodal Senyörlere Karşı Şehirlerin Mücadelesi;

Ortaçağ şehirleri, feodallerin toprakları üzerinde kurulmuştu ve kaçınılmaz olarak, başlangıçta, şehir içinde bütün iktidarı senyörler elinde tutuyorlardı. Feodaller, şehirlerden en büyük faydayı sağlamak istiyorlardı. Bu nedenle, kuruluş yolundaki şehrin yönetimi, feodal senyörlere karşı mücadeleye girişmek zorunda kaldı.

Belediye hakları için savaşırken, bütün halk, senyöre karşı oluyordu. Bu savaşın sonu, siyasi yapıyı ve senyöre karşı şehrin bağımlılık derecesini, vergilerin bizzat şehirlerce toplanması gibi burjuva haklarından tam yönetim özerkliğine kadar, belirliyordu. Özerk

siyasi birimler haline gelen bağımsız şehirlerin (Fransa'daki belediyeler - komünler - gibi) kendi özel adliye cihazları, milis kuvvetleri, maliyeleri vb. vardı.

Batı Avrupa'da, kendi kendini yöneten şehir-cumhuriyetleri, ilkönce, İtalya, Fransa, Hollanda ve daha sonra Almanya'da kuruldu (11. ve 12. yüzyıllar). Rusya'da, Büyük-Novgorod, 11. yüzyılda, özel tipte bir cumhuriyet oldu.

Özellikle krallığa ait topraklar üzerinde kurulanlar arasında bazı şehirler, özerk belediyelere sahip olmak haklarını elde edemediler, ama bununla birlikte, bazı imtiyazlardan, muafiyetlerden yararlanıyorlardı. Belediye yönetiminde, seçilmiş temsilciler, senyörün delegeleri ve kralın görevlileri, birlik halinde çalışıyorlardı.

Şehirde, en yüksek makam, seçimle gelen meclisti; ki, bu meclis, milis kuvvetlerini seferber ediyor, zanaatı denetliyor, gerekli kararları yayınlıyordu. Meclise seçimle gelen bir yüksek görevli, Fransa ve İngiltere'de belediye reisi (*le maire*), Almanya'da şehir-başkanı (*bourgmestre*) vb. başkanlık ediyordu. Senyöre karşı koymaya yetecek gücü ve kaynakları olmayan küçük şehirler ise, senyörlerin yargı yetkisi alanında kalıyorlardı.

Bununla birlikte, şehirlerde bir yıl bir gün yaşamış olan köylüler özgürlük hakkını elde ediyorlardı.

Asya ülkelerinde de, aynı şekilde, şehirler, feodaliteye karşı mücadele ediyorlardı; ama genel olarak, amansız mücadele, kendi özerkliklerini kazanmaya yetenekli olmayan şehirlerin yenilgisi ile sonuçlanıyordu.

4.1.2.1.8. Loncalar;

Zanaat, ortaçağ şehrinin sınai temelini teşkil ediyordu. Feodalitede küçük sanayi, köyün olduğu kadar, şehrin de ayırıcı özelliği idi. Köylü gibi zanaatçı da, bir küçük üretici idi. Kendi üretim aletlerine sahipti, kendi işletmesinde çalışıyordu ve kar elde etmek değil, hayatını kazanmak istiyordu.

Ortaçağ zanaatçıları, aynı meslekte çalışan zanaatçıları bir araya toplayan loncaları meydana getiriyorlardı. Her lonca, üretimi ve üretim hacmini düzenlemeye çalışıyordu. Genel kural olarak, her zanaatçı, en çok iki kalfa ve iki çırak kullanabilirdi. Özel bir tüzük, kalfaların ücretini, zanaat eşyasının satımını, imal edilen metanın fiyatını düzenliyordu.

Loncalar, karşılıklı yardımlaşma amacıyla kurulan meslek birlikleriydi; aynı zamanda, dini görevleri de yerine getiriyorlardı. Öte yandan, her meslek askeri bir birimdi. Savaş sırasında lonca üyeleri, şeflerinin kumandası altında silahlanıyorlardı.

Loncalar ve uyguladıkları tedbirler, başlangıçta, zanaatçılara, üretim sürecini yoluna koymakta ve haklarını elde etmek için mücadelede yardım ederek, olumlu bir rol oynadılar. Ama, lonca örgütü, zamanla, iktisadi ilerlemeyi durduran bir engel haline geldi. Meslek sahipleri, her çeşit yeniliğe, her çeşit teknik yetkinliğe karşı koyuyordu.

Bir çeşit feodal hiyerarşi, zanaat örgütünü düzenliyordu: usta, kalfa, çırak. Ustalar, yavaş yavaş, imtiyazlı bir grup meydana getirdiler. Her kalfaya, ustalığa geçme yetkisi verilmiyordu. Pratik olarak, yalnız ustanın oğulları ve yakın akrabaları ustalığa kabul ediliyordu. Böylece, meslekler arasında ve mesleğin içinde, maddi bir farklılaşma kendiliğinden meydana geldi. Ticaret sermayesi de giderek, zanaatçıları sömürüyordu. Büyük ticaret merkezlerinde, bazı kişiler, aracılar, imal edilmiş eşyayı satın alıyorlar, hammaddeleri dağıtıyorlardı. Öyle oldu ki, bunlardan hammadde satın alan zanaatçı, kendi imal ettiği mallarını onlara satıyordu. Az varlıklı usta zanaatçılar, hammaddeleri kredi ile alıyor, yapılmış eşya ile borcunu ödüyordu; giderek profesyonel tacirler haline gelmiş olan aracının boyunduruğu altına düşüyorlardı.

Paranın önemi arttıkça, emekçiler ve feodaller gittikçe daha çok borç almak ihtiyacını duyuyorlardı. Böylece, para gene sermaye haline dönüşüyordu, ama bu kez tefeci sermayesi oluyordu.

4.1.2.1.9. Para - Meta İlişkisi;

İlk bankalar, Kuzey İtalya şehirlerinde kuruldu; çünkü orada meta-para ilişkilerinin gelişmesi 13. ve 14. yüzyıllarda büyük bir hız kazanmıştı.

Pazarda satmak üzere yapılan üretimin genişlemesi, tarım ilişkilerinin gelişimini de etkiledi, angarya-rant (emek-rant) önemini yitirdi. 13. yüzyılın ortalarında, Avrupa ülkelerinin çoğunda, aynı rant (ürün-rant) ve özellikle para ile ödenen rant, yani para-rant, yaygın durumdaydı.

Ortaçağın başlangıcında, aynı olarak ödenen yükümlülüklerin yerini mali yükümlülüklerin alması, tesadüfe bağlı ve ikincil nitelikte bir şey iken, artık para toplama ve onu çoğaltıp yığma, feodal senyörlerin esas amacı haline geliyordu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 203-211).

4.1.2.1.10. Şehirlerin İktisadi Büyümesi ve Mahalli Pazarların Gelişmesi;

13. ve 14. yüzyıllarda, Avrupa'da ulusal pazarlar henüz oluşmamıştı. Bununla birlikte, bütün şehirlerin ve bütün konut kümelerinin birer pazarı vardı. En çok aranan metallerin toptan alışverişinin yapıldığı panayırlar, dış ticaret ilişkilerinin genişlemesinde önemli rol oynuyorlardı. Akdeniz ticareti, Avrupa ülkeleri ile Kuzey Afrika ülkelerini birbirine bağlıyordu.

4.1.2.2. Egemen Feodal Sınıfın Siyaseti - Yeni Devlet Biçimleri;

Merkezleşme ve siyasi örgütlenme biçimlerindeki daha sonraki değişiklik, en yetkin en tamamlanmış biçimlerini, İngiltere ve Fransa'da aldı. 20. yüzyıla kadar, sınıf mücadelesinin, her seferinde kesin bir sonuca varması, başka ülkelerden çok Fransa'da görüldü.

Fransa'da merkezleşme, krallık iktidarının derece derece güçlenmesinden, 12.-15. yüzyıllar arasında oluşuyordu. Krallar, büyük feodallere üstün geldiler, onları birbiri ardından yendiler. Büyük senyörler tarafından ezilmekte olan küçük ve orta feodallerden destek görüyorlar, onlara dayanıyorlardı.

Şehirler ve şehir halkı, Fransa'nın siyasi bakımdan birleştirilmesinde ve krallık iktidarının güçlenmesinde, belirleyici bir rol oynadı. Zanaatçıların ve tacirlerin, ticaret yollarının güvenlik altında olmasında ve içerde sağlam ticaret bağlarının yaratılmasında, çıkarları vardı. Aralarındaki mücadele yüzünden, ülkede savaşlar ve yağma gibi kargaşalıklar yaratmasına neden olan bazı feodallere karşı, krallık iktidarını desteklemekte anlaşıyorlardı.

Krallık iktidarı, yani feodal sınıfın ortak çıkarlarının sözcüsü, ticareti ve şehirlerde zanaat imalatını korumak ve beslemekte fayda görüyordu ve bunun için de bu çağda ilerici bir rol oynadı. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 213-217).

4.1.2.2.1. Toplum Katlarında Feodal Monarşilerin Kuruluşu;

Çeşitli toplum katlarının - rahipler, soylular ve şehirli - temsilcileri, krallık iktidarı tarafından alınan tedbirleri kabul ediyor, karşılığında, bazı tavizler istiyorlardı. Böylece, hükümet üzerinde dolaysız bir etki meydana getiriyorlardı.

Bu üç katın delegeleri, ayrı ayrı yerlerde oturuyorlardı. Genel olarak üst toplum katlarının, rahiplerin (birinci kat) ve laik feodallerin görüş ve fikirleri, şehir temsilcilerinin görüş ve fikirlerinden ayrılıyordu.

O çağda, başka ülkelerde görülen temsil olunma, örneğin İngiltere'deki Parlamento, feodal devletin yeni bir aşaması idi. Temsili feodal devlet, "toplum katları monarşisi" ("*monarchie des ordres*"), feodaller sınıfının egemenliğinin politik biçimi oldu. Bu, feodal toplumda üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin evriminde, yeni bir aşamaya karşılık geliyordu. Feodal devletin bu yeni biçimi, egemen sınıfın, halk yığınlarının sömürsünü ağırlaştırma eğilimine cevap veriyordu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 217-218).

4.1.2.2.2. Merkezi Rus Devleti;

16. yüzyılın ortasında, Rusya'da hiyerarşiye göre düzenlenmiş feodal bir monarşi kurulmaktaydı. 1549'da, bir Devletler Meclisi, ilk defa olarak toplantıya çağrılmıştı. Egemen sınıfın üst tabakalarının: boyarların (feodallerin), rahiplerin, Moskova soylularının temsilcilerini içine alıyordu. Bu üst katların temsili meclisinin 1566 toplantısına, tacirlerin ve zanaatçıların delegeleri de katıldılar.

16. yüzyılın sonunda, Rus hukukunda bazı reformlar yapıldı. Yasalar, iktidar cihazının güçlendirilmiş merkezîyetçiliğini onaylıyordu. Merkezi yönetim kurumları, yeniden düzene kondu. Mahalli yönetimde yapılan reformlar, feodal bölünmenin izlerini

kaldırmaktaydılar. Merkezi iktidar tarafından kumanda edilen devamlı bir ordu kurulmaya başlandı.

Toprağın bölünmesi ile ilgili yapılanlar ile büyük toprak mülkiyeti bölünmüş, en güçlü feodallerin kökü kazınmış ya da güçsüz hale getirilmişti. Bütün bunlar, merkezileştirilmiş feodal Rus devletini güçlendirmeye yardım etmiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 218-223).

4.1.2.2.3. Belediye Kurumları;

12. yy.da kesin bir dönüşüm yaşıyor. Zanaatkarlar ve tüccarlar (yeni orta sınıf) güçleniyor.

Orta Çağ'ın başında kent kilisenin ve tarımdaki toprak ağasının kuralları ile oluşan bir kent iken, 12. yy.dan sonra,

- Kilise ve toprak sahibi baskısı azalacak,
- Başka kentlerle etkileşim artıyor,
- Sanayi gelişiyor,
- Yeni organizasyon ihtiyacı artıyor.

Yeni gelişen Orta Sınıf ile eski düzenin çatışma nedenleri:

- Derebeylik düzeni,
- Farklı ve çatışan hukuk düzenleri,
- Statik tarım toplumuna uygun yönetim uygulamaları

Yeni gelişen orta sınıf - tüccarlar bir takım değişiklikler istiyorlardı. Bunlar:

1. Kişisel Özgürlükler
 - * Kente gidip gelme özgürlüğü,
 - * Herkesin istediği yerde yaşama özgürlüğü,
 - * Özgürce evlenme ve çocuk edinme hakkı
2. Yeni Yargı Sistemi
 - * Çelişkili ve karmaşık yasalardan arınmış bir sistem
3. Vergilerin Azaltılması.

Bunlar tüccar sınıfının kontrolü altında olan bir dizi kentsel kurum ki, bunlar daha sonra yerel yönetimlere dönüşecektir.

Bu reformlar her kentte ayrı mücadelelerle, yüzyıldan uzun sürede gerçekleşti; En erken Floransa, Sienna ve Pisa'da gerçekleşti. Bu kentlerde piskoposlar ve feodal aileler kentten kovuldu; tüccarların egemenliğinde komünler kuruldu.

Pirenne ve Weber'e göre; belediye özerkliğinin kazanılması toplumsal bir bütün olarak kentin başlangıcıdır.

- Tarafsız kurallar ve uygulamalar getirildi,
- Yönetim ve yargı, rasyonel ve standart hale getirildi.
- Bu yönetim koşulları iletişim ve ticaret için kırsal alanlara yaygınlaştırıldı.
- Böylece kent ile kır arasında düzenli bir alış-veriş ve ortaklık kuruldu.

Kentler Özerk Olduktan Sonra;

- Yerel pazarları sistematik olarak düzene soktular. Kentler arası rekabet İtalyan kentlerini savaşa itti. Savaşları Floransa kazandı, Sienna ve Pisa'nın önemi azaldı.
- Bir kentin zenginleşmesinde ulaşılabilirlik en önemli etmen oldu.
- Zamanla her kentin çevresinde, "banlieue" denilen bir kırsal kuşak oluştu.
 - Kent bu kuşaktakilere merkez hizmeti sundu. Bir kentin etki alanı yaklaşık 15-30 km mesafedeki yerleşmeleri kapsıyordu.
 - Zamanla kent ekonomisi kent ile kırı bütünleştirdi; ama, aynı zamanda, çoğu kez kent kırı sömürdü: Kentlerdeki loncalar tekelci oldu; köylülere karşı ayrımcı ve sert oldular.
- Akşam olduktan sonra kentlilerden birinin himayesinde olmayan köylü kentten çıkarılırdı; hatta bazan zengin toprak sahipleri de,
- Kırsal alanda "sanayi" kuruluşuna izin verilmezdi.

Orta Çağ ekonomisi; uzun mesafeli ticaret yollarının oluşturduğu ağ (network) üzerindeki çok sayıda yerel pazardan oluşuyordu.

1. Ticaret merkezleri arasında serbest ulaşımı güvenceye almak için yeterli iç politika istikrarını İngiltere sağladı.
2. Büyük bölgeler içinde politik istikrarın sağlanamadığı yerlerde tüccar kentler, ligler kurdular (13. yy. Hanseatic League - 12+ Alman ve Baltık kenti, 14. yy. Rhenish League gibi.) (Hawley, 1971: 49-61).

Toplumsal işbölümü, sadece (sonradan şehirleri meydana getirecek olan) zanaat kasabalarının (bourgades) kuruluşu ve bir iç pazarın yaratılması sonucunu doğurmakla kalmadı, toplumsal ve siyasi ilişkilerde de değişikliklerin nedeni oldu.

Köyden kaçan köylüler, komünal ilişkilere ait töre ve adetlerini, her yana yayıyorlardı. Yeni belediyelerden (commune), geleceğin şehirlerinin ilk çekirdekleri ortaya çıkıveriyordu. Belediyelerin görevleri, zanaatçılığın, ticaretin, hala nüfusun bir bölümünün çalıştığı tarımın, komşu feodallere karşı savunmanın vb. gibi en önemli sorunlarını düzenliyordu. Belediyeler, şehirlerde yerleşmiş olan eski-köylü serflere etkin bir yardım sağlıyordu. Onlara, senyörün baskısını sarsmak ve özgür bir insanın kişisel ve maddi haklarını elde etmek için yardım ediyordu. Belediyelerin yönetimi altında, yavaş yavaş meslek loncalarının temelleri atılıyordu. Bunlar, henüz az gelişmiş olan bir meta üretimi toplumunun iktisadi karakteri sonucuydu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974:200-203).

4.1.3. Feodalite'nin Dağılma Çağı (Kapitalist İlişkilerin Doğuşu);

Feodal ilişkilerin gittikçe daha çok bozulup dağılması ve kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı ile kendini gösterir. Avrupa'daki bu dönem, 15. yüzyıldan, 17. yüzyıla kadar uzanmıştır.

Avrupa sömürgeciliğinin genişlemesi, feodal ilişkilerin Asya ve Afrika'da çok uzun zaman daha yaşamalarını sağladı. Ama, bütünü ile, 17. yüzyılın yarısı, feodalitenin sonu ve kapitalizmin başlangıcı sayıldı. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 165-167).

4.1.3.1. Sosyo-Ekonomik İlişkilerin Gelişimi;

4.1.3.1.1. Üretici Güçlerin ve Toplumsal İşbölümünün Gelişmesi;

Üretici güçlerin gelişmesi, feodal şekillenmenin içinde kapitalist yapının doğuşunun birinci koşulu idi.

Şehirlerin demografik bakımdan ilerlemesi, zahire talebini artırıyordu. Bunun yanı sıra, sanayi hızla ilerleyişi, deri, keten, kenevir ve başka sanayi bitkilerine olan ihtiyacı artırıyordu.

Ortaçağın son döneminde, hayvancılık, bahçıvanlık, sebzeçilik, bağcılık, şarap üretimi, büyük gelişmeler gösterdi.

Çeşitli bölgelerin ve ülkelerin uzmanlaşması daha çok gelişti. Toplumsal işbölümü, meta-para ilişkilerini ve ticaret bağlarının yayılmasını hızlandırarak devam ediyor. Pazarlar, mahalli çrçeveden taşmaya ve giderek bütün ülkeye yayılmaya başlıyorlar.

4.1.3.1.2. Sermayenin Ortaya Çıkışının Tarihi Koşulu - İlkel Birikim;

Ticari amaçlarla yapılan üretimin nispeten yüksek olan düzeyi ve kişisel olarak özgür, ama üretim araçlarından ve bu yüzden geçim aracından da yoksun bireyler yığınının varlığı, sermayenin ortaya çıkışını hazırlayan nedenlerdi, yani sermayenin ilkel birikiminin özünü oluşturluyorlardı.

İngiltere'de, ekonominin kapitalist biçimleri, başka ülkelerden daha geniş ve daha çabuk bir tarzda geliyordu. Kapitalist sanayi ve tarım, İngiltere'de, 16. yüzyıl ile birlikte hızla ilerlemeye başladı.

4.1.3.1.3. Basit Kapitalist Kooperasyon ve Manüfaktür;

Sanayide kapitalist üretimin gelişiminin ilk evresi, basit kooperasyon (işbirliği) oldu. Kooperasyon da, aynı zanaat atelyesi idi, ama boyutları genişlemişti. Artık ücretli işçi haline gelmiş olan bir çok üretici, doğrudan doğruya kendi hesaplarına değil, çok defa tacir, arcı tefeci ya da zenginleşmiş zanaat ustası olabilen bir kapitalist müteşebbis hesabına çalışıyorlardı. Tacirler, tefeciler, müteşebbis küçük zanaatçılar, köylü

zanaatçıların ürünlerini satın alırken, onların pazardan uzak ve para sıkıntısı içinde oluşlarını kötüye kullanıyor ve bundan kendilerine yarar sağlıyorlardı.

Başlangıçtaki basit kapitalist kooperasyona oranla, gene el işleri üzerine kurulmuş yeni bir kapitalist işletme tipi olan manüfaktür (Latince manus, “el”; facere, “yapmak” sözcüklerinden gelir) işletmeler ortaya çıktı. Bu manüfaktürler, daha çok tacirler tarafından kuruluyor ve bunlara dağınık manüfaktürler deniyordu. Bu durumda, doğrudan doğruya üreticiler, atelyelerde değil, evlerinde çalışıyorlardı.

Manüfaktür kurmanın bir başka yolu daha vardı. İşveren, gerekli aletleri, avadanlıkları ve hammaddeleri kendisi satın alıyor, içinde birçok ücretlinin çalıştığı geniş atelyeleri kuruyordu. Buna da, bir merkezde toplanmış manüfaktür deniyordu.

4.1.3.1.4. Kamu Borçları ve Himayecilik;

Devlet, orduyu ve yönetim cihazını beslemek için hep para peşindeydi. Her zamanki vergiler yeterli olmuyordu. u yüzden, feodal hükümet, (özellikle Fransa’da) tacirlerden ve tefecilerden sık sık borç alıyor ve sonra bunu, büyük faizlerle ödüyordu.

Öte yandan, feodal hükümet, ilkel birikime himaye sistemi ile de yardımcı oluyordu. Fransa’da, daha sonra İngiltere ve Hollanda’da, hükümetler, yabancı kökenli mamullere çok yüksek vergi koyuyorlar, ve bunun yanında, yerli hammaddelerin ve zahirenin dışarı satılmasını yasaklıyorlardı.

4.1.3.1.5. Büyük Coğrafya Keşifleri;

Köylülerin ellerinden topraklarının zorla alınması yanında, yeni keşfedilen ve koloni (sömürge) haline getirilen toprakların yağmalanması, sermayenin ilkel birikimine büyük umut kapıları açıyordu. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 251-258).

Deniz keşifleri son çözümlemede altı tane uzun dönemli sonuç yaratmışlardır:

- (1) Bilinen ve yeni malların büyük çapta artan arzı dış kıtalardan Avrupa’ya akmaya başlamıştır,
- (2) Avrupa malları, özellikle mamuller, daha geniş pazarlar bulmaya başlamışlardır,
- (3) Avrupalılar, Amerika’ya görece büyük mitarlarda göç ederek yerleşmişler, kendi emeklerine Afrika’dan getirilen köle emeğini ilave etmişlerdir. Afrika ise çok az Avrupalının yerleşmesine tanık olmuştur,
- (4) Ticaret ve iskan, sermaye yatırımı için yeni alanlar sunmuştur,
- (5) Okyanus taşımacılığı ve kıtalararası ticaret, kar sağlamak, gemi inşa ve çalıştırmak için yeni olanaklar sunmuştur,
- (6) Vatanda veya denizaşırı ülkelerde hükümetin veya ticaret şirketinin yönetsel makamları alt düzeylerden, geliri yüksek ve saygın yerlere gelmişlerdir. (Heaton, 1995: 217).

Hollanda ilk ve en başta, İngiltere sonra ve Fransa da daha küçük ölçekte, dış kıtaların sömürülmesiyle kendi endüstriyel ve tarımsal kaynakların istihdamını birleştirmişler ve Avrupa ticaretine de faal bir şekilde katılmışlardır. Temelleri ve üst yapılarında büyük kısmı yerel, bölgesel ve bölgelerarasıdır. Bu ülke tüccarları ve gemileri kendi vatandaşlarının üretici ve tüketicilerine hizmet etmiş, Kuzey Avrupa'nın çeşitli sektörlerini birbirine bağlamış, Akdeniz ve Kuzey arasındaki deniz bağlantısını güçlendirmiş ve Orta Avrupa'ya doğru ilerleyerek, bir kara kitlesinin ürünlerini denize ulaştırmıştır. Başlıca amaçları Alman, Rus, İskandinav, Polonya Türk, İspanyol veya Portekizlilerin ihraç edilebilir mallarını kendi ihtiyaçları veya pazarlama olanakları nedenleriyle elde edebilmektir. Fakat bu iç ve kıta içi ticarete bir de kıtalararası uzun mesafe ticareti katmanını ilave etmişlerdir. Orta Avrupa ticaret yollarını kaybeden İtalyan kentleri önemlerini kaybetmişlerdir, ama hiç şüphe yoktur ki, ölmemişlerdir. (Heaton, 1995: 230).

4.1.3.2. Siyasal Gelişmeler - Yönetim Yapısı;

4.1.3.2.1. Ulusların Meydana Gelişi;

Kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı ve ilerlemesi, Avrupa'nın toplumsal ve siyasi düzeni üzerinde olağanüstü bir etki meydana getirdi.

Halkların şekillenmesi, ilkel komünal toplumun dağılmaya başlayışı ile birlikte başladı. Halk, tarihi evrim bakımından klan ve kabileden daha ilerde olan, daha uzun bir evrim geçirmiş bulunan bir varlıktır. Gelişmiş köleci ilişkilerin bulunduğu ülkelerde halklar, köleciliğe paralel olarak varlık kazanmaya başladılar; toplumsal gelişmenin köleci evreyi "atladığı" yerlerde feodal ilişkiler sistemi ile birarada meydana geldiler. Daha ileri feodalite çağında, bu süreç, Avrupa ve Asya'nın bir çok ülkelerinde şu ya da bu biçimde sonuçlanmıştı.

Kapitalist ilişkilerde ilerleme, mevcut halklardan başlayarak, ulusların billurlaşması olayını doğurdu. Bu, iktisadi ortaklığın ve devletlerin siyasi merkeziyetçiliğinin sonucuydu. Ülkenin ayrı ayrı bölgeleri arasında iktisadi bağların güçlenmesi, dillerin ve ulusal uygarlıkların meydana gelişine elverişli koşulları yaratıyordu. Uluslar, kapitalist üretim ilişkilerinin ilerlemesinden doğdular. Ama iktisadi ve siyasi bakımdan burjuvazi egemen sınıf olduğu için, oluş halindeki uluslar da burjuva bir nitelik alıyorlardı. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, s.260-261).

4.1.3.2.2. Mutlakiyetçi Feodal Hükümdarlık;

Kapitalist ilişkilerin ilerlemesi, feodal soyluları, kendi sınıf egemenliklerine yeni bir biçim vermek zorunda bıraktı. Bu biçimin mutlakiyetçi feodal hükümdarlık olması gerekiyordu.

Burjuvazinin iktisadi gücünün artması, köylülerin ve yoksul şehir halkının sömürüsünü ağırlaştırıyordu. Feodal hükümdarlığın en büyük kaygısı, emekçilerin hoşnutsuzluğunun önüne geçmektir. (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1974: 262).

4.1.3.2.3. Siyasal Düşünüş;

Orta Çağ'ın Batı toplumuna feodal niteliğin egemen olması gibi, Batı düşünüşüne de; dinci düşünüş, Hristiyan düşünüşü egemendir. Cermen akınları, Orta Çağ toplumunun antik klasik kültürle (Yunan ve Roma düşünüşüyle) ilişkisini kesintiye uğratmaktan başka, kilise örgütü dışında okuryazarlığı da unutturmuşlardır. Cermen akınları ve sonraki karanlık çağda tek örgütlenmiş kurum kilise idi; okuryazarlıkla ilgili tek kurum da kilise oldu. Böylece, Orta Çağ'ın düşün dünyasına kilise ve Hristiyan düşünüşü egemen olmuştur.

Siyasal erkin kaynağı; Orta Çağ'da siyasal erkin kaynağı hakkında taban tabana zıt iki kuram geliştirilmiştir. Erkin halktan çıkış ve erkin tanrıdan iniş kuramları.

Roma İmparatorluğu sırasında "çıkış kuramı", imparatorun halkı temsil ettiği düşüncesiyle, imparatorun erkini açıklamak için kullanılmaya çalışılmışsa da, böyle eşitlikçi bir kuram ile eşitsizlikçi toplum ve iktidar olgularını açıklama yolunda bir çok güçlüklerle karşılaşılıyordu.

Hristiyanlık "iniş kuramı"nı getirince, bu kuram, imparatorluğun durumuna çok uydu. Böylece erkin Tanrı'dan indiği kuramı, halktan çıkış kuramının çözemeyeceği bazı sorunları çözebilecek güçte idi. Bu kuram ile, Tanrı'nın yeryüzündeki adamı olarak, imparatorun iktidarının evrensel olacağı ve Tanrı'nın tekliği gibi, yeryüzündeki temsilcisinin de tekliği söylenebilirdi. (Şenel, 1995: 230-232).

Orta Çağ siyasal düşünüşü üç zaman kesimine ayrılabilir:

1. Karanlık çağ öncesi 1. - 5. yüzyıllar arası; devletin savunucuları; iniş kuramı ile imparatorluğu daha savunabilmişlerdir. Kiliseye karşı devletin üstünlüğünü bu kurama dayanarak savunmuşlardır (St.Eusebius, St. J.Chrysostom).

2. Karanlık çağ dönemi 5. - 10. yüzyıllar arası; kilisenin savunucuları; Batı Roma İmparatorluğu yıkılınca, Batı'da kilise (papalık) imparatorluğun yerini dolduracak biçimde etkisini ve işlevini genişletmeye başladı. Yavaş yavaş elde ettiği bu üstünlüğü kuramsal düzeyde dile getirip savunan düşünürler de yetiştirdi. (Sahte Dionysos, Gelasius) . Ancak, bu dönemde papalara, piskoposlara karşı imparatorun, kralların, prenslerin üstünlüğünü savunan ünlü bir düşünür çıkmadı.

3. Karanlık çağ sonrası 10. - 15. yüzyıllar arası; Hristiyan siyasal düşünüşüdür. Kilise, Eski Yunan ve Roma düşünürlerinin kalan yapıtlarını ve düşüncelerini, Hristiyanlığa aykırı ve tehlikeli gördüğü için saklamıştı. Batı, 12. yy.'da İslam düşünürleri, özellikle İbn Rüşd'ün yapıtlarıyla Eski Yunan filozoflarının düşüncelerini, özellikle Aristoteles'in düşüncelerini yeniden tanımaya, öğrenmeye başladı. Karanlık çağ sonrası Hristiyan düşünüşünün temelinde Aristoteles felsefesinin İbn Rüşd'ü olan ve olmayan yorumları ile realist - nominalist tartışmaları yatmaktadır. Elbette bu dönemde, kilisenin (papalığın) avukatlığını yapan düşünürlerde ortaya çıkmıştır. (Salisburyli John, St.Thomas gibi).

Bu dönemde, devleti kiliseye ve papalığa karşı savunanlar üçe ayrılırlar:

1. İmparatorun,
2. Kralın ve
3. Kent devletlerinin

4.1.3.2.4. Feodal Toplumdan Kapitalist Topluma Geçerken Siyasal Kurumlar ve Siyasal Düşünce;

Hristiyanlık, dünya siyasal düşüncesine devrimci bir hava ile girmişti. Roma İmparatorluğunda köleler ve yoksullar arasında süratle yayılıyor, dünya üzerinde sağlanmamış olan eşitlik tanrı katında sağlanmış oluyordu. Ancak “Tanrının hakkını Tanrıya, Sezar’ın hakkını Sezar’a veriniz” sözünün ardında yatan din ve dünya işlerinin ayrılması ve dinin kiliseye, dünya işlerinin Sezar’a verilmesi gerektiği anlayışı idi.

Roma İmparatorluğu Büyük Konstantin zamanında (324 yılında) Katolik Kilisesini devletin ayrılmaz bir parçası olarak saymıştı. Bu tarih bir noktada, dini iktidarın egemenliğini simgelemektedir. Aynı dönemde Doğuda ve Batıda feodalite güçlenmeye başlamıştı. Merkezde zayıf imparatorlar kilisenin de desteğini sağlamak zorundaydılar. Ancak kilise kısa zamanda imparatorluğun da üzerine çıktı Bu akımın düşünce mimarı St. Augustine idi. Hristiyan olan imparator da Tanrısal buyruğun emri altında olmak zorundaydı.

Bu dönemden hemen sonra, Batı yüzyıllar süren bir karanlığa girdi. 14. yüzyıla kadar süren bu dönemde Batı’da hiçbirşey yazılmadı ve ileriye doğru hiçbir adım atılmadı denebilir. Yaygın bir şekilde, “özgürlüklerin ilk belgesi” olarak adlandırılan Magna Carta (1215) aslında feodal hakların güvenceye alınmasından başka bir şey değildir. (T.Ateş, s.47-48).

Doğu’da ise, İslam düşünürü İbn-i Haldun (14.yy.) yaşamış ve şu düşünceleri ortaya koymuştur;

Toplum doğal bir olgudur,
İnsanları toplum halinde yaşamaya iten nedenler,

1. ekonomik,
2. güvenlik ihtiyacıdır.

Toplumda düzenleyici bir otoriteye ihtiyaç vardır. İbn-i Haldun, toplumları üretim biçimlerine göre sınıflandırır;

1. Göçebelik,
2. Tarımcı göçebelik,
3. Kırsal yaşam,
4. Şehir Hayatı

(coğrafi ve ekonomik determinizm).

İbn-i Haldun’a göre, devlet ve hukuk; şehir hayatı süren toplumlarda insanları birbirlerinin kötülüklerinden korur. Kırsal yaşamda ise bu güç, yaşlılardadır. Bu düşünce Rousseau’ya benzemekte ve Machiavelli’ye öncülük etmiştir.

Devlet hayatı, bazı aşamalardan geçer, bunlar;

1. Devletin kurulması,
2. Gelişmesi,
3. Çöküşüdür.

İbn-i Haldun laik bir siyaset ve devlet teorisi öngörmüştür.

Batı'da bu karanlık devir sürerken, bir yandan da dünyanın görüntüsü hızla değişiyordu. Pusula kullanan gemiler uzun yolculuklara çıkabiliyor, yeni kıtaların keşfi, insanlara insanlara yeni dünyalara açılma şansı getiriyordu.

Barutun kullanılmasıyla geliştirilen topraklar, feodal beylerin şatolarının kalın duvarlarını yıkıyor, merkez otoritesi güçleniyor derebeylik düzeni çöküyordu. Bu gelişme Fransa'da "kralın" gücünün artması şeklinde olurken İngiltere'de "parlamentonun" gücünün artması şeklinde oluşuyordu. (Esat Çam, Devlet Sistemleri, İ.Ü. İktisat Fak. Yay. 243, İst.1970; s.15-18, 181-185). Mukaddes German İmparatorluğunda ise bambaşka bir görüntü vardı. Merkezi yöresel otoriteler şeklinde bir örgütlenme söz konusuydu. Osmanlı imparatorluğu ise kendine özgü bir merkezileşme içindeydi.

17. yüzyıl siyasal akılcılık akımının güçlenip ürünlerini vermeye başladığı yüzyıldır. Rönesans insana yeni boyutlar kazandırmıştı. 17. yüzyılın tabii hukuk teorisi ise kişiye yeni bir gözle bakan değerler sistemine dönüşmüştür.

17. yüzyıl, Sabine'in ifadesiyle dünya siyasal düşünce tarihinin en önemli ve verimli iki döneminden birisidir. (Ateş, 1995: 47-52).

Marx, derebeyliğin çözülüşünü yorumlarken, eski uygar toplumun doğrudan doğruya siyasal bir niteliği olduğunu; yani uygar toplumun mülkiyet, aile ve meslek gibi çeşitli öğelerinin; lordluk, kast, ve loncalar şeklinde var olmuş olduğunu ileri sürüyor. Marx'a göre bu örgütleniş biçimi, emek ve mülkiyeti derebeylik toplumunda toplumsal öğeler olarak koymamış, tersine bunları, devletin bütünlüğünden ayırmayı başarmış ve toplum içinde ayrı toplumlar meydana getirmiştir. Derebeylik toplumunun bu örgütlenişinin bir sonucu da; bir bütün olarak devletin, bilincinin, iradesinin, etkinliğinin ve genellikle siyasal erkin; zorunlu olarak halktan ayrılmış bir hükümdarla uşaklarının özel bir işi olarak görünmesidir.

Marx'a göre, hükümdarların bu erkini deviren ve devlet işlerini halkın işleri yapan, siyasal devleti bir kamu sorunu, yani gerçek bir devlet haline getiren siyasal devrim, halkın toplumsal yaşayıştan ayrılığını anlatan her şeyi, sınıfları, korporasyonları, loncalar, ayrıcalıklar zorunlu kılmıştır. Siyasal devrim, uygar toplumu temel öğelerine, bir yanda bireyler öte yanda bu bireylerin yaşantı ve toplumsal durumlarını meydana çıkaran madde ve kültür öğelerine ayırmıştır. (Bottomore, Rubel, 1971: 216-218).

Thomas Hobbes(1588-1679), feodalitenin yerini mutlakiyetçi krallara bıraktığı dönemlerde yazmaya başlamıştı. Mutlakiyetçiliğin sözcülüğünü yapıyordu; toplum

sözleşmesi ve huzur adına. Hobbes'un vardığı sonuçlar liberal olarak adlandırılmazsa da, varsayımları yüksek ölçüde liberaldi.

Hobbes, toplum sözleşmesi görüşünü, doğal haklara dayandırmıştı. Devlet, onu kuran insanların eseri olduğuna göre, o insanlarda doğuştan varolan doğal hakların devlettede bulunması gereklidir. Monarşik devlet iktidarının iki sınırı vardır. Bunlardan biri ilahi, öbürü doğaldır. İlahi sınır göklerden gelen Tanrı buyruğudur. Doğal sınır, bireyin; devlet içindeki eylemlerinden ve ortak etkisinden doğan bir sınırlamadır.

John Locke (1632-1704) doğal hukuka dayalı demokrasi geleneğinin en önemli ismidir. Locke'a göre, toplum sözleşmesi uyum gereğinden doğmuştur. Amacı mülkiyetin korunmasıdır. Zaten mülkiyet Locke'un gözünde bütün öteki haklardan üstündür ve önceliği vardır.

17. yüzyıl, bir yandan bireyci ve liberal düşüncenin temellerini oluştururken bir yandan da "kuvvetler ayrımı" ve "kuvvetlerin birbirini dengelemesi" ilkesinin işlenmesine sahne oluyordu.

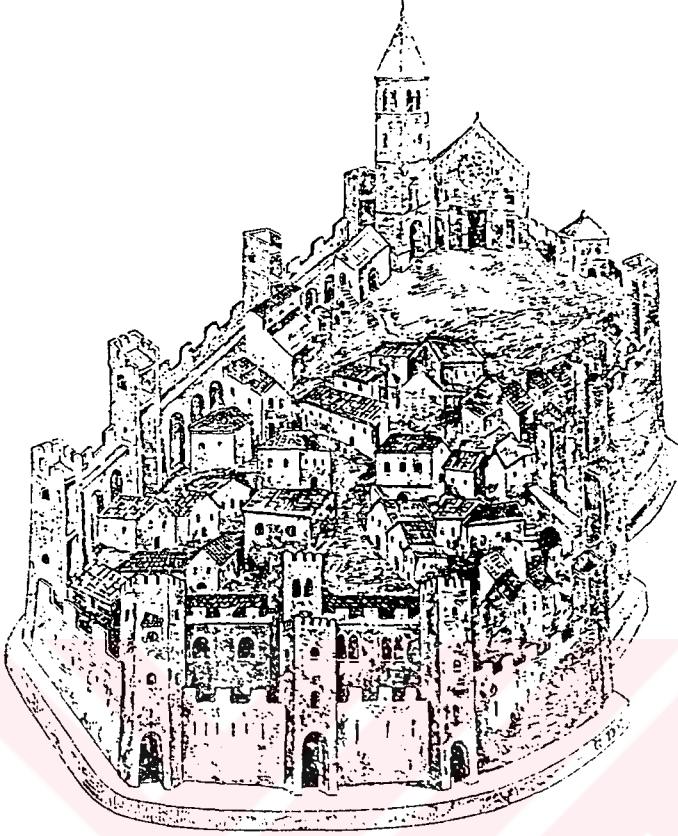
Montesquieu'un yasama, yargı ve yürütme kuvvetlerinin ayrılmasını istemesinin nedeni, bunların birbirlerinin denetlemelerinin, kişi özgürlükleri ve vatandaş hakları açısından güvence getireceği inancında olmasıdır. Bu ilke daha sonraları, dünyanın tüm liberal-demokrat anayasalarında yer alacaktır.

Jean Jacques Rousseau, bir yandan toplum sözleşmesine en mükemmel biçimini verirken, bir yandan da daha sonra Jakobenlerin geliştirecekleri otoriter bir demokrasi anlayışının belki de farkında olmadan öncüsü olmaktadır. Rousseau, insanların doğal haklarının birbiri üzerinde herhangi bir yetki vermediğini ve bundan ötürü yetkinin temelini ancak sözleşmeler olabileceğini ileri sürüyordu (Ateş, 1995: 54-58).

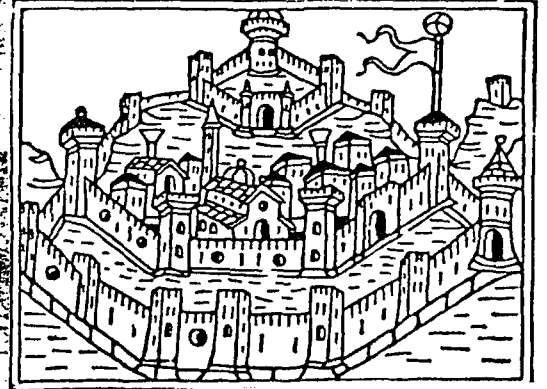
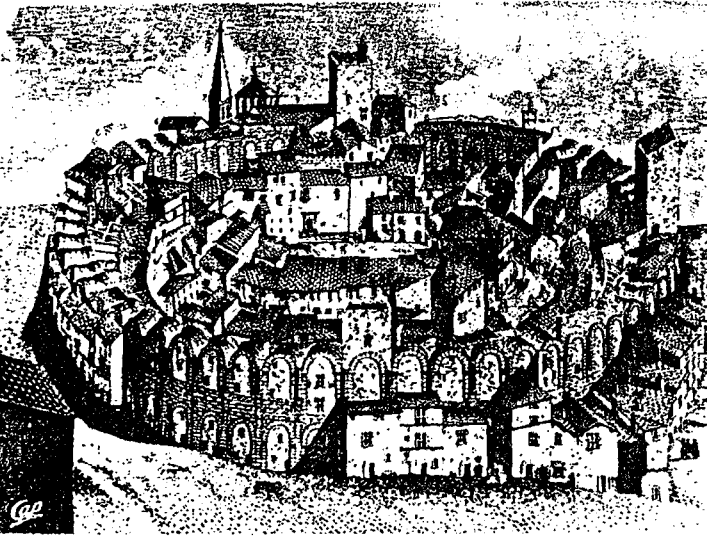
4.2. ORTA ÇAĞ'DA MEKANSAL YAPI;

4.2.1. Kentin İç Düzeni;

- **Duvar;** kentin vazgeçilmez elemanı, yaşam alanı tanımlamakta ve makroformun sınırlarını oluşturmaktadır.

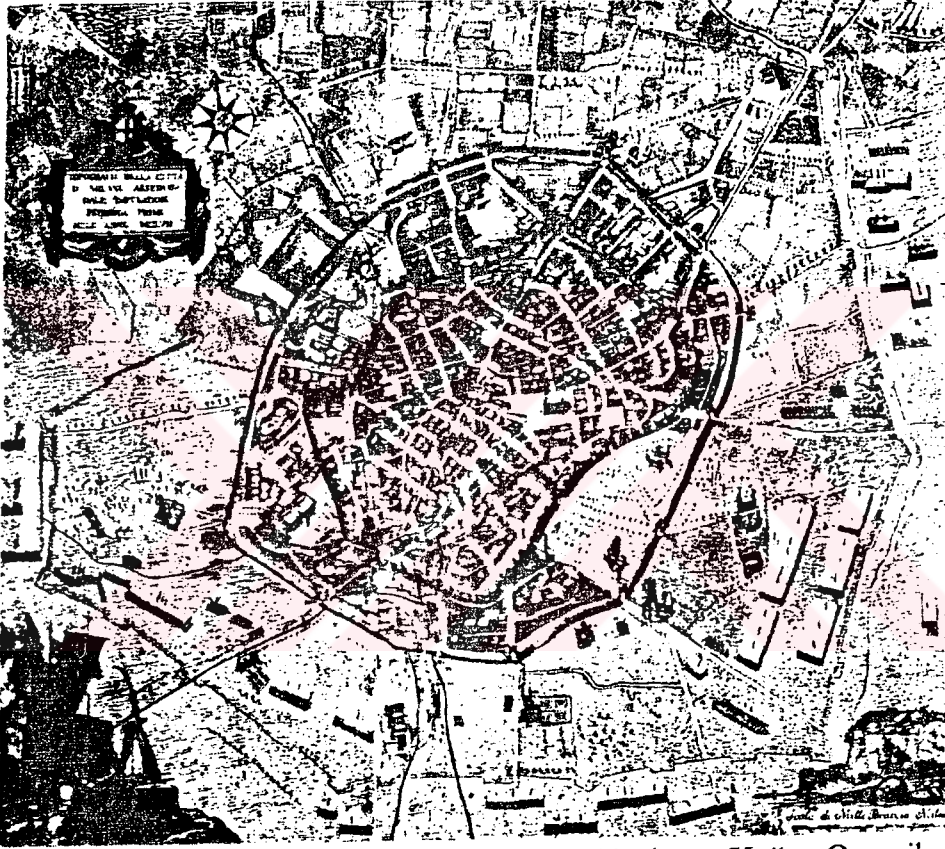
Şekil 4.1. 14. yy. Trieste ve St. Giusto Katedrali (Gutkind, 1967: 205)

Şekil 4.3. 15. yy. Bergaması'nın Grafik Bir Görünümü (Gutkind, 1967: 279)

Şekil 4.2. Kaleyle Kuşatılmış Bir Orta Çağ Kır Manzarası (Bumin, 1990: 50)

Yollar; duvarların içinde genellikle karışık, dar ve kıvrımlı (yaya ve hayvanlar için), sokağın üzerinde ise; birbiri üstüne yığılmış, sıkışık ve bazan geçişi engelleyen yapılar. Ama, her kentte tekerlekli araçlara uygun bir ana cadde vardı. Kentin ana girişi ile politik merkez arasında ki yol bir cadde (Avenue) idi. Daha yeni kentlerde daha temiz dokular oluşturulmuştur

Şekil 4.4. 1158 Milano Planı, Çevredeki Boş Alanlar ve Yoğun Organik Merkez (Gutkind, 1967: 270)

- **Toplanma Yeri (Plaza);**

a) Dinsel; Katedral, genellikle kentin ana girişinin karşısında yer alırdı. Bazan Katedrali surlardan ve ana girişten açık mekan (plaza) ayırırdı. Plaza'da, dinsel festivaller vb. kutlamalar ile surların içinde yapılmasına izin verilen ticari eylemler yapılırdı. Yeterince büyük bir kentte bir kaç tane kilise ve meydan olabilirdi.

b) Politik; Politik toplanma mekanın prensin sarayının konumu belirlerdi. Prens ya piskopos ya da laik bir lord olabiliyordu. Diğer seçkinlerin konutları prensin sarayının dolayısıyla politik meydanın çevresinde yer alıyordu (Şekil4.5.)

Şekil 4.5. Vigevano, Durale Meydanı (Gutkind, 1967: 277)

- **Faubourg;** Burg'un dışında, kent duvarlarına bitişik gelişen (bazan ikinci bir duvarla çevrili), tüccarların yerleşmelerine izin verilen yerler. Tüccar sınıf güçlenerek yönetime geldikçe;
 - a) Kentin merkezi Faubourg'a kaydı.
 - b) Daha zengin tüccarlar dış yerleşmeyi bırakıp kent merkezine, eski seçkinlerin konutlarına taşındılar.

Şekil 4.6. Duvarlar İçinde Yoğunlaşmış Gelişme ve Fouburglar (Broadbent, 1990: 27)

- **Bölgesel Mahalleler;** Sokaklar ve mahalleler ticaret ve zanaat kollarına göre uzmanlaştılar. Aynı işkolundakiler, iş yerleri ve konutlarını bir arada kurarak dayanışma sağladılar. Konut - işyeri farklılaşması yoktu, meslekler ise bir aile işiydi.

Orta Çağ kenti hücrelerden oluşuyordu; bu hücreler arasında kapılar vardı. Kapılar geceleri kapanırdı.

13. yy. Regensburg kentinin hücreleri;

1. Hücre: Krallık,
2. Hücre: Kilise mensupları,
3. Hücre: Tüccarlar

Belediye hizmetleri, önceleri yetersizdi:

- Sokak aydınlatması,
- Yangına karşı önlem,
- Güvenlik (polis) hizmetleri çok ilkel.

Kentlerin büyümesi; yeni hücrelerin, genellikle çevredeki faubourgların eklenmesiyle oluyor. Tüm yerleşmeyi çevreleyen yeni bir sur yapıldığında eski surun kalıntıları dairesel caddeler için yol gösteriyordu.

Orta Çağ kentinde altyapı çok yetersiz ve sağlıksızdı. Yol kaplaması gibi şeyler Romalılar döneminden biliniyor ama, pahalı olduğu için yapılmıyordu. Bu sağlıksız koşullarda böcek ve fareler üüyorlardı. Hastalıklar ve ölüm oranı yüksekti. Kırdan göç olmasaydı, Orta Çağ kentinin nüfusu yok olabilirdi. Daha sonraları, loncalar kendi sokaklarının temizliğini ve çöp toplamayı üstleniyorlardı.

4.2.2. Loncalar;

Akrabalık bağı olmadan kurulan dayanışma örgütleri. Her zanaat dalının ayrı bir loncası var; özellikle yerel pazarda tüketilen malların üretiminde kuruluyor. Bu örgütler, kentsel yaşamın düzenleyicileri oluyor; hat, kimin “citizen” olabileceğine onlar karar veriyorlardı.

Loncalar güçlendiklerinde yerel yönetimlere egemen oldular. Zamanla daha zengin üyeler kontrolü ele aldı. Başlıca amaç, ticareti düzenlemek ve kendi tekellerinde tutmak oldu.

14. yy.’da Loncalar giderek merkezi yönetimin denetimine girdiler, etkileri azaldı ve bitti.

Lonca örgütlenmesine gitmeyen girişimci sanayiciler ortaya çıktı. Bunlar kendi aralarında birlikler (corporations) kurdularsa da kendi dallarında tekелci bir güç olamadılar. Sanayi üretiminin artması ile birlikte kentsel proleterya doğuyordu.

14. yy.’da veba Batı’daki gelişimi durdurmuştur. Kentler boşalmış, ticaret zarar görmüş ve durmuştu. Örgütlü sivil hayat felce uğramıştır. Veba’yı savaş dalgaları izledi (Hawley, 1971: 55-59).

V. BÖLÜM - KAPİTALİST TOPLUM ;

5.1. FEODAL DÜZENDEN KAPİTALİST DÜZENE GEÇİŞİ SAĞLAYAN SOSYO - EKONOMİK ETMENLER;

Feodal düzenin iç çelişkileri, Haçlı Seferlerinin etkileri, yeni ticaret ve sanayi etkinlikleri ve savaş teknikleri böyle bir düzenden kapitalist düzene geçişi sağlayan belli başlı etmenlerdi. (Şenel, 1995: 277).

5.1.1. Feodal Düzenin İç Çelişkisi;

Feodal üretim düzeni, üretim birimlerinin kendilerine yeterliliklerinden dolayı, kendini yineleyen bir kısır döngü içine girmiştir. Üretimin artırılamayışı, bir yandan, zamanla besleyemediği, dolayısıyla düzeni yıkıcı ögeler durumuna gelen bir “tarımsal kökenli proleterya” oluşturmuş, öte yandan, ekonomik durumlarında yüzyıllarca önemli hiçbir gelişme olmayan serflerde, düzene karşı bir düşmanlığın oluşmasına neden olmuştur. Bu ikisinin birleşmesi, feodal düzeni kökünden sarsacak bir tehlike oluşturmuştur.

Feodal toplumun egemen zümresinin iki kanadından birini oluşturan ileriye gören din adamları, bu tehlikeyi de görmüş olmalıdır. Çünkü Haçlı Seferlerini örgütleyerek, eşitsizlikçi feodal ve durağan düzenin yaratıp tehlikeli olabilecek kadar artırdığı tarımsal kökenli proleterya'yı dışarı atmanın yolunu bulmuşlardır.

5.1.2. Haçlı Seferlerinin Yeniçağın Tohumlarını Atışı;

Papa II. Urban, 1095 yılında, Hristiyan hacıların yollarda çektikleri sıkıntıları anlatarak, ölenlerin cennete sağ kalanların Doğu'nun zenginliklerine kavuşacaklarını vaad ederek Haçlı Seferlerini örgütlemiştir. Amaca ulaşılmış, proleterya dışarı atılmış, Kudüs alınmış, haç yolunda bir çok Haçlı Devletleri kurulmuştur. Ancak, Haçlı Seferleri uzun dönemde, feodal düzenin yıkılmasında payı olan, üretim teknolojisindeki gelişmelerinde tohumlarını atmıştır.

5.1.3. Yeniçağda Üretim Teknolojisinde Gelişmeler;

Karayollarını pek güvenli görmeyen Avrupa, sonraki Haçlı Seferleri'nin çoğunu, İtalya'dan denizyolu ile göndermiştir. Bu yolla önce Haçlıları, sonra hacıları taşımaya başlayan İtalyan armatörleri, onlarla birlikte İtalya liman kentleri gittikçe zenginleşmiştir.

Haçlı Seferleri aslında bir yağma seferi idi ve tarihte görülen, denizyoluyla yapılan öteki yağma seferleri gibi, yerini zamanla düzenli ticarete bırakarak, ülkelerarası ve deniz aşırı ticareti başlatmış oldu. Bu ticareti yürüten yerler, daha çok Cenova, Napoli, Venedik gibi İtalyan kentleriydi.

5.1.4. Denizaşırı Ticaretin Etkileri;

Haçlı Seferleri, Doğu'nun ipek, baharat, kokular vb. mallarını Batı'ya tanıtırken, Doğu'nun sultanları da Batı'nın bazı mallarından, özellikle yünlü kumaşlarından pek hoşlanmışlardı. Bugünkü Belçika'nın Kuzey bölgesi olan Flanders kentleri bu yünlü kumaş ticareti yoluyla zenginleştiler. Öte yandan, yünlü dokuma ticareti, bu bölgede dokumacılığı kışkırttı. Böylece, Haçlı Seferleri, İtalya'da kıtalararası ticaretin, Kuzey Avrupa'da sanayi devriminin tohumlarının atılmasına neden olmuştur.

Haçlı Seferleri'nin başlattığı büyük ticaret ile, topraktan elde edilen servet, aristokratların yanında ticaret ile zengin olmuş tacirler yaratılmış oldu. Giderek imalat, yani sanayi yoluyla zenginleşen sanayiciler belirecekti.

5.1.4.1. Burjuvazinin ve Burjuva Cumhuriyetleri'nin Doğuşu;

Topraklar sınırlı olduğu halde, ticaretin böyle bir sınırı yoktu. Sonuçta, İtalyan ticaret kentlerinde, İtalyan aristokratlarından hem daha varlıklı hem daha kalabalık bir sınıf oluşmaya başladı. Ekonomik gücü eline geçiren bu sınıfın, siyasal gücü de ele geçirmek isteyecekti. Kentli zenginler artık, kırım kenti yönetmesine, feodal beyin egemenliklerine boyun eğmek istemeyecekler, kentlerini kendileri yönetmeye başlayacaklardır. Bu nedenledir ki, ticaretle uğraşan İtalyan kentlerinde feodal yönetimin yerini cumhuriyet yönetimleri aldı.

Bazı kentler, feodal beylerine karşı özerkliklerini kazanıp kendilerini kent meclisleriyle yönetmeye başladılar. Ancak, bu kent meclisleri kent halkının yeni ekonomik gücü elinde tutanlarından, ticaret ve sanayi yoluyla zenginleşen burjuvalardan oluşuyordu.

5.1.4.2. Ticaret Sermayesinin Sanayi Sermayesine Dönüşmesi;

Ticaret sermayesinin gelişmesi ile tacirlerin üreticilerden istedikleri mal miktarları ve standartları artmış, evlerde yapılan üretim bunu karşılayamaz hale gelmişti. Bazı zanaatçılar işlerini ve dükkanlarını genişletip çok sayıda kalfa ve çırak çalıştırarak tacirin talebini karşılamaya çalışmışlardır. Daha elverişli ve tacir için daha karlı bir yol da, tacirin büyük bir imalathane açıp, zanaatçıları, köylüleri buraya toplayıp onları ücretle çalıştırarak, büyük miktarlarda mal üretmesiydi. Böylece, ticaret sermayesi sanayi sermayesine dönüşmüştür. (Şenel, 1995: 277-279).

Köle sahibi, kölelerine dağıttığı yiyecek karşılığında, onların yarattıkları ürünlere; feodal senyör de, serflerin angarya şeklinde sağlamak zorunda oldukları karşılığı ödenmemiş emek ürünlerine sahip oluyordu. Kapitalist ise, işçinin işgücünü, bu işçinin yarattığı yeni değer çok aşağısında bir ücret ödeyerek satın alıyor. Hakim sınıflar, sosyal artı-ürüne, üreticilerin artı-emeğinin ürünlerine bu farklı yollarla sahip oluyor. (Mandel, 1974: 221).

5.1.4.3. Serflerin ve Zanaatçıların İşçileşmesi;

Çok kişinin çalıştığı bir yapımevinde, bir işçinin, işin tümünü değil de bir bölümünü yapınca daha çok iş çıkardığı görülmüş, yapımevi içinde işbölümüne gidilmiştir. Bu yolla üretim harcamaları düşürülmüştür.

Bu durum karşısında, kendi dükkanında kendi araçları ile üretim yapan zanaatçılar, yapımevlerinin ucuz mallarıyla yarışamayarak iflas etmişler ve yapımevlerinde işçi olarak çalışmaya başlamışlardır.

Tacirler, eve iş verme sistemiyle çalıştırdıkları köylülere yapımevlerine çağırılmışlar, böylece köylüler de (serfler) işçileşmiştir.

Doğu-Batı ticareti, ilkönce Doğu'nun yünlü kumaş talebinden dolayı dokumacılığın gelişmesine, bu da yün talebinin artmasına neden olmuştur. Böylece toprak sahipleri, tahıl yetiştirmek yerine, tarlalarını otlığa dönüştürerek hayvan yetiştirmeyi tercih etmişler, birkaç çobanla bu işi yürütüp, geri kalan serfleri, üstelik özgürlüklerini de bağışlayarak, topraklarından çıkarmaya başlamışlardır. Kasaba ve kentlerdeki yapımevleri ve fabrikalar işsiz kalan bu serfleri işçi olarak çalıştırmaya başlamışlardır. Bu da serflerin işçileşmesini perçinlemiştir.

c) Savaş Teknolojisinde Ateşli Silahların Gelişmesi;

Kapitalist üretimdeki gelişmelerle ekonomik gücünü kaybeden aristokrasi, tahtını burjuvaziye kaptırmamak için kalelerine ve askeri gücüne güveniyordu. Ancak 13. yüzyılda Doğu'dan öğrenilen ve 14. yüzyılda Avrupa'da kullanılmaya başlanan ateşli silahlar ve savaş teknikleri gittikçe gelişmiştir. Ateşli silahlar savaş teknolojisi, ne feodal beylerin ne de imparatorluğun altından kalkabileceği bir teknolojiydi. Ateşli silahlar, sanayi üretimine bağımlı olan, dolayısıyla sanayi üretimi yapan kentlerin ve burjuva sınıfının altından kalkabileceği bir savaş teknolojisi yarattılar. Feodal beylerin, son sığınakları olan kaleleri bu teknoloji karşısında dayanamadılar (1350-1550). (Şenel, 1995: 280-282).

5.2. KAPİTALİST TOPLUMDA SİYASAL GELİŞMELER;

5.2.1. Ulusal, Ekonomik ve Siyasal Bütünleşmeler;

Ekonomik bütünleşme, bir üretim düzeninin belli topraklar üzerinde yaşayan insanlar arasında yarattığı bir ekonomik "işbirliği" ve "işbölümü" örgütüdür ki, bununla o toplumun üyelerinin üzerinde yaşadığı topraklar gönüllü olarak ya da zora dayanılarak, ekonomik bakımdan birbirlerinin eksiklerini tamamlayıcı, birbirlerini bütünleyici, birbirlerine muhtaç oldukları bir karşılıklı ilişkiler sistemi içine girerler. İşte ekonomik bütünleşme yolundaki bu karşılıklı ilişkiler, bir noktada, söz konusu ekonomik ilişkilerin sürekliliğini ve güvenilirliğini sağlayabilmek için "siyasal bütünleşme"ye yol açarlar.

5.2.1.1. Ekonomik Bütünleşme;

İtalya'da başlayan kent çapında ekonomik ve siyasal bütünleşmeye yol açan yeni düzen, Kıta Avrupası'na yayıldıkça durum değişti. Çünkü Kıta Avrupası'nda (birkaçı dışında) bir kasabanın, ister ticaretle ister sanayide gelişmiş olsun, hammadde almak, mallarını satmak, yapılmış mallarını dış pazarlara göndermek için, İtalya'daki gibi kimsenin sınırlarından geçmeksizin gemilerle denize açılma olanakları yoktu. Yabancı ülkelerin sınırlarından geçmek çoğu zaman güvensiz, güvenli olduğu zaman ise çok pahalıydı. Çünkü yeni lüks malların tadını almış olan feodal beylerin paraya ihtiyaçları vardı; bu nedenle, topraklarından geçen mallardan yüksek transit (geçiş) vergileri alıyorlardı. Bu durum, ticaretin ve sanayinin gelişmesini engelliyordu. Ayrıca ulusal bir siyasal birliğin bulunmayışından dolayı, pazar koşullarının bölgeden bölgeye çok farklı olması, ticaretin ve sermayenin gelişmesi önündeki bir başka engeldi.

5.2.1.2. Siyasal Bütünleşme ve Ulusal Devletler;

Ticaretin ve sanayinin gelişmesi ile feodal kendine yeterlilik ortadan kalkmış, bölgelerarası ekonomik ilişkiler, karşılıklı ekonomik gereksinim, çapı gittikçe genişleyen bir ekonomik bütünleşme sürecine yol açmıştı. Buna karşın siyasal birimler, bir önceki dönemin ekonomik bütünleşmesinin belirlediği küçük siyasal birimler oldukları için, yeni üretici güçlerin gelişmelerine köstek olup, burjuvaziyi dar bir gömlek gibi sıkıya başlamıştı. Kısaca, daha geniş çaplı bir ekonomik bütünleşme daha geniş çaplı bir siyasal bütünleşmeyi gerektiriyordu. (Şenel, 1995: 283).

16. ve 17. yüzyıllarda burjuvazinin amacı, yeni üretici güçlerin gelişmesine elverişli olmayan feodal birimlerin ortadan kaldırılmaları, ekonomik ilişkilerini yürüttüğü topraklar üzerinde tek bir siyasal birimin kurulması, ülkenin her yerinde aynı alış veriş yasalarının bulunması idi. Güçlü prensleri destekleyerek, onların, feodal küçük siyasal birimleri ortadan kaldırıp, ulusal devleti kurmalarına yardımcı olmaktı. Bunun için de burjuvazi, 16. ve 17. yüzyıllardaki mutlak monarşi yönündeki eğilimleri destekledi. Daha doğrusu, bazı prensler, hanedanları adına ve burjuvazinin yardımlarıyla ulusal devletleri ve mutlak monarşileri kurarlarken, aslında, bilerek ya da bilmeyerek burjuvazinin davasına hizmet ediyorlardı. Bu yüzyıllarda, mutlak monarşileri savunan siyasal kuramlar geliştirildi. İtalya'da Machiavelli, İngiltere'de Hobbes, Fransa'da Bodin tarafından temsil edilen mutlak monarşi kuramları çağın düşüncesine damgalarını bastılar.

Bölgelerarası sürekli karşılıklı ekonomik ilişkiler, yüzlerce bölgesel dilden ve lehçeden ve Latince'den uzaklaşarak, bölgesel dillerle Latince'nin karışımları olarak ortaya çıkan ulusal dilleri yarattı. Siyasal bütünleşmeler de daha çok ulusal dillerin sınırlarıyla çakışma yönünde gelişti. Bir başka deyişle, ulusal devletlerin sınırları, ırk sınırları değil, dil sınırları üzerine çizildi. Ekonomik, siyasal bütünleşmeler yanı sıra ulusal dillerin gelişmesi, ulusal bilinçleri geliştirdi.

İlkönce İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, İngilizce, Almanca dilleri ortaya çıkmış daha sonra bunların uluslarından ve ulusal bilinçten sözedilmeye başlanmıştır. Ancak, bu dil

birliklerinin altında da çok çeşitli ve karmaşık tarihsel nedenler ve ekonomik bütünleşmelerin yattığı unutulmamalıdır. (Şenel, 1995: 284).

5.2.2. Siyasal Gelişmeler;

5.2.2.1. Mutlak Monarşilerin Yıkılması;

Mutlak monarşiler, burjuvazinin kendilerine verdikleri feodal siyasal birimleri temizleme tarihsel görevlerini yerine getirdikten sonra, burjuvazi mutlak monarşileri ortadan kaldırmak istedi. Çünkü tarihsel görevlerini tamamlamışlardı. Hala başta durmaları ise, burjuva ekonomisinin yeni gelişmelerini yavaşlatarak ayak bağı olmalarına yol açtı. Ekonomik bakımdan iyice güçlenen burjuvazinin, artık siyasal iktidara, aracısız, ajansız aday olduğunu görüyoruz. Siyasal iktidarı ele geçirip, feodal çağların kalıntısı olan ve aristokratlardan yana işleyen yasaları, yeni ekonomik güçlerin rahatça çalışmasını sağlayacak biçimde değiştirmek istiyordu.

Burjuvazi mutlak monarkların gücünü sınırlamaya kalkınca, bu kez mutlak monarklar feodal aristokratik güçlerle işbirliği yaptılar, böylece, 18. yüzyılda roller değişti. Burjuvazi mutlak monarşiyi sınırlamak amacıyla özgürlük ve eşitlik bayrağını çekmişken, aristokrasi genellikle geleneksel siyasal ayrıcalıklardan ve bunların savunucusu durumuna gelmiş olan krallığın geleneksel haklarından yana oldu.

Bu gelişmeler koşut olarak, siyasal düşünüş alanında, meşruiyetçi parlamenter, giderek demokratik kuramlar, siyasal özgürlük kuramları geliştirilirken, ekonomik düşünüş alanında da devletin ekonomiye karışmasına şiddetle karşı çıkan ekonomik özgürlükçü liberal kuramlar öne sürülmeye başlandı. Bu yoldaki düşünsel gelişmeler, klasik ekonomi kuramında olgunluğuna ulaştı.

5.2.2.2. Parlamentoların Doğuşu;

Burjuvazi, yeni üretici güçleri temsil eden sınıf olarak ekonomik gücü eline geçirip, bu güce dayanarak siyasal gücü de ele geçirmeye aday olduğu zaman, önce “eşitlik” sloganı ile aristokratların sahip oldukları siyasal haklara sahip olmak istedi. Prensler, krallar savaşlarda ve öteki bazı olağanüstü harcamaları gerektiren işlerde kendilerinden para istemek için aristokratları toplantıya çağırıyorlar, onları geleneksel feodal meclislerde topluyorlardı. Aristokratlar da bu vesile ile, siyasal görüşlerini ve dileklerini krala ulaştırıyorlar, kralın bazı yetkilerini sınırlıyorlar, isteklerini yerine getirmezse krala istediği parayı vermeyeceklerini belirterek, krala istediklerini yaptırabiliyorlardı. Bu meclisler zamanla kralın vergi vb. parasal önerilerini kabul ederek yasallaştıran yasama meclisleri durumunu aldılar.

Krallar, özellikle ulusal monarşileri kurma yolundaki savaşlarında, yaptıkları büyük harcamalara kaynak bulmak amacıyla, soylu olmayan ama zengin olan kent temsilcilerini de bu meclise, ama aristokratlardan ayrı oturdukları bir yapıda toplamak üzere, çağırmaya başladılar. İngiltere’deki Lordlar Kamarası yanındaki Avam Kamarası’nda, Fransa’da, bu üçüncü sınıf, laik ve dinsel aristokrat sınıfların temsilcilerinin toplandığı

yapılardan başka bir yapıda “*Tiers Etat*”da (“üçüncü yapı”da) toplandılar. Böylece Fransız devrimi öncesinde Meclis (“*Etats Généraux*” bütün sınıfların meclisi) kurulmuş oldu. Bu mecliste burjuvalar da, istedikleri biçimde yönettikçe krala istediği parayı vermekte duraksamadılar. Buna karşılık, burjuvalar da aristokratların siyasal ayrıcalıklarına sahip olmuş, meclise girmiş oluyordular.

Bundan sonra, siyasal iktidarı ele geçirme yönünde burjuvalar bazı ülkelerde, zamanla parlamento durumuna gelen bu meclislerin yetkilerini, kralın yetkileri zararına artırarak genişletme yoluyla ve seçme hakkının aristokratlardan kalabalık olan burjuva sınıfının ağır basmasını sağlayacak biçimde genişletilmesi ile, devrimci parlamenter, demokratik yollarla mücadele ettiler. Bu yolun tıkandığı ülkelerde de, devrimlerle iktidarı ele geçirmeye çalıştılar.

5.2.2.3. İtalya’daki Siyasal Gelişmeler;

İtalya’da gelişmeler erken başlamış ve hızlı olmuştu; kent devletleri cumhuriyetleri meclisleri ilk önce İtalya’da boy göstermişti. Ancak, 16. ve 17. yüzyıllarda, İtalya’nın komşuları güçlü merkezi mutlak monarşiler kurduklarında, kent devletlerine, papalığa ve feodal prensliklere bölünmüş olan İtalya, İspanya’nın, Fransa’nın, Avusturya’nın hatta İsviçreliler’in istilalarına uğrayınca, siyasal bütünleşme yolunda gerilerde kalmış olduğunun farkına vardı. Dolayısıyla, 16. yüzyılda İtalya’nın en önemli siyasal sorunu, ulusal birliğini sağlamak oldu. Bu siyasal sorunu ve çözümünü kuramsal düzeyde Machiavelli dile getirdi.

5.2.2.4. Fransa’daki Siyasal Gelişmeler;

Fransa ise, merkezi mutlak monarşinin klasik örneğini oluşturacak bir yönde geliştirdi. Mutlak monarşi yönündeki gelişmelere aristokrasinin tepkisi, kendini din savaşları kılıfı altında ortaya koydu. Ancak din savaşlarının uzayıp gitmesi, hangi mezhepten olursa olsun herkesin Fransa kralına boyun eğmesinin uzayıp giden iç kargaşaya son vereceği yolundaki, burjuvazinin işine yarayan görüşe ağırlık kazandırdı. Fransa’da bu görüşü formüleştiren Jean Bodin oldu. Burjuvazi 18. yüzyılda özgürlük bayrağı ile mutlak monarşinin karşısına çıkınca, siyasal düşünüş alanında burjuvaziye yarayan görüşleri Rousseau formüleştirdi.

5.2.2.5. Almanya’daki Siyasal Gelişmeler;

Almanya’daki ticaret ve sanayi alanındaki gelişmeler, İtalya, İngiltere, İspanya, Hollanda ve Fransa’nın gerisinde kalmıştı. Almanya feodal ögelerin en güçlü olduğu ülkeydi. 17. yüzyılda Almanya’da iki bini aşkın siyasal birim vardı. Önemsizleri bir yana bırakılsa bile, bağımsız siyasal birimlerin sayısı üçyüzden az değildi. Bunların yanında da yedi elektör (seçici) prens ve din adamı tarafından seçilen bir imparator bulunuyordu. İmparatorun yanında bir imparatorluk meclisi (Diet) bulunmakla birlikte bu meclis, prenslerin durmamacasına tartıştıkları, aldıkları kararlara bazı prenslerin uymadığı, siyasal karar organı olarak işlerliği olmayan bir kuruldu. İmparator da, bağımsız siyasal birimler

salkımına egemen olabilecek, sözünü dinletebilecek ekonomik ve askeri güçten yoksundu.

Almanya'da ulusal birlik hareketi protestanlık mezhebi örüntüsü altında gelişti. Bazı kiliseler Roma Katolik kilisesine baş kaldırdı. Ekonomik gücünü kentlere dayamış olan, dolayısıyla ulusal burjuvazinin davasına hizmet eden bazı prensler bu hareketi desteklediler. Almanya'daki ulusal birlik ve mutlak monarşi eğilimlerini Martin Luther dinsel söylem içinde dile getirdi. Din savaşları Almanya'nın bu geri kalmışlığı ve siyasal bakımdan parçalı durumu, güçlü bir merkezi otoriteye gereksinme yarattı. Almanya'nın ulusal birliği, Prusya Militarizmi ile gerçekleştirildi.

5.2.2.6. İngiltere'deki Siyasal Gelişmeler;

İngiltere zenginliğini deniz ticaretinden edinen, gücü deniz gücüne dayanan bir ülke durumuna geldiği için, Fransa gibi güçlü bir merkezi otoriteye gereksinim duymadı. Miras yoluyla, aristokratların üye olduğu Lordlar Kamarası yanı sıra, küçük aristokratlarla kentli burjuvaların seçim ile geldikleri Avam Kamarası'nın oluşmasıyla, aristokrasiyle burjuvazinin çıkarlarının uzlaştırılmaya çalışıldığı bir siyasal düzen ortaya çıktı. Ne var ki, Stuart Hanedanı, parlamentonun krallığın egemenliğini gittikçe daha fazla sınırlama eğilimine karşı çıkınca, iç savaş patlak verdi.

Hobbes, iç savaşın yol açtığı siyasal kargaşadan kurtuluş yolu olarak mutlak monarşiyi örgütleyen bir siyasal kuram geliştirdi. İç savaş burjuvazi kazandı, 1680 Görkemli Devrim'den sonra, krallığın yetkileri simgesel bir makam olma noktasına dek daraltılıp yönetim parlamentonun eline geçerken, parlamentoda da iktidar, Lordlar Kamarası'ndan Avam Kamarası'na doğru (aristokratlardan burjuvalara doğru) kayma eğilimi gösterdi.

Locke, burjuva parlamentarizminin ağır bastığı bu dönemde ortaya attığı siyasal kuramında, egemenliği halka dayandırarak, yalnız İngiliz burjuvazisinin değil, tüm Avrupa burjuvazisinin siyasal düşüncesinin temellerini atmış oldu. (Şenel, 1995: 285-288).

5.2.2.7. Batı'da Özgürlükleri Geliştiren Tarihsel Etmenler;

Yeniçağ Avrupası'ndaki siyasal gelişmelerle ilgili olarak söylenebilecek bir şey de, Doğu'nun merkezi siyasal örgütlerine karşılık, Batı'nın dağınık feodal siyasal yapısının, uzun dönemde vatandaş hak ve özgürlüklerini geliştirip, kurumlaştırıp, güvenlik altına alan sonuçlar doğurmasıdır. İktidarın tekçi olmaktan çok çoğulcu dağılımı, özgürlüklerin gelişeceği koşulları yaratmıştır.

Önce feodal beyler, 1215 Magna Carta belgesinde ve onu izleyen öteki belgelerle, krala karşı bazı haklar ve özgürlükler elde etmişlerdi. Aristokratların bu ayrıcalıklı hakları halkası, sonra burjuvaları (yakınçağda da işçileri) içerecek biçimde toplumsal savaşımmlarla genişletildi. Öte yandan aristokrat sınıfın iki kampı, laik aristokratlar ve dinsel aristokratlar arasındaki çekişmeler de siyasal iktidarın tek merkezde yoğunlaşıp, bireysel hakları ve özgürlükleri baskı altında tutucu bir duruma gelmesini önlemiştir.

Feodal beylerle kralların, kilise ile devletin çatışmaları kadar, yerel kiliselerle papalığın, krallarla parlamentoların, parlamento içinde de aristokrat meclisleriyle burjuva meclislerinin çatışmaları ve birbirlerine karşı kopardıkları haklar, çatışmalar boyunca uzayan bir haklar ve özgürlükler listesi yaratmıştır.

5.2.2.8. Kapitalizm’de Yönetim Sistemleri:

Yönetim sistemlerini sınıflamada iki tür sınıflama sistemi kullanılıyor. Bunlar;

1. Sınıflama - Genel Yaklaşım (Duchacek, 1973; Ridley, 1979; Almond ve Powell, 1978 Görüşleri)

- 1) Merkezi (unitary or centralized);
- 2) Resmen Federal (Formally Federal);
- 3) Sözde Federal Quasi Federal);
- 4) Gerçekten Federal (Truly Federal);

Bu sınıflama, ulus ve bölgesel devletler düzeyinde güç dağılımının hukuki yapılarına göre oluşturulmuştur. Yerel yönetimlerin güçleri bu sınıflamada söz konusu değildir.

2. Sınıflama - Leemans’ın Yaklaşımı:

Leemans Avrupa’daki alt-devlet (sub-state) ilişkilerini 3modelde karakterize etmiştir.

1. Kaynaşmış Sistem (Fused System),
2. İkili Sistem (Dual System),
3. Ayrık-Hiyerarşi Sistemi (Split-Hierarchy System),
4. Sosyalist Demokrasi (Socialist Democracy - R.Bennett’in katkısı).

5.2.2.8.1. 1. Sınıflama - Genel Yaklaşım (Duchacek, 1973; Ridley, 1979; Almond ve Powell, 1978 Görüşleri)

Merkezi Devlet; Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan, Doğu Almanya, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan.

Resmen Federal; Yasaya göre bölgesel özerklikler olduğu halde, bu özerkliklerin pratikte çok sınırlı olması ve hemen hemen merkezi devlet olması (USSR ve Çekoslovakya).

Sözde Federal; Sınırlı ve resmen özerk alanların bir birliğin çevresinde birleşmesi veya sınırlı derecede bir özerklik (İtalya, Yugoslavya), veya çok sınırlı gelişmesi (1988’den sonra Belçika).

Gerçekten Federal ; Yasal garantiler mevcut ve bunlar büyük alanlarda denenmiş (Batı Almanya, İsviçre, Avusturya). Avusturya, desantralize merkezi devletin özelliklerini yansıtmaya ve İsviçre de konfederalizmin karakterlerini korumasına rağmen, merkezi güç alt-devletlerin aktiviteleriyle sınırlıdır.

5.2.2.8.2. Sınıflama - Leemans'ın Yaklaşımı;

Leemans Avrupa'daki alt-devlet (sub-state) ilişkilerini 3 modelde karakterize etmiştir.

1. Kaynaşmış Sistem; Batı Avrupa'nın merkezi ve yarı federal yapılarında karakterize olmuştur. Bu sisteme en güzel örnek reformlar öncesi Fransa'dır. Bölge valisi merkezi hükümete bağlıdır ve yerel hizmetler için ona karşı sorumludur, yerel yönetime karşı değil. Yerel ağırlık yerel meclislerce büyük şehirlerde sağlanıyordu. Fakat bu çok sınırlıydı, çünkü, belediye başkanı tarihte bölge valisi tarafından atanıyordu, şimdi ise yerel halk tarafından seçiliyor. Ancak, vali tarafından yürütülen ulusal politikaların ortağı durumuna gelmiştir. Bu düzen Napolyon tarafından Avrupa'nın büyük bölümüne uygulanmış, İtalya benzer bir sistemi yerel düzeyde ikili yapı farkıyla Belçika ve Hollanda'daki reformlara kadar uygulamıştır.

2. İkili Sistem; İngiliz yerel yönetimleriyle temsil edilir. Hükümetin komite ile baskınlığına dayanır. Yerel yönetimlerin fonksiyonlarının sorumluluğu seçilmiş meclisce belirlenir. Fakat tüm denetimsel, yasal ve finansal sınırlamalar merkezi yönetim bölümleri tarafından belirlenir. Sonuç olarak, belediye başkanı sadece bir sembol, birleşik yönetimdeki hareketleri politik olarak ve komite tarafından sınırlı. Bu , 1986 Widdicombe Komitesince değiştirilmiş ve yerel toplu politik kararların önemi güçlendirilmiştir. İngiliz hükümeti buna tepki olarak 1988 Yerel Yönetimler Finans Yasası ile finansal özgürlükleri sınırlandırılmıştır.

3. Ayrık-Hiyerarşi Sistemi; Genellikle İskandinav ülkeleriyle karakterize olmuştur. Burada, merkezi yönetim il düzeyinde atanmış elemanlarıyla önemli ölçüde idare yetkisine sahiptir. Fakat yereller de kendi meclislerine ve özerkliklerine sahiptirler. Bu sistem kaynaşmış ve ikili sistemlerin karışımıdır.

Federal ülkelerde (Batı Almanya, Avusturya, İsviçre, İspanya ve bazı açılardan Belçika'da) bu üç sistemde işler, fakat her operasyon kendi devletlerinde (Land or Canton) ve il düzeyinde yönetilirler.

4. Sosyalist Demokrasi (Bennett'in katkısı); Bu yönetim özel bir merkez-yerel bağımsızlığıyla karakterize olmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri arasında bazı detay farklılıklar olsa da, genel yapısı yerel sovyetlere (local soviets-people's committees) ve diğer organizasyonlara (üretim komiteleri, ticari birlikler ve sosyal organizasyonlar) yaygın katılımdır. Seçilmiş ve yerel sovyetleri temsil eden milletvekilleri parti tarafından yönetilse de yapıları her düzeyde sovyetlerin yapıları birbiriyle paraleldir. Gerekli ekonomik plan merkez tarafından yapılır, yerelin etkisi minimumdur. Parti ve plan bölgesel bir bakış empose ederler. İki kritik yönden Sovyet yönetim sistemi Batı Avrupa'ninkinden ayrılır.

1. Yerel sovyetlerin karakteri, bölgesel (çevresel) bakış ile üretim süreci çevresinde organize edilir. Bu Avrupa'nın alanın ve topluluğun iç bütünleşmesi geleneğinden farklıdır.
2. Bu farklılık ise yaygın katılımın socialist "demokrasi"deki rolünden kaynaklanır. Bu katılım dört açıdan gerçekleşir:

- a) halka dayalı politika ve yasama,
- b) yönetimin herkesi kapsaması,
- c) sosyal organizasyonlara birlikte katılım (aynı anda birkaçına),
- d) sosyalist rekabet ekonomik planın başarısıyla ilgilidir (R.Bennett, 1989: 1-81)

5.2.3. Kapitalist Toplumda Düşünsel Gelişmeler;

Kilisenin formülleştirdiği biçimleriyle, ortaçağın düşüncüsü “eşitsizlikçi”, “imana dayanan” ve “ikiyüzlü” bir kültür ve ideoloji idi. Burjuva ekonomisinin gelişmesiyle birlikte laik, bilimsel, demokratik, budünyacı bir düşünüş ve kültür gelişmeye başlamıştır.

Ticaret ve sanayi üretimi döneminde, merkantilist ve daha sonra da kapitalist burjuva ekonomisinin gelişmeye başladığı yerlerde ve yüzyıllarda da, yeni bir düşünüşün ve kültürün ortaya çıkarak geliştiğini görüyoruz. Bu yeni kültürün ve düşünüşün ortaya çıkıp gelişmesi kendini Hümanizma, Rönesans, Reform ve Aydınlanma hareketleri olarak dört olayda ortaya koymuştur. Yeni düşünüşün ve kültürün ilk gelişmelerinin, Hümanizma ve Rönesans’ın, yeni üretim biçiminin ilk önce tutunup en hızlı geliştiği İtalya’da olması, üretim biçimleri ile düşünüş biçimleri arasındaki neden sonuç ilişkilerini göstermektedir.

İtalya’da 14. ve 15. yüzyıllarda, feodal aristokrasinin “dinsel” “ötedünyacı” düşünüşüne ve kültürüne karşılık, “laik” ve “budünyacı” değerlere dayanan “bilimsel” düşünceler gelişmeye başlamıştır. Yeniçağın bu gelişmeleri besleyen düşünsel ortamını ise ütopyalar oluşturmuyordu; Thomas More’un *Utopia*, Campanella’nın *Güneş Ülkesi* ve Rabelais’in *Gargantua* yapıtları. (Şenel, 1995: 288-290).

5.2.3.1. Mutlak Monarşinin Üç Kuramcısı - Machavelli, Bodin, Hobbes;

Machiavelli, Bodin, Hobbes mutlak monarşinin laik kuramını hazırladılar. Bunu yaparken, Machiavelli burjuvazinin siyasal düşünüşünün laikleşmesine, bilimselleşmesine hizmet etti. Bodin mutlak monarşinin egemenlik kavramını hukuksal temellere dayandırarak formülleştirdi. Hobbes ise, toplumsal sözleşme kuramını mutlak monarşinin amaçlarına hizmet edecek biçimde kullanma ustalığını gösterdi.

Machiavelli İtalyan siyasal birliğinin kurulması, Bodin Fransa din savaşlarının önlenmesi, Hobbes İngiliz iç savaşının yeniden patlak vermemesi için mutlak monarşiyi çare olarak gördü. (Şenel, 1995: 302)

Niccolo Machiavelli (1469-1527); Ulusal birlik - ulusal devlet düşünceleriyle milliyetçilik akımlarının temelini atmıştır. Siyasal rejimlerin gelişmesi ve değişmesi teorisine göre; iyi ve gelişen yönetimler;

1. monarşi,
 2. aristokrasi,
 3. halk yönetimi,
- bunların bozulması ile de;

1. zorbalık,
 2. oligarşi,
 3. demogoji
- yönetimleri otaya çıkar.

Machiavelli Prens'inde, ulusal devletinkurulması, İtalyan birliğinin sağlanması yolundaki burjuva eğilimini dile getirir. İtalya, ulusal birliğini sağlamada öteki Avrupa ülkelerine göre geri kalmıştı. Birliğin sağlanmasında bir yandan Papalık, feodal prensler gibi feodal siyasal kalıntılarla, bir yandan da burjuvazinin örgütleri olan kent devletleri ile uğraşılması gerekiyordu.

Machiavelli'nin ahlak anlayışının temelinde dinsel değerler değil, "başarı" ilkesi yatmaktadır. Machiavelli, siyasal erkin Tanrı'dan değil, kuvvetten doğduğunu gözlemleyip, bunu kabul edebilmiştir. Böylece Machiavelli siyasal düşüncüsü dinsel düşüncüden arındırarak "laikleştiren", dinsel olan ve olmayan her türlü önyargıları bir yana bırakmaya çalışarak, siyasal düşüncüsü aynı zamanda "bilimselleştirme" girişiminde bulunmuştur. (A.Şenel, 304-306). Devleti, laik temellere oturtur. Machiavelli'nin laik düşünceleri XVI. yy.'da kilise ile mücadele edilirken önem kazanıyor ve eseri kilisenin tepkisini görüyor.

Jean Bodin (1530-1596): Mutlak monarşiyi dinsel temellere dayandıran ve dinsel kurallarla sınırlandıran "kralların tanrısal hakları" kuramına karşılık, mutlak monarşiyi dinsel olmayan, laik bir kuram armağan etmiş, mutlak monarşinin "egemenlik" kavramını formüleştiren, dinsel düşüncüsü bir yana bırakarak hukuksal düşüncüsü siyaset kuramına sokmuştur.

Bodin'e göre; egemenlik;

- Mutlak ve sürekli bir güçtür,
- Genel ve özel herkes için yasa yapmak, yasaları değiştirmek iktidarındır.
- Feodaliteyi bertaraf etmiş ve monarşiyi esas oluşturmuştur,
- Karma yönetimlerin ve dini iktidarın sonunu getirmiştir.

Monark devletin meşruluğu için;

1. Doğal yasalar vardır,
2. Mülkiyet hak ve özgürlüklerine saygı gereklidir.

Bodin de siyasal düşüncüsünü, Aristoteles gibi, devletinamacını araştırmakla başlatır. Devletin amacı yurttaşların iyiliğini ve mutluluğunu, barışı ve güvenliğini sağlamaktır. Bu amaç ise, yurttaşların bedenlerinin ve ruhlarının gereksinimlerinin karşılanmasıyla gerçekleştirilir. Bu nedenle devletin, ulusun maddi ve ekonomik refahını sağlamaya yönelmiş bir politika gütmesi gerekir. Ruhun gereksinimi ise derin düşünmek ve bilgili olmaktır ki, devlet bunu da sağlamaya çalışmalıdır.

Bodin'e göre, bütün toplulukların kaynağı aile olduğu gibi, devletin de kaynağı ailedir. Bodin'e göre, devletin kökeni zaptetmek isteğinin yol açtığı "zor"du. İnsanlar zora dayanılarak biraraya getirilmişlerdi. Ancak zamanla baba otoritesi, bu zorun yerini alıp

hukuku getirerek devleti yaratmıştır. Bodin Romalılar'ın ataerkil aile anlayışlarının ürünü olan "patriciler - pater familias" (aile başkanı-babalar) kavramını canlandırmak istemektedir.

Bodin'e göre yönetim biçimleri; egemenlik kavramı ile tutarlı olarak, bir tek devlet biçimi olduğunu, ama, egemenliğin odaklaştığı yere göre, üç yönetim biçiminin olabileceğini söyler; karma yönetimi de kabul etmez.

Eğer egemenlik, son sözü söyleme hakkı, toplumun sınıflarının (ya da bunları temsil eden meclislerin) birinde odaklanmış ise, o ülkede bir kral da olsa, kral bu tabakaların, meclislerin çıkardığı yasalarla sınırlı ise, egemen değildir, dolayısıyla yönetim biçimi monarşi değildir. Bu durumda iki olasılık söz konusudur;

1. Egemenlik hakkı toplumun aristokratlar zümresinin elinde ise, yönetim biçimi aristokrasi,
2. Egemenlik, halk zümresinin (veya bu zümreyi temsil eden bir meclisin) elinde ise, yönetim biçimi demokrasidir.

Egemenliğin, kralın, aristokratların ve halkın arasında bölündüğü bir "karma yönetim" olanaksızdır, çünkü egemenlik bölünemez. Bölünmeye kalkılırsa, ya egemenliği bölüşen taraflar arasında mutlaka kavga, giderek anarşi çıkar ki, o zaman ortada yalnız egemenlik değil devlet de kalmaz. Ya da egemenlik, zamanla onu bölüştüklerini sanan taraflardan birinin eline geçer.(A.Şenel, 311-317).

Thomas Hobbes (1588-1679): Feodalizm'den, mutlakiyetçiliğe geçildiği dönemde, XVII. yy.'da, devletin kökeni "tanrı"anlayışı yerini "toplum sözleşmesi" anlayışına bıraktı. Hobbes da bu dönüşümde mutlakiyetçiliğin sözcülüğünü toplum sözleşmesi ve huzur adına yapıyordu.

Hobbes, Epikür'den sonra Toplum Sözleşmesinin ilk toparlamasını yapmıştır. Bu teoriyi daha sonra Locke ve J.J.Rousseau geliştirecektir.

Hobbes, Toplum Sözleşmesi'ni doğal haklara dayandırmıştır. Devlet, onu kuran insanların eseri olduğuna göre, o insanlarda doğuştan varolan doğal hakların devlette de olması gerekir. Hobbes'a göre; monarşik devlet iktidarının iki sınırı vardır;

1. İlahi (tanrı) sınırı,
2. Doğal sınır, bireyciliğini gösterir. Bireyin, devlet içindeki eylemlerinden ve ortak etkisinden doğan bir sınırlamadır.

Devletin görevi, barış ve güvenliği sağlamaktır. Hobbes, monarşiden yana, totaliter devlet sistemi ortaya koymuştur.

Hobbes, İngiliz iç savaşının egemenliğin kral ile parlamento arasında bölünmesinden kaynaklandığını görmüş ve baş tasası iç savaşların önlenmesi olmuştur. Egemenliğin bölünmedikçe kralın ya da parlamentonun elinde toplanmasına bir diyeceği yoktu. Ancak, Fransa'da tanıdığı mutlak monarşinin burjuva ekonomisine daha iyi hizmet edeceğini anlamasıyla tüm egemenliğin kralda toplanması görüşünü savundu.

Machiavelli ve Bodin, mutlak monarşinin kuramını yaratmaya çalışmışlardır. Machiavelli'nin kuramı, laik bir burjuva kültürüne dayanmış olmakla birlikte, siyaset kuramı ile sınırlı olan, felsefi bir sistem içine oturtulmamış bir kuramdı. Bodin'in mutlak monarşi kuramı daha kapsamlı idiyse de, daha sistemli değildi. Buna karşılık Hobbes, mutlak monarşi kuramını bir genel felsefe sistemi içinde sunmayı başarmıştır. Genel felsefenin "materyalist" oluşu, insanların eşitliğine inanışı, mutlak monarşiyi savunmakla birlikte onu (ileride demokratik yorumlamaları yapılabilecek) toplum sözleşmesi kuramı ile savunuşu, onun burjuva kültürü ile beslenmiş olup, burjuva düşüncesini temsilettiğini göstermeye yeter. (Şenel, 1995: 317-324).

5.2.3.2. Aydınlanma Çağının Üç Düşünürü - Locke, Montesquieu, Rousseau; (Liberalizm'e Doğru)

Avrupa'da mutlak monarşi, feodal siyasal birimleri ortadan kaldırıp ulusal devleti kurduğuna göre, artık tarihsel görevini yapmış demektir. Daha fazla iktidarda kalması yeni üretici güçlerin gelişmesine ayak bağı olmaya başlamıştı. Oysa burjuvazi, kendisi iktidara geçip, tüm aristokratik kalıntıları, yasaları ve kurumları değiştirerek burjuvazinin hukuksal ve siyasal düzenini kurmak istiyordu. Bu nedenle 16. ve 17. yüzyıllarda desteklediği mutlak monarşinin, 18. yüzyılda karşısına çıktı.

John Locke (1632-1704): Doğal hukuka dayalı demokrasi geleneğinin en önemli ismidir. Doğal hukuk ile bireyciliği birleştirmiştir. Liberal devlet anlayışının öncüsüdür. Locke'a göre, Toplum Sözleşmesi, uyum gereğinden doğmuştur. Amacı, mülkiyetin korunmasıdır (mülkiyet diğer haklardan üstündür ve önceliği vardır). Locke'un bu düşünceleri Adam Smith'i de etkilemiştir.

Montesquieu (1689-1755): Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılmasını istemiştir. Çünkü bunların birbirlerini denetlemelerinin kişi özgürlükleri ve vatandaş hakları açısından güvence getireceği inancındadır. Bu düşünceler, liberal-demokrat anayasalarda önemli bir yer almıştır.

J.J.Rousseau (1712-1778): Toplum Sözleşmesi'ne en mükemmel biçimini vermiş ve otoriter bir demokrasi anlayışının öncüsü olmuştur.

İnsanların doğal haklarının birbiri üzerinde herhangi bir yetki vermediğini ve bunun için yetkinin temelini sözleşmeler olabileceğini söylemiştir. (T.Ateş).

Amerika'nın keşfi tüm Avrupa uluslarının ilgisinin bu kıta üzerinde toplanmasına yol açtı. İspanyol ve Portekizliler hemen, daha 16. yüzyılın başlarında Güney Amerika'nın yerli uygarlıklarını altüst etmişlerdi. Yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'nın diğer uluslarının göçmenleri ve İngilizler Amerika'da ilk sürekli İngiliz yerleşim merkezini kurdular. 1619'da burada seçimle işbaşına gelen ilk yasama meclisi oluştu (House of Burgesses). Aynı yıl İngiltere'den gelen Puritanlar çoğunluk istemine dayanan bir yönetim kurdular.

17. yüzyılda İngiltere’de “*Puritanist Devrim*” adı verilen bazı çatışmalar yaşanmıştır. Puritanist Demokrasi, kilisenin küçük cemaati içinde oluşmuştur. Puritanizmin getirdiği eşitlik düşüncesi kökenini Tanrı önünde eşitlikte bulmaktadır.

İngiltere ve Kıta Avrupası’nda faydacılık ve liberalizm akımlarının gelişmesi belirli ekonomik ve sosyal aşamaların sonucunda olmuştur. Amerikan kolonilerinin ekonomik ilişkilerinde ağır basan kesim ticaret ya da sanayi değil, tarımdı. Yani, Amerikan demokrasisine bir tarım toplumu şekil vermiştir. Ancak bunlar kendilerini özgür sayan ve bu özgürlüklerinin doğuştan kazanıldığına inanan, Puriten bir dünya görüşüne sahip göçmenler, çiftçilerdi.

18. yüzyılda artan göçlerle yeni bir dünya görüşü de yaygınlaşmaya başlamıştı: Milliyetçilik. Hızla artan nüfus, tarım yanında sanayiye de yönelmiş, ticaret canlanmaya başlamıştı.

İngiliz Kolonileri on üç tane idi. Her sömürgecinin başında İngiltere tarafından atanmış olan ve genellikle Londra’dan gönderilen bir vali ve bunun yanında koloni halkı tarafından seçilmiş bir meclis bulunurdu. Vali ve koloni meclisleri arasındaki yetki çekişmeleri sürüp giderken, savaşlarda açık veren bütçesini toparlamak ve sömürgelerinde gücünü göstermek isteyen İngiltere’nin gümrük vergilerini arttırması ve bir dizi yeni vergi koymak istemesi kolonileri eyleme geçirdi.

Bu eylemlerin sonunda 4 Temmuz 1776 Bağımsızlık Bildirisi yayımlandı. Bu bildiride, demokrasi ve özgürlük düşüncesinin felsefi temelleri, İngiltere’nin Amerika’daki özgürlüğü nasıl zedelediği ve tüm dünyaya Amerikan Kolonilerinin birleşerek bağımsız ve özgür bir devlet kurdukları duyurulmaktadır. (Ateş, 1995: 64-69).

5.2.3.3. Kapitalizmin Siyasal Teorisi Olarak - Faydacılık ve Liberalizm;

18. yüzyıl İngiltere’si; feodal ilişkilerin ortadan kalktığı, süratle kentleşen, sanayinin gelişmeye başladığı ve ticaretin zenginleştirdiği bir burjuva sınıfının, her türlü özgürlüklerinin güvence altına alınmasını istediği bir toplumdur. Bu isteklere yanıt veren teori, liberal teori oldu.

Jeremy Bentham (1748-1832): Faydacılığı ile liberalizmi en olgun düzeyine ulaştırdı. Bireyleri eşit olarak varsaydı, bu durumda bireylere sınırsız özgürlük tanıyan liberal devlet, fayda maksimizasyonunun en yüksek olduğu devlet oluyordu. Devletin görevi; yaşama emniyetini, bireysel özgürlükleri ve mülkiyeti korumaktır. Liberal demokrasilerin günümüzde de maksimize etmeye çalıştıkları iki ana amaç vardır. Bunlardan biri, bireysel faydanın, diğeri, bireysel gücün maksimizasyonu amaçlarıdır.

Thomas Hill Green (1836-1882): 19. yüzyıl liberal düşüncesinin en önemli düşünürüydü. Bireylerin özgürlüğünün sağlanması için; devletin, vatandaşların mutluluğunu gözetken bir araç olarak kullanılması gereklidir.

Leonard T. Hobhouse (1864-1929), 20. yüzyıl başları İngiltere’inde, her vatandaş için en geniş anlamıyla özgürlük ve gelişmenin, ancak herkesin birbirini desteklediği bir cemiyet içinde olabileceğini savunmuş, liberal ilkeler çatısı altında, toplumun organik yeni bir kavramını ortaya koymaya çalışmıştır.

Herbert C. Hoover: 1929-1933 arasında ABD Başkanlığı yağımıştır. Yaşantısı boyunca demokratik kapitalizmi desteklemiştir. Hoover’a göre, liberalizm diye adlandırılan pek çok program aslında adlarına ters düşüyorlardı. Merkezi yönetim ve devletin ekonomik hayata karışması, özgürlüğü genişletmiyor, aksine aşırı düzeyde sınırlamaya doğru gidiyorlardı. Hükümet tarafından gösterilen amaçlara yönelen girişim, yanlış bir liberalizmdir. Bu yoldaki her adım liberalizmin gerçek köklerini zedeleyecektir. Bu özgürlüğe değil, özgür olmamaya giden yoldur. (Ateş, 1995: 58-63).

5.2.3.4. Marx ve Weber’de Kapitalizm;

Bu düzenin yeni üretim ilişkileri de, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Bu üretim ilişkileri başlangıçta üretim güçlerinin hızla gelişmesini sağlamıştır. Buhar ve elektrikli makinelerin kullanılması ile ağır sanayi doğmuştur.

Sosyal düzeyde ise, kapitalist toplum, kapitalist sınıf ile işçi sınıfının çelişkisine sahne olmuştur. Bu düzende sömürü yöntemi ekonomik baskıya dayanır. Marxizm’e göre, emekçi sınıfı serfler kadar bağımlı durumda değildir, fakat üretim araçlarına da sahip değildir, açlıktan ölmek için kol gücünü satmak zorundadır.

Siyasal yapıda da değişiklik olmuştur, siyasal özgürlükler ve yasa önünde eşitlik söz konusudur, fakat bunlardan sadece varlıklı sınıf yararlanabilmektedir.

Ancak, kapitalist evrim içinde öyle bir an gelir ki, mevcut üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini engeller, ekonomik krizler üretim güçlerini tehlikeye düşürür, kapitalist devletler arasındaki savaşlar üretim güçlerinin gelişmesini çok olumsuz etkiler. Bu engelleri ortadan kaldırmak için kapitalist sistemin temel çelişkisini çözmek gerekir. Bu temel çelişki, kapitalist düzende üretimin kollektif olması, fakat buna karşılık üretilen değerlerin özel mülkiyet konusu olmasıdır. Bu çelişkiye son vermek için üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermek gerekir. Bu da sosyalist devrimin hedefidir. (Göze, 1995: 43).

Marx, Weber ve başka birçoklarının gözünde, kapitalizmin kendine özgü bir toplumsal formasyon olduğu açıktır. Doğum yeri İngiltere’dir. Marx, önceki “ortaçağ” mülkiyet sisteminin erken dönemde çözülmesiyle “İngiltere’nin bu bakımdan öteki kıta Avrupası ülkelerine örnek olduğuna” dikkati çeker. (Marx, 1973: 277). Marx’ın Kapital’deki kapitalist gelişme teorisinin önemli bir bölümüne eksen aldığı, üç katlı toprak sahibi / kapitalist kiracı / ücretli işçi ilişkisinin yükselişine tanık olduğumuz yer İngiltere’dir. Max Weber için de İngiltere “kapitalizmin vatani”dir. (Macfarlane, 1993: 201).

Marx kapitalizmin ortaya çıkış nedenlerini analiz eder. Bağımsız köylü toplumunun yıkılarak “serbest” bir emek gücünün yaratılması, en temel özelliştir. Bu durum, pazar

güçlerinin, paranın ve doğrudan tüketim yerine mübadele için üretimin genişlemesi ile bağlantılıdır. Böylece, büyüyen iç ve dış ticaret, temel itici güçlerden biri olarak görülür: “Meta dolaşımı, sermayenin başlama noktasıdır...Sermayenin modern tarihi, 16. yüzyılda tüm dünyayı kapsayan bir ticaretin ve tüm dünyayı kapsayan bir pazarın kurulmasıyla başlar.” Ama uzun mesafeli ticaret yüzyıllardan beri vardı ve merkezi Akdeniz’de bulunmaktaydı.

Marx Grundrisse’de, patlayarak kapitalizme dönüşecek çeşitli yanıcı elemanların ana hatlarını çizer. Bir kere para, daha özgül olaraksa “tüccar ve tefeci serveti” vardır. Ama para, kentsel kesimde zanaat etkinliği ve kentler birçok uygarlıkta zaten vardı. Bütün bunlar niçin sadece Batı Avrupa’da kapitalizmin büyümesine neden oldular? Marx başka ipuçları da verir. Kapitalizmin merkezi temellerinden biri, köylülerin “özgür kılınmasına” izin veren kırsal bir toplumsal yapının önceden var olmasıdır. Feodalizmin “Germen sistemi”ndeki kökenlerinden doğan alt katmanı, kentsel kesimdeki yeni zanaatların gelişimine ve servet birikimine karşı özellikle duyarlıydı. Germen sisteminin can alıcı özelliği, onun mülkiyet biçimiydi. Eski çağ ve Asya tipi uygarlıklarda bireysel, özel mülkiyet yoktu. Ancak Germen toplumunda yeni ve garip bir şey ortaya çıktı. Bu dönemde, topluluğun ya da grubun elinde hiç mülk kalmadı. Marx’a göre halk yolun yarısına gelmiş, komünal mülkiyetten hanehalkına dayalı yarı bireyselleşmiş mülkiyete ulaşmıştı. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından çıkıp büyümüştür. İkincinin çözülmesi, birincinin unsurlarını özgür kılmıştır.

Weber, kapitalizmin ortaya çıkışına ilişkin bazı muhtemel açıklamaları ele alır. Koloni ticareti, nüfus artışı ve değerli metallerin ülke içine akışı gibi kaba teknolojik ve materyalist açıklamaları reddeder. Önemli olan, kar sağlama etiği ve bunun haklı gösterilmesidir, Weber bunun kökenini bir paradoksta bulur: “Son sonuç ise, modern kapitalizmin tohumlarının, Doğu’nun ve klasik antik çağınkinden farklı ve ilke olarak kapitalizme şiddetle düşman olan bir teorinin resmi düzeyde egemen olduğu bir bölgede aranması gerektiği yolundaki ilginç olgudur. Bu bölge, ortaçağ Hristiyan dünyasıdır”(Weber, 1961: 142).

Weber, kapitalizmin beşiğinin neden İngiltere olduğu konusunda bazı aydınlatıcı ipuçları verir. İngiltere’de köylüler özellikle güçsüz ve duyarlı bir konumdadır, çünkü bir ada olan bu ülkede kral ve soylular zorunlu bir savaş gücü olarak köylülere ihtiyaç duymazlar, bu nedenle, köylü koruma politikası İngiltere’de bilinmiyordu ve ülke köylülerin tasfiye edildiği klasik bir ülke haline geldi.

Ama Fransa’da, olayların gidişi bunun tam tersineydi. Fransa, küçük ve orta ölçekli çiftliklerden oluşan bir ülke haline geldi. Weber’e göre, belirli bir üretim aracının, yani işbölümü ve ticaretiyle İngiliz yün sanayisinin hızla gelişmesi nedeniyle, büyük miktarda sermaye birikimi kiracıyı zayıf ve atıl duruma düşürdü. İngiliz dokuma sanayisinin 14. yüzyıldan başlayarak kitlesel ölçekte büyümesi, yeni bir kapitalist sınıfın doğuşu anlamına geliyordu. Bu gelişmeye, Kuzey Avrupa’nın kendisine özgü kentlerinde yaşayan özgür yurttaşların, “burjuvazi”nin büyümesi eşlik ediyordu.

Weber, siyasal ve hukuksal boyutları da ihmal etmez. Ona göre, “devlet, rasyonel devlet anlamında yalnızca Batı dünyasında var olmuştur.” Weber bu Batı tipi devleti, Çin, Hindistan ve İslam’daki karizmatik, patrimonyal ve başka geleneksel yönetim sistemleriyle karşılaştırır. Devlet, kapitalizm için temel önem taşır; “modern kapitalizmin serpilebileceği tek toprak olan rasyonel devlet çok farklıdır.” Rasyonel devletin temeli, rasyonel hukuktur. Weber burada bir başka paradoks bulur. Hukuk sistemlerinin en rasyoneli, yani inceden inceye işlenmiş ve mantiken en tutarlı olanı Roma Hukukudur. Ama ironik bir biçimde, kapitalizmin en fazla geliştiği yer, Avrupa’nın Roma Hukuku’nu benimsemeyen tek ülkesi olan İngiltere’dir.

Bloch, İngiliz siyasal ve sosyal sisteminin merkezileşmesini ve tek biçimliliğini fark etmişti. Bu olgu, feodalizmin başlıca özelliğine, devletin gerilemesi, parçalanması ve çözülmesine bütünüyle zıttı. Bloch, İngiltere ile Fransa’yı karşılaştırmış ve şu sonuçlara varmıştır.

İngiltere tek biçimli ve merkezileşmiş, Fransa ise çeşitli ve bölgeselleşmişti. Kamu idaresi fief ile tamamen özdeşleşmemiş olduğu için, İngiltere Kıta Avrupası’ndaki krallıklardan çok daha önce gerçek anlamda birleşik bir devlettir. Dahası, İngiliz parlamenterler sistemi, kendisini Kıta Avrupası’ndaki “estates” sisteminden kesin olarak ayıran bir niteliğe sahipti. İngiliz feodalizmi, sosyal örgütlenme bakımından ibret alınacak bir değere sahipti, bunun nedeni tipik bir feodal toplum olması değil, bir çok bakımdan homojen bir uygarlık ortamı içinde, verili bir çevrenin etkisi altında biçimlenen bazı yaratıcı fikirlerin tümüyle özgün bir hukuk sistemi doğurabildiğini göstermesiydi. Kapitalizmin ortaya çıkışında anahtar olan şey, işte bu tümüyle kendine özgü hukuk sistemidir. (Bloch, 1962: 370-430).

İngiltere, toprak hukuku bakımından en kusursuz biçimde feodalleşmiş toplumdur. Ayrıca, kamu ve özel hukuku ile siyasal iktidar alanlarında, yani yönetim açısından, farklı bir yönde, devletin çözülmesi yerine iktidarın merkezileşmesi yönünde ilerledi. İngiltere’de vergilendirme ve yargı erki hiçbir zaman tamamen feodalleşmemiş, yani feodal lordlara devredilmemiştir. (Macfarlane, 1993: 218-220).

Marx’a göre, kapitalistlerin kendi aralarındaki yarışmadan dolayı sanayi gittikçe daha geniş üretim birimleri içinde toplanacaktır. Bu birimler tekelci olmak eğilimi gösterecekler ve zenginlik gittikçe daha az sayıda büyük servette toplanacaktır. Karı arttırmak için girişilen yarışma sömürüyü daha şiddetli kılacak ve işçi sınıfı gittikçe daha çok yoksul düşecektir. İşçiler ürettiklerinin hepsini tüketmek olanağından süregelen bir biçimde yoksun bulundukları için kapitalist bir iktisat, üretim artışı, bunalım ve işsizlik dönemlerine uğrayacaktır. Küçük işadamları, çiftçiler, bağımsız el sanatçıları durmadan ücretli proleterya durumuna düşecek ve kapitalist toplum, kapitalistler ve onların uyduğu ikincil sınıflarla, proleterya yığınları arasında kutuplaşmak eğilimi gösterecektir. Marx’a göre en sonunda bu eğilim, el koyanlara el konulacak bir devrim durumuna yol açacak ve üretim sosyalleşecektir. (Sabine, 1991: 196-197).

Marx’ın yapıtını yazmasından sonra yaşanan olaylar ışığında düşünceleri değerlendirildiğinde, çok değişik değerler taşıdıkları görülmüştür. Sanayi ve ticaret

birimlerinin birleşme ve büyüme eğilimi ile gönenç ve bunalım dönemlerinin birbirini izleme eğilimi konularındaki öngörülerini doğrulanmıştır. Öte yandan, işçi sınıfının gittikçe daha yoksul düşeceği öngörüsü çok yersizdir, çünkü sanayi toplumları yaşama düzeylerini kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde yükseltmişlerdir. Aşağı-orta sınıfın ücretli proleterya dönuşeceği öngörüsünün de yanlış olduğu görüldü, çünkü sanayileşme, Marx'ın sınıflamasına göre küçük burjuva sayılması gereken ve beyaz- yakalılar denen sınıfı çok genişletmiştir. Kapitalizm, Marx'ın kestirdiği gibi uluslararası ölçülere ulaştıysa da, daha yüksek ölçüde sanayileşmiş olan ülkelerde işçi sınıfı, Lenin'in 1914'de güvenle beklediği gibi uluslararası bir sınıf kavgası uğrunda birleşmek eğilimi göstermedi. Sanayi toplumlarının el - sanatı toplumlarından daha az tabakalaşmış olduklarını, birincilerde sınıf duvarlarını atlamanın daha kolay olduğunu ve yine birincilerin olağanüstü ölçüde durağan olduklarını söylemek gerçeğe yakın olacaktır. Toplumsal devrimler, İngiltere ve Almanya'da değil, Rusya ve Çin'de görüldü. (Sabine, 1991: 197-198).

5.2.3.5. Harvey, Castells ve Lefebvre'de Kent;

Karl Marx kentle ilgili hiçbir teori ortaya koymamıştır. Ancak, ona göre kent, önemli bir analiz birimidir, çünkü 19. yy.ın ortalarından beri ekonomik, politik ve sosyal süreçler ulus-devletler düzeyinde gerçekleşmektedir. Kent, sınıf bilincinin ve devrimci hareketin ortaya çıkışında önemli bir elemandır, ancak kent kendisi genel sosyal süreçlerin bir ürünü olarak düşünölmelidir. Bu görüş son 20 yılda değişmiştir. 1960'larda, bir grup Avrupalı sosyalist Marxist teoriyi kente adapte etmeye başlamışlardır. Bu teorisyenler, bu yapının ve daha önemlisi kapitalist toplumlardaki kentlerin problemlerinin onların altındaki ekonomik düzenin ürünü olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Onlar, kent problemlerinin, kapitalist sistem içinde yaratılan çelişkilerin yansımaları olduğunu ve tek çözümün sistemi değiştirmek olduğunu söylemişlerdir. (Schwab, 1992: 1-34)

David Harvey kentleşme sürecini sermayenin birikim süreçleri çerçevesinde açıklamıştır. Sermaye birikim süreçlerini ise üç çevirimde açıklamıştır:

Birinci çevirimde, ilk pazar fabrikada üretilen malların satıldığı yerdir. İkinci çevirimde, kapitalist toplumda birden çok üretici vardır, ancak, üretim fazlalaşsa da pazar sabit kaldığı için sermaye sahibinin elinde, malını satamadığı için, yatırıma dönüşmeyen para kalmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte, sermaye birikimi çevrenin yapılaşmasına (konut, ulaşım gibi) yatırım yapmakta, alt kentleşme (suburb) ve pazar genişlemekte böylece tüketim pompalanmak, üretim için ise sabit sermayeye (yapılaşmış çevre ve makina gibi) yatırım yapmaktadır. Ancak, sürekli üreten kapitalist sermayeye bu pazarlar yetmemektedir. Batı, uzun bir süre ikinci çevirimde çözüm aradığı için kriz yaşanmış ve kente sürekli belirgin şeyler eklenmiştir. Böylece, kentsel süreç sermaye birikim sürecinin bir parçası olmuştur. Üçüncü çevirimde, pazarın duraklaması nedeniyle, sermaye piyasasının yerini devlet almakta, üretim ve tüketimden gelen vergiler ile üretimin gelişmesi için, bilim ve teknolojiye; tüketimin gelişmesi için ise, sosyal harcamalara yatırım yapmaktadır. Devlet, sermaye mantığının bir parçasıdır ve bu üç çevirim arasındaki ilişkileri düzenleyen bir aygıt olarak çalışır (Harvey,1985).

Bu gruptaki ikinci isim olan Castells, Harvey'den farklı olarak daha çok yapılara önem vermiş ve kentin kapitalist toplumda oynadığı rolü sorguladıktan sonra ekonomiyi incelemeye başlamıştır. Ekonomiye üretim, tüketim ve değişim ilişkileri açısından bakıldığında değişik örgütlenmelerin olduğunu; üretim değişik şekillerde örgütlenirken, tüketim kent düzeyinde örgütlenmektedir. Kent düzeyindeki bu örgütlenme ise, emeğin üretimi için birlikte tüketim (eğitim, konut, sağlık vb.) şeklinde olmaktadır. Üretim düzeyinde emek-sermaye çelişkisi varken, tüketim düzeyinde birlikte tüketim ve kapitalist üretim arasında çelişkiler oluşmaktadır. Çünkü devlet sosyal faaliyetler ve birlikte tüketim alanlarına yatırım yapabilmek için kapitalist üretimdeki vergileri yükseltmektedir.

Her ikisi de Marxist ve radikal yapısalcı çizgiden geldikleri halde Harvey, çevrenin yapılaşmasına, Castells ise sosyal harcamalara ve birlikte tüketime ağırlıklı olarak yer vermişlerdir. Castells'in bu anlayışında kent tüketim yeri olmaktan çıkmış ve üretim yeri haline gelmiştir.

Castells'in siyasete bakışı da sermaye ve birlikte tüketim bağlamında olmuş, birbiriyle çelişen talepler çevresinde ise kent siyasetinin oluştuğunu söylemiştir. Kentteki olumlu değişimler, kentsel sosyal faaliyetlerin tüketim çevresinde yoğunlaşarak kendilerini siyasi bir güç odağı olarak görmeleriyle mümkün olabilir. Bunlar, ideolojik, ekonomik ve kültürel dönüşümleri örgütlerlerse radikal bir değişime neden olabilirler. Kent bağlamında siyasi bir güç olarak örgütlenerek, birlikte tüketimi geliştirme konusunda başarılı olabilirler. Ancak bu sosyal faaliyetler, siyasi partilerle ilişkiye girerlerse oyunu kuralına göre oynamaya başlar ve sosyal olmaktan çıkarlar (Gottdiener, 1988; Ersoy, 1992).

Düzen ve denge kavramlarına dayanan, Weberci görüşe sahip olan Lefebvre de yeni Marxistler gibi kent ve kentin sorunlarıyla, kent, toplum, ekonomi ve yönetim arasındaki ilişkilerle ilgilenmiştir.

Lefebvre'ye göre; kent, yalnızca yapı bir mekan değildir. Kapitalist yaşamın öznesi yani başlangıcıdır. Kapitalist gelişme ile kent mekanı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Mekan kapitalist ilişkilerin bir aynasıdır. Devletin planlama amacıyla müdahalesi günlük yaşama bir soyutlama getirir. Yapı ile eylem arasında bir bütünlük olsa da yer yer çelişkilerin olduğu irdelenmelidir.

Devlet, Ekonomik Yapı ve Sınıf Mücadelesi aralarında sürekli etkileşim vardır ve kent bu etkileşimlerin yansıdığı mekandır. Yapı - Eylem ilişkisi yerel yönetimler düzeyinde de incelenebilir.

Lefebvre, iktidarın dönüştürülme problemini mülkiyete dayandırmıştır. Devletin mekana kentsel-toplumsal hareketlerle müdahalesi, soyut mekana karşı radikal bir eylem oluşturmaktadır. Lefebvre, bu hareketlerin ne olduğunu, Castells ise, bu hareketlerin nasıl olduğunu araştırmışlardır (Gottdiener, 1988).

5.3. KAPİTALİZM'DE MEKANSAL YAPI

5.3.1. Rönesans Kenti;

Mutlakıyetçi devlet “feodal anarşi” ve “kentsel anarşi”ye son verip düzeni sağlarken, kentler de yeni iktidar biçimini yansıtan biçimde yeniden düzenleniyordu. Bürokrasinin ve ordunun gücü, kentte yerleşmeye başlayan monotonluk ve tekbiçimlilikle okunuyordu.

Ortaçağ kentinin organik gelişimi yerini Rönesans’la başlayıp Barok dönemde giderek gelişen bir geometrik planlamaya bıraktı. Mimari ve şehircilikte biçimsel bir düzenlilikten uzak bir anlayışın yerini perspektif yasalarına sıkıca sarılmış bir stil aldı.

Yeni düzen, yeni bir zaman ve mekan anlayışıyla birlikte geliyordu: Geometrik mekan ve artık varlıklı sınıfın apartmanlarında vazgeçilmez hale gelen saatin, dakiklikle ölçtüğü anlardan, saniyelerden, dakikalardan oluşan zaman.

Mutlak monarşilerle, sürekli ve düzenli orduların ortaya çıkışı, günümüze kadar uzanan bir biçimde, diğer kurumlara model olmaları yönünden herhalde en önemli yenilikti.

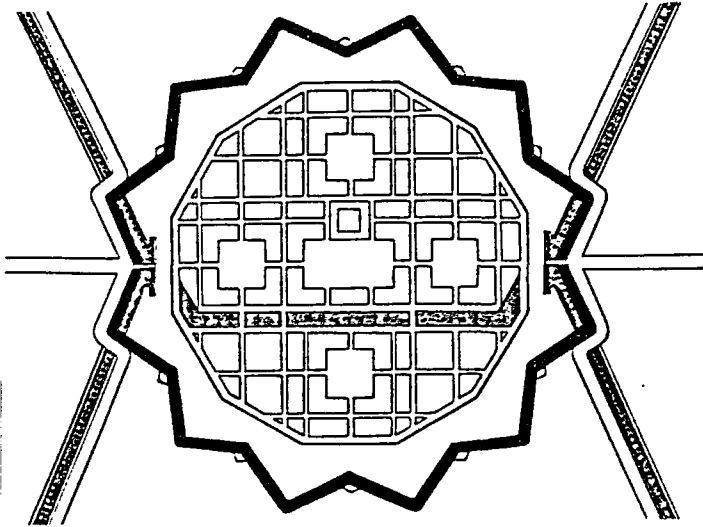
Rönesans döneminde kentin bütünü ya da parçalarını ilk kez bir plan üzerinde tasarlayanların çoğu mühendisti. Bu ilk şehircilerin uyguladıkları radyal plan, her şeyden önce askeri amaçlara cevap veriyordu. Geometrik bir merkezden çevreye yayılan yollar olarak düşünülmüş bu plana göre kurulmuş bir kentte merkeze konacak bir top, bu merkeze açılan bütün caddeleri denetim altında tutabilirdi. (Bkz. Şekil 5.1.)

Kentin merkezine bakarak dönemin ideolojisini okumak mümkündü. Toplumu selamete çıkaracak kurum, şimdi, kilise ya da “prens sarayı” değil, fabrikaydı. (Bumin, 1990: 56-61).

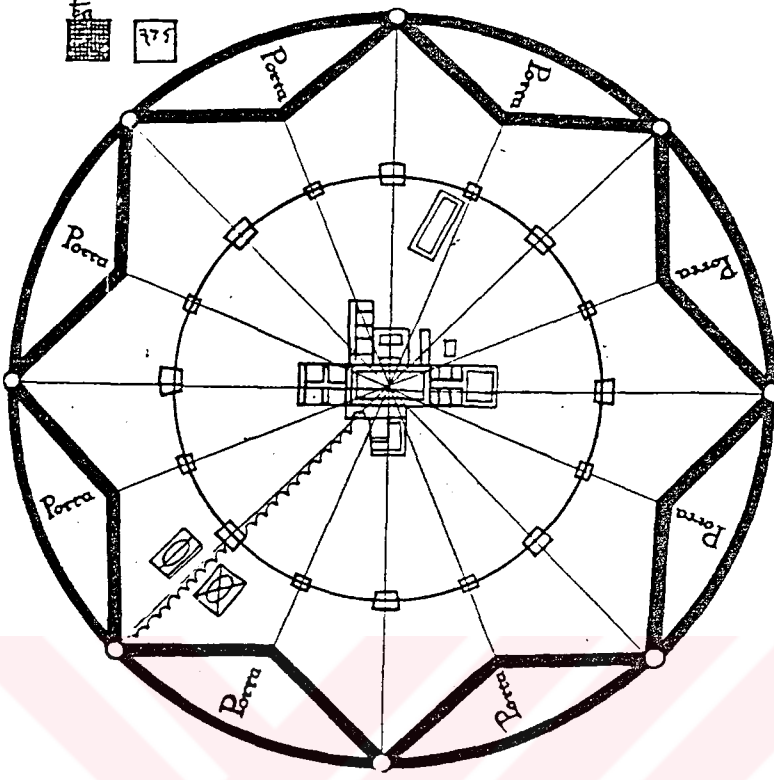
Rönesans mimar ve şehircileri rasyonel ve simetrik kentleriyle epeyce ütöhistiler. Rönesans’ın ütöhistleri de, More’dan Campanella’ya kadar hepsi birer mimar-şehircidir. Ütöhistler, insanın çevresiyle biçimleneceğine inandıklarından, tasarladıkları “ideal toplum”a önce bir “ideal kent” kurmakla işe başladılar. Ancak, bu ideallerin hemen hepsi kağıt üzerinde kaldı. Sitelerin çöküşünün Platon’a Devlet’i yazdırması gibi, XV. ve XVI. yy.’ların toplumlarının yaşadığı kriz de, Thomas More’a Ütopya’yı yazdırdı. More’un İngiltere’si ilk sermaye birikiminin şiddetle olan ilişkisini en iyi sergileyen ülkeydi. (Bumin, 1990: 63-64). (Bkz. Şekil 5.2., 5.3., 5.4.))

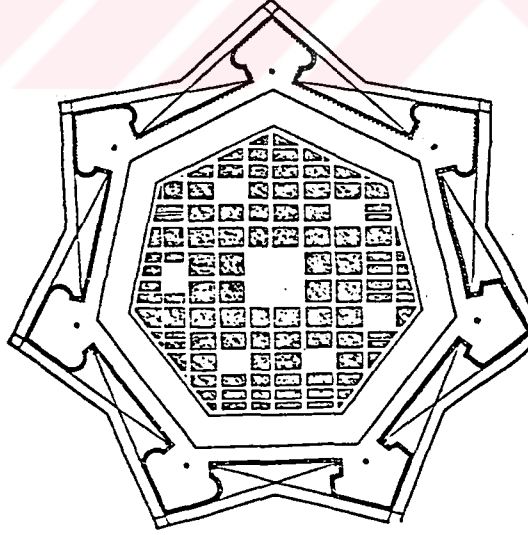
Şekil 5.1. Paris, Etoile Meydanına Açılan Bulvar ve Caddeler (Bumin, 1990: 100)

Şekil 5.2. Scamori İçin İdeal Kent Tasarımı (Gutkind, 1967: 124)

Şekil 5.3. Filarete'nin Storza İçin Tasarladığı İdeal Şehir (Bumin, 1990: 61)

Şekil 5.4. Pietro Catanco'nun İdeal Kenti (Gutkind, 1967: 125)

More, Amerika'ya ayak basan İspanyolların bulduğu, rasyonel ve geometrik biçimde kurulan İnka İmparatorluğu'ndan etkilenmişti. Ütopyalar eşitlik ilkesine önem vermesine rağmen özgürlüğü ihmal edince monoton sistemler haline gelmişlerdir.

5.3.2. Modern Kentin Başlangıcı (15.yy.-19.yy.);

Modern kentin başlangıcında iki önemli faktör olmuştur. Bunlar;

1. Politik bütünleşme ve ulus devlet kavramı; kentsel büyümeye bağlı olarak yerel yayılmalar durdu ve yeni gelişen ulus devletlerin başkentleri büyüdü.
2. Ulaşımda dramatik gelişmeler ile birlikte kentler uzmanlaşıyor kentlerin işbölümü artıyor. Buna bağlı olarak bazı değişiklikler meydana geldi:
 - a) Mesafeler kısaldı, böylece izole bölgeler ticarete katıldı,
 - b) Tarım reformu ile tarımsal üretim, giderek daha büyük bir tarım-dışı nüfusu besler hale geldi.
 - c) Endüstriyel sanatlar'ın gelişimi buhar gücüne uygun yeni teknoloji, makina ve aygıtların yapılmasına neden oldu.
 - d) Yeni üretim organizasyonu, büyük atelyelerin gelişimi (fabrika).
 - e) Nüfus artışı (tarım reformuna bağlı olarak) ile birlikte;
 - pazarlar genişliyor,
 - tüketim artıyor,
 - işgücü arzı artıyordu

Uzmanlaşma ve pazarların artması kentsel büyümeye neden olmuştur.

Politik düşünce'deki değişim, ulus devletlerin ortaya çıkışına bu ise kentlerin gelişmesine neden oldu (Bkz. Şekil 5.5.).

5.3.3. 19. Yüzyılda Kentin Toplumsal Sistemi;

Aile: Yeni mekanik teknoloji, toplumun yeniden örgütlenişine neden olmuştur. Aile tarımda ve küçük ölçekli sanayide bir işletme iken rolü değişmiştir:

- Aile bir üretim birimi olmaktan çıkmış,
- Üretim teknolojisinde akrabalığın önemi kalmamış,
- Aile içi dayanışma mekanizması gereksizleşmiş,
- Aile üyeleri kentin farklı yerlerinde ve farklı sektörlerde çalışmaya başlamış,
- Ataerkil aile anlayışı kaybolmaya başlamıştır.

Aile bu değişimlerden sonra yeniden örgütleniyordu;

- Statüler değişiyor (aile dışı faktörlerin etkisiyle)
- Aile üyelerinin kentin çeşitli yerlerinde çalışması ve kentin değişik yerlerinden hizmet satın alması;
 - * Kent içi trafik yüküne,
 - * Yabancılaşmaya;
 - Kültürel değişiklik,
 - Bireysel özgürlük anlayışı,
 - Ataerkil aileye tepki.
- Yeni dayanışma (güvenlik) kurumlarına,
- Doğurganlığın azalmasına, ailenin küçülmesine (işgücü yetiştirmesine gerek kalmadığı için),

- Hizmet üretiminde ailenin işlevlerinin azalmasına (pazar ekonomisi nedeniyle her tür hizmet üretiminde uzmanlaşma)
- Aile üretiminin kapsamının nihai işlemlere indirgenmesine;
 - * Yemek pişirme, sofraya getirme,
 - * Bakım ve onarım,
 - * Çocukların beslenmesi ve büyütülmesi.

Böylece aile toplumsal örgütlenmenin temel kurumu olmaktan çıkmıştır (Hawley,)

Toplumda başka birtakım toplumsal örgütlenmeler oluşmaya başlamıştır; çeşitli işçi ve burjuva dernekleri ortaya çıkmıştır.

Nüfus - Göç: 19. yüzyılda, özellikle sanayileşmede öncü olan ülkelerde (İngiltere, Fransa ve Almanya'da), kırdan kente göçün artışı ile kentlerde büyük problemler yaşanıyor. Bunlar:

- 1) Altyapı ve sağlıksız yaşama koşulları,
- 2) İşsizlik ve eksik istihdam, bu ekonomide periyodik depresyona neden oluyor ve sonuçta büyük işsiz yığınları ortaya çıkıyor,
- 3) Kentteki fazla işsiz yığınlarının, deniz aşırı ülkelere (Amerika, Avustralya) göçü için göçmen dernekleri kuruluyor. 1846-1920 arasında 50 milyon kişi ABD'ye göç ediyor.

Bu dönemde, sorunları yaşayan insanlar ilk dernekleri kurmuşlardır. İşsizlik sorunları ile ilgili olarak ortaya çıkan işçi dernekleri, işçi sendikaları, cenaze kaldırımcıları derneği ve göçmenlere yardım derneği ilk kurulan dernekler olmuştur.

Kapitalizmin yeniden üretimi ile ilgili burjuva dernekleri; işçi konutlarının sağlaştırılması ve istatistiğin gelişimi ile ilgiliydi. Devletin göçü teşvik etmesi de kapitalizmin kendini yeniden üretimi ile ilgili bu dernekler vasıtasıyla olmuştur.

19.yüzyıl Avrupası'nda sanayi hızla gelişmiş, buna bağlı olarak da kırdan kente göç hızla devam etmiştir. Kentlerdeki sağlıksız koşullar nedeniyle kentlerdeki ölüm oranı, doğum oranını geçmiştir. Kırdan ise; ölüm oranı düşük, doğum oranı yüksek olmuştur. Yine de kentler büyük bir hızla büyümüştür. Bu da, o dönemde kırdan kente göç oranının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

1851-1872 arasında Paris'e net göç: 510.000, doğal nüfus artışının 4 katı,
1881 Londra nüfusunun ise üçte biri göçmenlerden oluşmuştur (Hawley, 1971).

Sınıflaşma: 19. yüzyılda eski Orta Çağ sınıflarının bir kısmı çözülmeye, bir kısmı ise nitelik değiştirmeye başlamıştır. Toplumda çeşitli yatay ve dikey çeşitlenmeler oluşmuştur.

- Dikey çeşitlenmede; katman sayısı artmış, burjuva ve küçük burjuva sınıfları arasında başka sınıflar ortaya çıkmıştır.
- Yatay çeşitlenmede ise; Sivil örgütlerin, gönüllü grupların yarattığı çeşitlenme atmıştır.

19. yüzyıl kenti özellikleri:

- Giderek artan uzmanlaşma,
- Karmaşık bir toplumsal sistem,
- Kültürün standartlaşması,
- Ölçek büyümesi ve bununla birlikte olan gelişimler;
 - * İletişim maliyetlerinin artması (yük ve mesafe),
 - * Yeni uzmanlıklara ihtiyacın artması (işletmecilik, organizasyon, yönetim),
 - * Denetimin merkezileştirilmesi,
 - * Daha gelişmiş yönetim ve iletişim mekanizmaları,
 - * Ulaşım sisteminde gelişmeler (demiryolu, gemiler) böylece;
 - Bir merkezden denetlenebilir, ulaşılabilir alanlar büyümüştür.

19. yy. kentinin yapısı ve sorunları:

- * Kentlerde büyük fabrikalar ve seri (mass) üretim, mekanizasyon,
 - Sanayi imparatorları (tröstler),
- * Sefalet mahalleleri,
- * Toplumsal uçurumlar,
- * Konut, kanalizasyon, güvenlik ve sağlık sorunları,
- * Çevre kirliliği, doğadan kopuş, toplumsal dönüşüm sorunları ortaya çıkmıştır.

Orta Çağ kentinde, kentin en önemli elemanları;

- Katedraller,
- Hakim kişinin sarayı,
- Katedral önündeki pazar yeri,
- Kenti sınırlayan surlar (kale) iken,

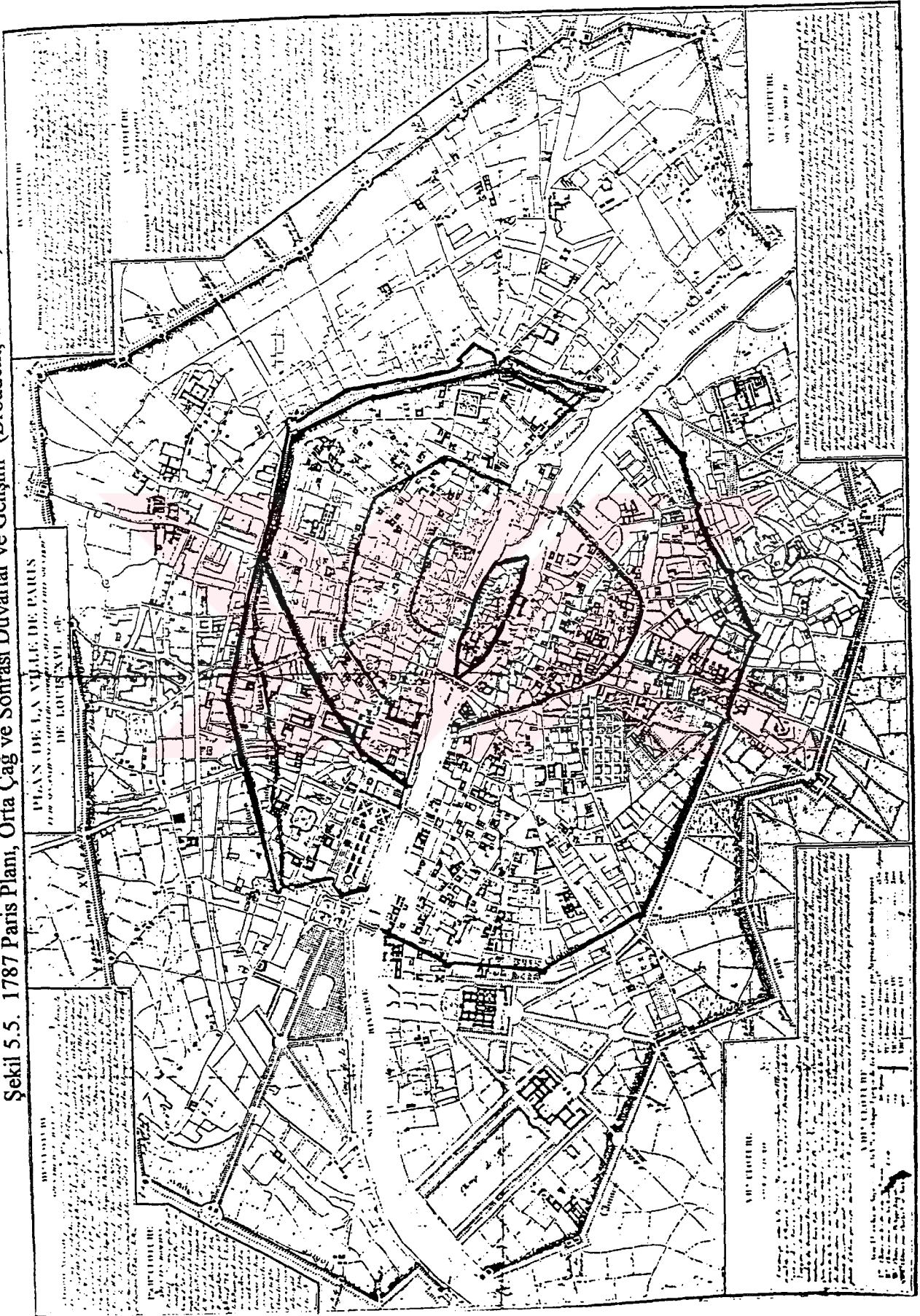
19. yy. kentinin önemli elemanları, kentteki üretimin örgütlenmesine bağlı olarak;

- Fabrika (tekstil),
- Fabrika sahibinin konutu,
- İşçi konutları,
- Denetlenebilir alanların büyümesi ve duvarları aşan gelişim olmuştur.

19. yy.'da hedef maksimum kar, ucuz emek, düşük ücret. Vahşi kapitalizmin hüküm sürdüğü bu dönemde; sosyal refah ve sosyal adalet kavramları henüz ortaya çıkmamıştır.

Bu dönemde, bazı sanayicilerin “bu kadar kötü koşullarda yaşayan işçiler verimli olamıyorlar”, düşüncesiyle fabrika’ya yakın işçi konutları yapma düşünceleri, Paternalist Eğilimin başlangıcı olmuştur (Hawley, 1971: 49-61).

Şekil 5.5. 1787 Paris Planı, Orta Çağ ve Sonrası Duvarlar ve Gelişim (Broadent, 1990: 93)

20. yy. Kenti;

Sigmund Schott, insanların beraber yaşamasından doğan yoğunluktan söz etmiş ve agglomerasyonu; “çevresini, sosyal ve nüfus dokusuyla etkileyen büyük şehirselleşmeler” şeklinde tanımlamıştır. Böyle bir mekanın sınırlanma elemanları olarak da “işyeri-konut ilişkisiyle belirlenen şehirselleşme yapısı dokusunu önermiştir”.

Daha onra bu konuyla ilgilenen, Werner Sombart, “Modern Kapitalizm” adlı kitabında, belirli bir şehirselleşme alanı içinde çalışan nüfus git-gel hareketlerinden söz etmiş ve büyük şehrin etki alanını, çalışan nüfus git-gel hareketlerine bağlamıştır. Ayrıca, şehirselleşme yoğunluk bölgelerine “çok ilginç politik bir gidişin hüküm sürdüğü günümüzde, çeşitli ülkelerde politik bir kültürle oluşan şehirleşme, özellikle büyük şehirlerdeki agglomerasyonların gelişmesi” olarak bakmıştır (Göçer, 1990:41).

1930’larda, endüstriyel yığılmalar incelenmiş, şehirselleşme yoğunluk bölgelerine, endüstrinin neden olduğu düşünceleri gelişmiştir. Daha sonra ise, “şehirselleşme yoğunluk bölgeleri” kavramı, mekan organizasyonu’nun konusu olmuş çok yönlü sorunlarıyla birlikte ele alınmaya başlanmıştır.

1940’larda, bu bölgelerin yarattığı sağlık sorunları görülmüş, şehirselleşme mekanda bunların yok edilmesi için çalışmalar başlatılmış, endüstriyel kuruluşların yığılmalarının önlenmesi konusunda düşünceler gelişmiştir. 2. Dünya savaşı yıllarında, konu önemini bir süre için kaybetse de, 1950’ler Agglomerasyonlar kavramının en çok geliştiği yıllar olmuştur. Bundan sonra ise, yoğunlaşmaya endüstriyel nüfusun neden olduğu, yani endüstrileşme ile gelen ve endüstri kuruluşlarında çalışan nüfusun neden olduğu ve tarımsal nüfusun azaldığı veya sabit kaldığı yerler düşünceleri gelişmiştir.

1960’larda ise mekan ve üzerinde yaşayan nüfus ve çalışan yoğunluğu arasında ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Günümüzde ise, bu bölgelerde çevre sağlığı, sosyo-ekonomik vb. sorunlar hızla gelişmektedir (Göçer, 1990: 41).

Sanayi devrimi ve sanayileşme olgusu kapsamında imalat sanayii, şehirselleşmenin en büyük yaratıcılarından biri olmuştur. Ulaşım araçlarındaki gelişmeler, kırsal alanlarla şehirlerin uzaklığını azaltmış, merkezileşen sanayiye daha önce görülmemiş bir hızla hammadde ve kırsal alanlardan kopan işgücü getirmiştir.

İmalat sanayiinin şehirlerde yoğunlaşması, sanayiler arası doğan maliyet yararları, yığılma ekonomileri nedeniyle artmıştır. Sanayinin gelişmesi, o bölgede nüfusun ve gelirin artmasına neden olmuş, bu ise ticaret ve servis sektörlerinde daha fazla büyümeyi getirmiştir. Bu bileşik gelişme yeni gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. İmalat sanayiinin gelişmesi yenilik ve buluşlara neden olmuş, bunlarda yeni büyümelere neden olarak sanayiye yeniden girdi oluşturmuştur. Bu beslenme, büyük üretim faaliyetleri, büyük emek gücü, beyin gücü yoğunlaşmasına neden olmuş, büyük şehirler ve metropoliten alanlar ortaya çıkmıştır (Pred, 1966).

Metropolitan alan (Ana Şehir Bölgesi); Ekonomik ve toplumsal yaşamın daha çok merkezdeki şehrin etkisi altında bulunduğu, ortak çıkarlarla ona bağlı olan, sınırlarını doğal koşullardan ve tüze kurallarından çok günlük iş gidiş gelişlerinin belirlediği, sınırları yönetsel sınırlarla her zaman çakışmayan büyük ölçüde şehirleşmiş alan olarak tanımlanmıştır (Keleş, 1980).

L. Mumford ve P. Geddes, “birlikte kentleşme”, J. Freidmann ve J. Miller “şehirselle alan” ve H. Blumenfeld ise “metropolitan yörünge” terimlerini kullanmışlardır. J. Gottmann’ın “megalopolis” tanımı, metropolitan alandan çok ülke ölçeğine yaklaşmıştır. Pek çok büyük şehri içine alan bu alan, aynı zamanda en büyük sanayi bölgesini ve finans, politik merkez olma özelliğini de taşır. C.B. Doxiadis ise gelecekteki metropoller, tüm açık alanları da içine alan sürekli yerleşmeler sistemi, olarak tanımlamış ve bu olguya “ecumenopolis” adını vermiştir (Ocakçı, 1989: 37).

Metropolitanleşme gelişmiş ülkelerde, sanayileşmesini tamamlamış sanayi şehrinin ve toplumunun kendi içinde geçirdiği evrimin sonucu oluşmuştur. Yaklaşık bir asırdan beri görülen bu olgu, yeni ileri ulaşım-iletişim ve üretim teknolojisi kadar bunların gerektirdiği ileri derecede uzmanlaşma, farklılaşma ve giderek örgütlenme sonucu olmuştur. Bu oluşum yerleşmelere yansıdığına üretim, idare ve kontrol işlevleri farklılaşmış sonra rutin idare kontrolden ayrılmıştır. Üretim ve idare yeni teknoloji dolayısıyla geniş alan ihtiyacı göstererek, ayrılıp farklılaşmış sonra da metropolitan alan dışına gitmiştir (sanayinin desantralizasyonu). Bir çok sanayi türü alt şehirlere (suburb) yerleşmiştir (Kıray, 1982). Hatta, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler ve uzaklığın önemini yitirmesiyle birlikte, sanayileşmenin getirdiği kirlenmeden kurtulmak için, ucuz emek ve kaynağa yakın olacak şekilde, sanayinin az gelişmiş ülkelere desantralizasyonu gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere ise metropolitanleşme henüz sanayi şehri ve sanayi toplumu evrimini yaşamamış bir şehirselle yapı üzerinde oluşmuştur. Bu ülkelere metropolitanleşmeyi, makro ölçekte belirleyen sanayileşme ve onun etkisiyle ulaşım, iletişim olanaklarının gelişmesi olmuştur.

20. yy.’ın ikinci yarısına doğru, tarımsal üretimde teknoloji değişimi genellikle bütün gelişmekte olan ülkelere, geleneksel toplum yapısında çözümlere neden olmuştur. Tarımda makineleşme işgücünü açığa çıkartırken, diğer yandan pazar ilişkilerinin yagınlaşmasını sağlamıştır. Toprakla ilişkisini kesen işgücü büyük şehirlere göçe başlamıştır (Tekeli, 1977). Metropolitanleşme evrimini gerçekleştiren bu toplum ağırlıklı olarak kır kökenli olduğu için, bu evrimi sağlıklı biçimde yapacak bilgi ve beceriden yoksundur ve gelişmekte olan bu ülkelere metropolitanleşme çok büyük ekonomik, sosyal ve mekansal sorunlar yaratmıştır. Kırdan kente göç ile gelen insanlar, informel sektör tarafından emilmekte, sağlıksız gecekondu alanlarında barınmakta ve kentsel yaşama entegre olmaya çalışmaktadır. Hızlı ve plansız büyüme, toplumsal ve kentsel yaşamın her düzeyinde sorunlarla kendini göstermektedir.

Gras; metropolitan şehrin tek başına nüfus büyüklüğü ile açıklanamayacağını belirtmiş ve bir metropolitan şehrin işaretlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Organize olmuş pazar,

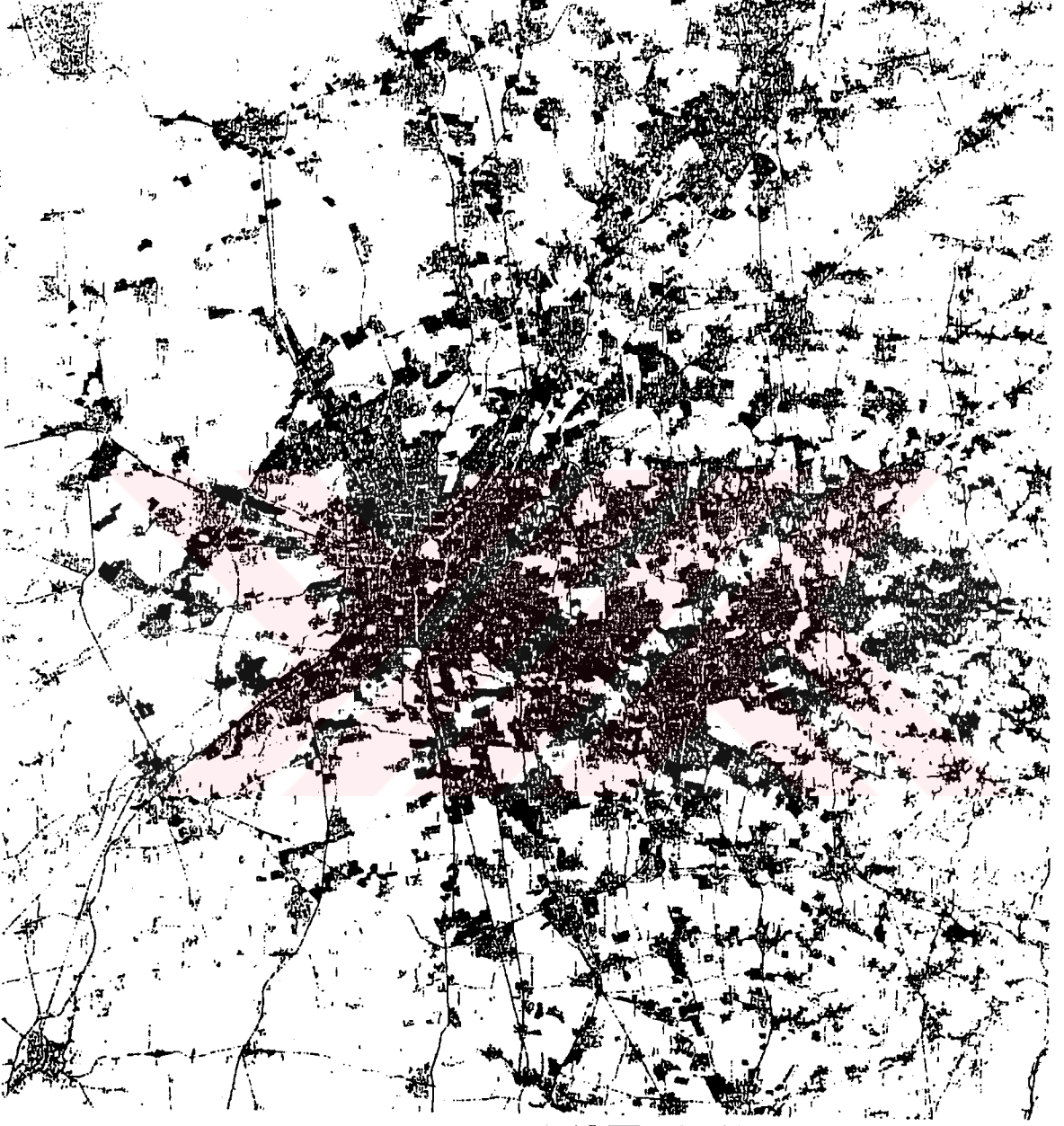
- Sanayileşmede gelişmişlik,
- Ulaşım-iletişim olanakları ve
- Finans organizasyonlarının gelişmişliği(Gras, 1922).

ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerinde metropoliten şehir ve metropoliten alan karakteristiklerinin belirlenmesinde kullanılan ortak kriterler ise şunlardır:

- Nüfus büyüklüğü,
- Nüfus yoğunluğu,
- Tarım dışı alanlarda çalışan işgücü oranı,
- Metropoliten alanda bulunan çevre şehirlerin metropoliten karakter göstermesi, merkez şehirle entegre olabilme düzeyi ve merkez şehrin egemenliği (Wofford, 1972: 7-27).

En genel anlamda ise, metropoliten alan mekanı, onu oluşturan üç parçadan oluşmaktadır:

- Merkez şehir,
- Alt şehirler,
- Alt şehirlerin ötesinde saçaklanma alanı (Ocakçı, 1989: 40).

Şekil 5.6. Metropoliten Kent'in Gelişimi

VI. BÖLÜM - YEREL YÖNETİMLER VE KENTSEL SİYASET;

6.1. YEREL YÖNETİM KAVRAMI;

Yerel yönetim, kent yönetimi, belediye ya da Komün denildiğinde daha çok yerel bir topluluğa kamu hizmetleri sağlayan yönetsel, siyasal ve toplumsal birimler akla gelmektedir.

Yönetim, belli bir amaca ulaşmak için bir grup insanın işbirliğini sağlama yolunda harcanan çabaların bütünüdür. Yönetim, bir amacı, yönetenleri, yönetilenleri ve bir faaliyeti gerektirir. Yönetim çalışmaları planlama, düzenleme, yürütme, koordinasyon, denetleme ve eğitim unsurlarını kapsar.

Yerel yönetim kavramı; yerel halkın kendi eliyle seçtiği organlarca yönetilmesini anlatan bir dizgenin adıdır. Yerel yönetim birimi ise merkezi yönetimce kurallar koymaya, mali yükümlülükler getirmeye yetkili kılınmış bir yerel meclisin denetimi altındaki bir yönetim biriminin adıdır. Tarihte istisna örnekleri olmakla birlikte, yerel yönetimler, merkezi devletin iradesine karşı varolmazlar. Yerel yönetimler sadece egemen devletin belli bir alanda kamu hizmetleri sağlayan alt coğrafi birimleridir. Amaç bakımından yerel yönetimler ikiye ayrılırlar:

a) Özel amaçlı yerel yönetim birimleri: Eğitim, sağlık, posta hizmetleri gibi yalnız bir kamu hizmetinin yerine getirilmesi için oluşturulan birimlerdir. Buna hizmet bakımından yerel yönetimler de denir.

b) Genel amaçlı yerel yönetim birimleri: Yerel bir topluluğun yerel nitelikteki tüm gereksinimlerini karşılayan birimlerdir. Bunlara yer bakımından yerel yönetim birimleri de denmektedir.

Özel amaçlı yerel yönetim birimleri genellikle atamayla oluşturulan birimlerdir. Merkezi yönetimin yerel hizmetleri için kurulan yereldeki kuruluşlarıdır.

Genel amaçlı yerel yönetim birimleri, temsil ilkesine dayalı olan bu yerel yönetim birimleri ülkelerin sosyo ekonomik, coğrafi durumuna göre iki üç düzeyde olabilirler.

Devlet-Yerel Yönetim ilişkisinin siyasal, yönetsel ve mali olarak üç yönü vardır. Merkezin yönetsel denetim ve gözetim yetkisi, yerel yönetimlerin

- a) kararları
 - b) eylem ve işlemleri
 - c) organları
 - d) görevli çalışanları
- üzerinde uygulanır.

6.2. YEREL YÖNETİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ;

6.2.1. İlk Yerel Yönetimler;

Tarihsel gelişim süreci içinde ilk yerel yönetimler; askeri örgütlenme, ulusal savunma, suçluların yakalanıp cezalandırılması gibi günümüzde genellikle devlete (merkezi yönetime) bırakılmış görevleri yerine getirmişlerdir.

Yerel yönetimin doğuşuna ilişkin ilk bulgular Eski Yunan'da devletin tarih sahnesine çıkmasına dek uzanır. Antik Çağ'da (köleci toplumda) siteler, kendi kendine yöneten belli toprak parçası üzerinde yaşayan insanların oluşturduğu en küçük yönetsel birimler olarak ortaya çıkmışlardır. Oysa sitelerde söz ve karar hakkına sadece özgür vatandaşlar (köle olmayanlar) sahip olmuştur. Yine de, siteler merkezi devletten ayrı yönetsel ve dinsel özerkliğe sahip olmuşlardır. Antik Yunan'da Polis adı verilen kent devleti siyasal düşüncenin temel kavramlarından birini oluşturmuştur. Helen toplumları, kenti, toplumsal yaşamın en gelişmiş örgütlenme biçimi ve ideal toplumu yaratmaya en elverişli ortam olarak algılamışlardır.

Köleci toplumlarda hükümdar, kendine bağlı dominyonların sayısı arttıkça yerel yardımcılara gereksinim duymuştur. İlk olarak bugünkü deyişle yetki devrine dayalı yerel yönetimler ortaya çıkmıştı.

Daha sonraları, Roma İmparatorluğu'na katılan topraklar *Municipe* diye adlandırılmış, *Municipeler*'e önce ticari etkinliklerde bulunma hakkı tanınmış, daha sonra kentin yönetimine ilişkin yetkiler bir ölçüde bırakılmıştır.

6.2.1. Feodal Sistemde Yerel Yönetimler;

Batı Avrupa'da 2. yüzyıldan beri büyük toprak sahipleri olan senyörlerin ve feodal beylerin, kentleri egemenlik altına alıp, yarı özerk birimler oluşturdukları bilinmektedir. Ama bunlar hükümdarın merkezileştirici gücü karşısında gerçek bir yerel özerkliğe sahip olmamışlardır. Daha sonraki yüzyılda ise feodalizm, kentlerin gelişmesini engellemiş, gelişme olanağı bulanlarıysa çökertmiştir. Kentlerin yerel özerklik düşüncesinin gelişmesi geniş ölçüde feodalizmin çöküşüyle olmuştur. Günümüzde yerel yönetimleri en çok andıran kurumları içeren ve ilk örnekleri 11. yüzyılda Batı Avrupa'da beliren feodal Ortaçağ kentleri, tüccarların elde ettikleri özerklikler ile doğmuştur.

Ortaçağ kenti, feodal bir yapıya ve yalnızca yaşanılan bir yerleşim yeri özelliğine sahip olmuştur.

Burjuva kenti ise ekonomik etkinliğin ön plana çıktığı bir kent türü olmuştur. Ticaret ve sanayiyle uğraşan yeni sınıf kıyılarda ulaşım kolaylığı bulunan yerlerde ve feodal beyliklerin çevresinde yeni kentler kurmuşlardı. Önce sadece yargılama ile ilgili özerkliğe sahip bu kentler sonraları mali özerkliği de elde etmişlerdir. Mali özerklik, kamu hizmetleri için yapacakları hacamaları sağlayacak vergiler koymayı ve bu vergileri toplamayı da içermiştir. Bu kent yönetimleri, 15. yüzyıla dek feodal üretim ilişkilerinin

çözülmesini hızlandıran ticaretin koruyuculuğunu yapmıştır. Ancak 16. yüzyıla gelindiğinde tarihsel olarak gerici bir role sahip bürünen soyluların ellerinde tuttukları kent yönetimleri aracılığıyla, sanayi ve ticaretin önünde engel hale gelmiştir. Max Weber ve Henri Pirenne tarafından geliştirilen gelenek söylemi Avrupa kapitalizminin gelişmesindeki temel dinamik gücün kentler olduğu, özerklikleri sayesinde durağan feodal toplumları dıştan bir güç olan kent topluluklarının değiştirebildiği; Ortaçağ kentinin 12. yüzyıldan beri kendine özgü yasa, yönetim ve hukuk bilimine sahip ticaret ve sanayi toplumu oldukları” tezleri üzerinde yükselmiştir.

6.2.3. Kapitalist Sistemde Yerel Yönetimler;

15. yüzyılın büyük coğrafi keşifleri ve 16. yüzyılın sonlarında başlayan manüfaktür üretimiyle birlikte kentin sınırları sermaye birikiminin ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştur. Tüccar ile üreticinin eşit haklarla ilişki kurma gereksinimleri, önlerinde engel durumundaki kent yönetimleriyle açık çatışmaya girmelerine neden olmuştur. Burjuvaların ulus pazar etrafında oluşan merkezi ulus devletlere gereksinme duyduğu sonraki süreçte, kent yönetimlerini oluşturan soylular ayak diremeyi sürdürmüşlerdir.

Kapitalist gelişmenin beşiği olan İngiltere ve Fransa, 17. ve 18. yüzyıllarda burjuva demokratik devrimlerine öncülük etmişler, dağıtılan eski kent yönetimleri yerine yeni ilişkilere uygun bir yerel yönetim organı örgütlemeyi hedeflemişlerdir. 18. ve 19. yy.’da; belediye terimi ilk kez 1789’da Fransa’da Kurucu Meclis’de, İngiltere’de ise 1835’de gerçekleştirilen düzeltimler sırasında kullanılmıştır. 1790’da, Fransız Devrimi’nin ardından gerçekleşen yeni yönetim örgütü de, yerel birimlerde taşınmaz mal sahiplerinin temsil edilmesine dayanmıştır.

Fransa’da 1789 Devrimi’nin hemen ardından, resmi Komün’ün (belediyenin) dışında fiilen gelişen “komün hareketi” (fiili belediye hareketi) Paris’ten tüm ülkeye yayılmış, 1794’e dek sürebilen bu yapı, resmi belediyenin sınırlarını zorlayan devrimci bir oluşum haline gelmiştir. Fiili komünlerde resmi seçim değil, doğrudan demokrasi yöntemleri uygulanmıştır. Bunlar, bulundukları alanda tüm temel konularda, ekonomik etkinliklerin sürekliliğinin sağlanmasından, yönetim ve güvenliğe dek kararlar alarak uygulamışlardır. Birçok yerde resmi belediyenin yapısını kıran bu yapılar Jakobenler’in yenilgisinin ardından ortadan kalkmıştır.

Yerel yönetimler, kapitalist üretimin kentleri ve devlet-toplum ilişkilerini biçimlendirişine göre yukardan aşağı yetkileri ve sınırları kısıtlanarak, belediyeler şeklinde yeniden oluşturulmuştur.

Yani burjuvazinin devrim sonrasında kentlerde oluşturduğu yeni statüko, burjuva devrimlerine demokratik niteliğini kazandıran devrimci halk dinamikleri ve bu dinamiklerin yarattığı yerel organların zorla bastırılması sayesinde kurumlaştırılabilmiştir (Yerel Yönetim Tartışmaları, 1994: 32-34).

Taşınmaz mal sahibi olmayanlar yerel yönetim organında temsil edilmiyordu. Bonaparte ile birlikte, yerel yönetim birimleri seçim yerine atamayla işlevlendirilmiştir.

Ancak devrim süresince hareketlenen ve oy hakkına sahip olmayan geniş halk kitleleri, yerel yönetimlere ağırlıklarını koymuşlar, geniş halk kitlelerinin bu fiili inisiyatifi, burjuvazinin başını çektiği uzun bir mücadele sonucunda zor yöntemleriyle bastırılmıştır. Yerel yönetimlerin yetkileri kısıtlanmış ve merkezi otoritenin bir parçası olarak mülk sahipleri temelinde yeniden örgütlendirilmişlerdir (Yerel Yönetim Tartışmaları, 1994: 31-32).

Yeni liberal yaklaşım; yerel özerkliğin güvencesinin, yerel yönetimin öz gelirlere dayanması ile mümkün olacağını söylemektedir. Oysa Batılı yerel yönetimlerin güçlü ve özerk olduğunun söylendiği 1950-75 arasında böyle bir özellik yoktu. Tersine bu dönemde merkezin yardımları sürekli artmıştır. 1975'lerden itibaren kamu harcamalarının kısılması politikaları ile yerel yönetimlere yeni liberal yaklaşım getirilmektedir. Bu yaklaşım;

- merkez gelirlerini kısıma,
- yerel birimlerin birleştirilerek büyütülmesi,
- yatırımların kısılması,
- sadece hizmetler alanında faaliyet olarak özetlenebilir.

6.2.3.1. Liberal Yerel Yönetim Anlayışının Eleştirisi ve Rekabetçi Kapitalizm;

Burjuva bireysel girişimciliğinin bir dünya görüşü biçimindeki ifadesi olan siyasal liberalizmin temel çıkış noktası “devlet karşısında bireyin (girişim) özgürlüğünü korumak” olmuştur. Liberalizmin yerel yönetimlere yaklaşımı da özgürlük, demokrasi (katılım, eşitlik) ve etkinlik ilkeleri üzerine kurulmuştur.

Liberalizmin babalarından J.S.Mill, 19. yüzyılın ortalarında, “verimliliği bozmamak koşulu ile gücü mümkün olduğu kadar dağıtmak, buna karşılık bilgiyi olanakların elverdiği ölçüde merkezde toplamak ve merkezden yaymak” gerektiğini söyleyerek devlet-yerel yönetim ilişkilerini de içeren bir işleyiş ortaya koymuştur. Mill'e göre, aşağı sınıflar yerel yönetimlere katılarak burjuva toplumunun ölçüt ve değerleri içinde toplumsallaşabileceklerdi. İşçiler buralarda yalnızca sağduyulu ve kendine güvenli olmayı öğrenecekler, aynı zamanda işletme tarzında bir yönetime olan ihtiyacı görerek benimseyeceklerdi.

Tüm liberallerde olduğu gibi, Mill'in düşünceleri de merkezi devletin, yerel parçaları en etkin biçimde nasıl işlevlendirebileceğinde odaklaşmıştır, yani *etkinlik* üzerinedir. Demokrasi ilkesi, aşağı sınıflardan bireylerin işleyişe “katılmaları” sağlanarak “eğitilmeleri”, sistemle ideolojik olarak bütünleşmeleri, destek oluşturmaları anlamına gelmektedir. Özgürlük ilkesi ise hep soyut olarak kalmıştır.

Mill, İngiliz kapitalizminin serbest rekabetçi evresinde, üretimin henüz yerel, bölgesel ölçeklerde yapılabildiği bir teknik gelişkinlik düzeyinde, sermaye birikimine en uygun merkez-yerellik dengesini önermiştir. İşgücünün yeniden üretiminin maliyetini düşürmenin bir yolu da bu ihtiyaçların toplu olarak karşılanması ve yerel yönetimlerin ilk işlevlerinden birisi de bu yeniden üretim olmuştur.

6.3.2.2. Tekelci Kapitalizmde Yerel Yönetimler;

Kapitalizmin 20. yüzyıla birlikte, tekelci aşamaya geçmesinin ardından, devletin değişen rolüne paralel olarak yerel yönetimler de değişim geçirmiştir. Artık teknoloji büyük çaplı üretimi kolaylaştırmış ve daha akılcı kılmıştır. Uzmanlaşmanın artması çok sayıda birimle ayrı ayrı uğraşmayı zorlaştırmaya başlamıştır. Nasıl ki, üretim birimleri büyük çaplı üretim organizasyonlarına yöneldiyse, büyük dev fabrikalar ortaya çıkmaya başladıysa, artık büyük belediyeler dönemi başlıyordu.

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında, Keynesci politikalar ve “sosyal devlet” uygulamaları ve büyüyen kentler yerel yönetimleri giderek daha büyük çaplı organizasyonlar haline getirmiştir. Artık serbest rekabetçi dönemin liberallerinin yerel yönetimlerde savundukları etkinlik, özgürlük ve demokrasi ilkelerinin hiçbir anlamı kalmamıştı. Bu dönem 1970’lerin ortasında, kapitalizmin uzun bir krize girip sermayenin yeniden yapılanma süreciyle sona ermiştir.

6.2.4. Yerel Yönetim Anlayışında Sovyet Etkisi;

19. yüzyılda geliştirilen Batılı yerel yönetim anlayışından başka bir de sosyalist seçenek ortaya çıkmıştır. Sovyet Ekim Devrimi ile birlikte sosyalizmin, yerel yönetim sistemi üzerinde üç ana etkisi görülmüştür. Bunlar;

- 1) İşçi konseylerinin oluşumu,
- 2) Yerel sosyalist adacıkların ortaya çıkışı,
- 3) Burjuva demokrasisinin yüzeyselliğinin tartışılmaya başlamasıdır.

Sovyet modelinin teorik olarak özgün yanı yerel yönetim birimleri olan, yerel Sovyetler’in devletin sönme sürecini hızlandırmak için anahtar kurum olarak değerlendirilmesi olmuştur. Bu ilkeye göre merkezi devlet işleri önce yerel Sovyetlere devredilecek, yerel birimlerde yürütülen işler ise kademe kademe profesyonel ücretlilerden amatör gönüllülere aktarılacaktır. Ancak bu ilkeyi pratikte uygulama olanağı olmamıştır.

Bunun dışında, Sovyet sisteminin iki önemli özelliği vardır.

- 1) Sovyetler, Batı tipi yerel yönetimlerden farklı olarak aynı zamanda iktidar organıdır. Yasama yetkisi vardır.
- 2) Yürütme birimleri merkezi devlete olduğu gibi yerel Sovyet’e karşı da sorumludur.

Öncelikle 1917-1950 arası kuruluş dönemi olarak çeşitli sorunlarla geçmiş, bu sorunlar yerel Sovyet’lerin gelişmesini engellemiştir. Çarlık döneminin kalıntıları, azgelişmişlik, iç savaş ve eğitimsizlik nesnel bir durum olmuştur. Giderek düzelen durumun 2. Dünya Savaşı ile yeniden bozulması nedeniyle, Sovyet yapısının incelenmesine 1950’den sonra başlanması gerekir. Ancak 1950’lere gelindiğinde yerel Sovyetler kuru, işlemeyen birimler durumuna gelmiştir. Oysa toplumsal yaşam giderek karmaşıklaşmakta, eğitim düzeyi yükselmekte, tüketim talepleri artmaktadır. Bu nedenle yerel Sovyetler’in

canlandırılması, etkinliklerinin artırılması ve kitle bağlarının güçlendirilmesi için her düzeyde ancak her zaman kısırlı kalan değişiklikler yapılmıştır. Sosyalist ülkelerde bu değişiklikler yerel Sovyetler'in yetkilerinin artırılması ve büyük ölçekli birim yaratmayı hedeflemiştir. Yine merkezi iktidarın tüm yetkileri yerel Sovyetler'e devredilmiştir. Yerel birimlerin birleştirilerek genişletilmesi uygulamasına Sosyalist ülkelerde de başvurulmuştur. Yerel Sovyetler'in canlandırılması çabaları, "çifte bağımlılık" ilkesinin tek yönlü işlemesi sonucu gerçekleştirilememiştir. Yerel yürütme birimlerinde etkin olan yerel Komünist Parti örgütleri yerel Sovyet'e karşı hiyerarşik sorumluluğu tercih etmiştir. 20. yüzyılın sonuna doğru Batılı yerel yönetim anlayışı "halkın kendi kendini yönetmesi" özleminden hızla uzaklaşırken, Sovyet modeli de yerel iktidar kavramını yaşama geçirememiştir.

"Böylece, yerellik kapitalizm için bir değer olmaktan çıkarken, sosyalizm için ulaşılamayan bir hedef olmuştur" (Yerel Yönetim Tartışmaları, s.100-104).

6.3. YENİDEN YAPILANMA VE KENTLERDE DEĞİŞİMİN GETİRDİKLERİ;

6.3.1. 1980'lerde Sermayenin Yeniden Yapılanması;

1970'li yıllar tüm dünya için sonraları çok önemli sonuçlar doğuracak bir değişim döneminin başlangıcı olmuştur. Bu yıllarda kapitalist dünya ekonomisi uzun süreli bir krize girmiştir. Uluslararası sermaye, özünde kar oranlarının düşme eğiliminin yattığı bu krizin neden olduğu sorunları aşmak amacıyla uluslararası çapta çok derin etkiler yaratan bir yeniden yapılanmaya yönelmiştir.

Uluslararası sermayenin girdiği kriz,

- 1) pazar ve dolaşım olanaklarının yetersizleşmesi,
 - 2) hammadde ve enerji kaynaklarının yeterince denetim altına alınamaması,
 - 3) işgücünün artan maliyeti ve artan bütçe açıkları
- olarak somutlaşmıştır.

Bunları aşmak amacıyla kapsamlı bir anti-kriz programı ve yeniden yapılanma arayışları gündeme girmiştir. Özellikle mikroçip alanında gerçekleşen teknolojik atılım söz konusu sorunlara çok farklı düzeylerde çözüm olanakları getirmiş, bilginin çok hızlı üretilme ve dolaşabilme olanağına kavuşması ise, sermayenin akışkanlığında ve üretimin yapısının esnekleşmesinde olağanüstü bir ivme sağlamıştır.

Sanayi ve hizmet sektörleri bilgi üretiminin yeni dinamikleri çerçevesinde yeniden örgütlenmiştir. Bu yeniden örgütlenmenin bir sonucu farklı işlevlerin en uygun (farklı) mekanlarda yerine getirilmesi olmuştur. Böylelikle mekanlara göre oluşmuş sabit düzenlemeler çökmüş, mekanlar eski anlamlarını yitirmeye ve bağımlı değişken haline gelmeye başlamıştır. Bu gelişmelerle bağlantılı bir şekilde, krizin de bir özelliği olarak spekülasyon kazançları büyük ölçüde artmış ve mali sermaye motor güç haline gelmiştir. Hizmet sektörü büyük bir genişleme göstermiş, pazar sorunuysa yeni alanların metalaştırılması, tüketimin kamçılanması, yeni pazarların uluslararası sermayenin

denetimine girmesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Kamu sektörünün özelleştirilmesi de bu önlemlerin tamamlayıcı bir parçası olmuştur.

6.3.2. Yeniden Yapılanma Sürecinde Devlet;

Uluslarüstü tekellerin hareket serbestisi açısından sınırlayıcı bir role bürünen ulusal pazarların aşılması doğrultusundaki gelişmeler, ulus devletlerin krizine ve ulus devletlerin yeni rollere kavuşmasına yolaçmıştır. Ulus devletlerin ekonomi, siyaset ve toplumsal alanlardaki belirleme, karar alma inisiyatifleri gerilemiştir. Uluslarüstü merkezlerde alınan kararlar (ulus devlet aradan çıkarılmaya çalışılarak ya da sadece alt düzenleyici bir role büründürülerek) uygulamada doğrudan yerel merkezler eliyle yürütülmeye başlanmıştır.

Bu gelişmeler, merkezi ulusal devlet aygıtının işleyiş biçimi ve toplumsal rolünde önemli farklılaşmalar yaratmıştır. Devlet, giderek daha “teknik” (düzenleyici) bir aygıt haline gelmiştir. Son derece merkezileşen bilginin toplanıp planlama sürecinde, ulus devlet ağırlıkla uluslarüstü merkezlere bağlı alt düzenleyici bir role kavuşmaya başlamıştır. Buna karşın uygulama aşamasında yerel parçalar, belirlenen işlevler dahilinde ön plana çıkmıştır.

Bilginin merkezileşmesi ve toplumsal birimlerin parçalanma eğilimi, uluslarüstü kurumlar yaratıp ulus devletlerin işlevlerinin değişmesi ve sınırlandırılmasına yolaçarken, egemen ideolojiler de buna paralel bir değişim göstermiştir.

Artık *devlet*, ekonomiye müdahale tarzında politik meşrutiyyet ve toplumsal yeniden bölüşümü öne çıkaran bir vurgu yerine, politik egemenliği daha açık zor ve manüpülasyon yoluyla yaparken, sermaye birikimine olan vurguya ağırlık vermeye başlamıştır. Örneğin, informal ekonominin yaygınlaşması, devletin yeni rolündeki farklılığın çarpıcı bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Öte yandan, ulus devletin işlevlerinin bir bölümünün uluslarüstü kurumlara, yerel yönetimlere, yeni sivil toplum kurumlarına devredilmesi, politik iktidar erkinin yeniden biçimlenişini beraberinde getirmiştir. Kimin neden sorumlu tutulabileceği belirsizleşmiş, çıplaklaşan sömürü ve baskı ilişkilerine karşın, topyekün politik sorumluluk ortadan kalkmaya yüz tutmuş, iktidar daha karmaşık ve “görünmez” bir özellik almıştır.

“Örneğin, yeni liberalizm “globalleşme” tezlerinde, sermayenin muazzam biçimde uluslararasılaştığını, artık ulusal sınırlara gerek kalmadığını, ulusal devletlerin gününü doldurduğunu, piyasanın dünya çapındaki işleyişine ulusal devletlerce müdahale edilmemesi gerektiğini dile getirmektedir. Oysa diğer yandan da ulusal sınırları içerden parçalayacak şekilde bölgesel temele dayanan “mikro milliyetçilik” yaygınlaşmaktadır. Yine, günümüzde ırkçılık kültürel ırkçılık olarak su yüzüne çıkarken, kültürel farklılıkları vurgulayan (böylece parçalanmayı körükleyen) ancak bir ırkın (örneğin Avrupa merkezli ırkların) üstünlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Böylece, globalleşme tezleri ile mikro milliyetçilik ve kültürel ırkçılık ulus devletleri parçalamak noktasında birbirlerini tamamlamaktadır” (Yerel Yönetim Tartışmaları, s.47-50).

6.3.3. Kentlerde Değişimin Getirdikleri;

Kapitalizmin 20. yüzyılın son çeyreğinde ulaştığı aşamada kentler çok daha karmaşık bir yapılanmaya kavuşmuşlardır. Bilginin, üretimin yapılanması ve denetlenmesinde kilit rol oynayabilmesini sağlayan teknolojik gelişmeler, iletişim ve ulaşım da gelişen dev ağ, “mekanın” toplumsal rolünü farklılaştırmıştır. Üretimin parçalanabilirliği ve ücretlerin aşağı çekilmesi eğilimi, informal sektörün hızla büyümesine yol açıp, çok geniş işsiz ve yarı işsiz kitleler yaratırken mekanların da çeşitli özelliklerine göre yeniden işlevlendirilmesine yol açmıştır. Buna göre, büyük üretim üniteleri, küçük ve daha rasyonel parçalara bölünerek emek, hammadde, enerji, ulaşım-dağıtım koşullarına göre en elverişli düzenlemeler yapılmaktadır. Böylece, mekâna göre düzenleme mantığı terkedilerek, mekan bilginin yönlendirdiği üretim sürecine bağlı bir değişken durumuna gelmiştir. Artık mekansal uzaklıklar ortadan kalkmış ve yepyeni bir “zaman-mekan” ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Bu yeni “zaman-mekan” ilişkisinin yarattığı değişimi, birçok olgunun yeni rolü çerçevesinde yeniden algılanmasını zorunlu kılmaktadır. Buna karşın, yaşadığımız dönem, henüz bu algıların toplumsallaşmadığı, netleşmediği bir ara evreyi, bir geçiş dönemini karakterize etmektedir. Dünyanın her yerinde ister üretim-dolaşım, ister politik, isterse de sosyal amaçlı ulaşım ve iletişimdeki kolaylık bir anda dünyayı bir manüfaktüre, dev bir borsaya ve sosyal, etnik çatışmaların fişkırdığı bir arenaya çevirmiştir. Sosyalizmin kriziyle içiçe geçen bu toplumsal bunalım, kapitalizmin toplumu parçalayıcı etkisi altında bunalan kitlelerin kendilerini geleneksel cemaat kimlikleri etrafında ifade etmelerine yol açmıştır. Modern toplumsal kimliklerin krizi, etnik, ırksal, dinsel vb. kimliklerin yeniden canlanışına neden olmuştur. Bu ise, kentleri geleneksel kimliklerin bir çatışma alanı haline getirmiştir.

Bunun yanı sıra, bilginin hızlı dolaşabilme özelliği ve mali sermayenin kazandığı düzenleyici rol, emeğin yeniden üretim sürecinde çeşitli özel ve kamusal alanların metalaştırılması gibi gelişmeler, hizmet sektörünün büyük bir çeşitlilik içinde genişlemesine yol açarak kentleri olağanüstü karmaşık bir yapıya büründürmüştür. Emeğin yeniden üretiminin meta alanına dahil edilmesi, özel alanın uğradığı, kapitalist tecavüz, bu hizmetlerde uzmanlaşan çeşitli kurumları, mekanları, kentlerin belli bölgelerinde yoğunlaştırmaktadır. Buna bağlı olarak, emeğin yeniden üretime yönelik tüm toplumsal pratiklerin organik bir ilişki içinde olduğu kent parçaları dağılmakta, mahalleler ve mahalle yaşamı, komşuluk ilişkileri yok olmaktadır.

Kentlere yığılan nüfusun sınırları iyice genişleyen ve üstelik sermayenin yeniden yapılanma sürecinin asli bir parçasına dönüşen informal ekonomi tarafından emilmesi toplumsal yapı ve normları kökten sarsmıştır. Informel sektörün büyümesi, 1960’lar sonrası sağlanan toplumsal standartların eritilmesine yol açmıştır. Özellikle az gelişmiş ülke kentlerindeki informal sektörde yığılan düzensiz emekçi kitleleri, yüksek hareket niteliğine sahip uluslararası sermaye için bir avantaja dönüştürülmüşlerdir. Informel sektörün yaygınlaşması, ırksal, etnik, dinsel farklılıkların belirginleşmesiyle birlikte, birbirinden çok değişik özellikler taşıyan kentsel parçaları ortaya çıkarmaktadır. Eski ikili

kent yapısının yerini artık çok parçalı kent yapısı almaktadır. (Yerel Yönetim Tartışmaları, s.51-53).

VII. BÖLÜM - SONUÇ

Bu çalışmada, günümüzde kentlerin ve kent yönetimlerinin gittikçe önem kazanmalarının, nedenlerinin ve yarattığı sorunların anlaşılması amaçlanmış ve bağımsız düşünülemeyecek olan sosyo-ekonomik yapı ve yönetim ilişkileri ile birlikte tarihsel süreç içinde incelenmesi hedeflenmiştir.

Tarihsel süreç içinde tek tek yapıların dönüşümleri, birbirlerine olan etkileri ve özellikle kentlere olan etkileri incelenmeye çalışıldığında, ilişkilerin doğrusal bir neden sonuç ilişkisinden çok, yapılar arasında sürekli bir etkileşim şeklinde geliştiği, ama tek başına bu yapılar arasındaki etkileşimin her zaman dönüşümü açıklamaya yetmediği, farklı değişkenlerin (özellikle çevre gibi) devreye girdiği ve önemli rol oynadığı görülmüştür.

Tarihsel süreç içinde yapılan bu çalışmada, Marx'ın toplumsal evrim dönemlerinin seçilmesi ilişkilerin kurulması açısından büyük kolaylıklar getirmiştir. Marx'ın üretim ilişkilerine dayalı olarak geliştirdiği dönüşüm (tez, antitez ve sentez) kuramının gerçekliğinin kabul edilmesi, dönüşümdeki en önemli değişken olan üretim ilişkileri ve üretim biçiminin en baştan gözönünde bulundurulmasını sağlamıştır.

Sosyo-ekonomik yapı, yönetim ve mekanın evrimine bakıldığında; ilk toplumsal örgütlenmenin, doğal koşulların zorluğu karşısında insanların ortak çıkarları olan besin toplama, saklama, korunma ve yaşamın devamının sağlanması doğrultusunda biraraya gelmeleriyle oluştuğu görülmüştür. Bu ortak amaçlara hizmeti, katkısı nedeniyle önce kadınlar (besin toplama, saklama ve topluluğun devamını sağlama) topluluk adına söz söyleme hakkını elde etmişler ve topluluk düzeninin sağlanması için tabular geliştirmişlerdir. Yönetim kavramı ilk olarak kadının anaerkil toplum düzeni ile birlikte ortaya çıkmıştır. Mekan da, bu ortak çıkarlara hizmet edecek şekilde kadın tarafından şekillendirilmiştir.

Önce cinsiyet ve yaşa göre oluşan işbölümü, avcı-toplayıcılık ve ihtiyarlar kurulu daha sonra gelişerek toplulukların (göçebe-çoban ve yerleşik-tarım) uzmanlaşmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm teknolojinin olmadığı bu dönemde, ancak, tarımın yapılabildiği sulak bölgelerde yani nehir vadilerinde oluşmuştur. İlk toplumsal dönüşüm doğal koşulların elverdiği yerlerde tarım ile başlamıştır.

Uzmanlaşmış olan bu topluluklar arasında, değişim artmış, çobanın topluluklar yerleşik toplulukların çeperlerinde yer almaya başlamışlardır. Tarım topluluklarında artı-ürünün oluşmasıyla birlikte, bu artı-ürüne sahip olmak isteyenler tarım topluluklarını ele geçirmek amacıyla saldırılara başlamış veya tarım topluluğunu diğer savaşçı çoban topluluklarına karşı korumak için bu iki uzmanlaşmış topluluk birleşmiş ve ilk tarım köyleri ortaya çıkmıştır.

Örgütlenmedeki ortak amaçlar geçerli olsa da, artı-ürünün korunması ile artırılması daha baskın amaçlar haline gelmiştir. Tarımda sabanın kullanımı ve savunmanın erkek gücünü ön plana çıkarmasıyla birlikte, erkekler ortak amaca daha çok hizmet eder hale gelmişler toplumsal düzen ve yönetim de ataerkil hale gelmiştir. Toplumsal düzeni sağlayan,

anaerkil toplumun tabuları yerine bu kez daha kuvvetli olan tanrılar ortaya çıkmıştır. Önceleri kabile şefleri sonra krallar, tanrı ile bağlantılı veya tanrı olarak kabul edilmişlerdir.

Mezopotamya ve Mısır'da oluşan ilk yerleşmeler (kentler) bu üretim ilişkilerini yansıtabacak şekilde biçimlenmiştir. Artı-ürünün üretildiği tarım alanları, artı-ürünün toplandığı tapınak, tanrının evi ve artı ürünün korunması için duvarlardan oluşmuştur. Mezopotamya ve Mısır'da oluşan bu kentler, ilk önce bağımsız, kendine yeten ekonomik birimler ve kendi kendini yöneten devletler olmuşlardır. Ancak, artı-ürünün artırılması, bunun için geniş tarım alanlarında suların denetimi amacı ile birlikte, topoğrafyanın düzlüğü ve toprağın verimliliği bu kent-devletlerinin büyümelerine ve bazı kaynakların (maden gibi) yokluğu ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Yönetim merkezileşmiş, tarım ve ticaret gelişmiştir. Yönetimin merkezileşmesi ile birlikte, düzeni sağlayıcı tabuların ve dini kuralların yerini alan hukuk doğmuştur.

Kent-devletlerinin geliştiği bir başka yer ise Güney Avrupa (Yunanistan) olmuştur. Ancak, bu bölgenin topoğrafyasının çok parçalı olması ve verimli toprakların sınırlı oluşu, bu bölgedeki kent devletlerinin büyümelerine ve birbirleriyle ilişkilerine engel olmuş, merkezi devletler ortaya çıkmamıştır. Bu ilk Yunan kentleri, dışarıya açık, surlarla çevrelenmemiş yerleşimler olmuş, surlar daha sonra gelişmiştir. Bunun nedeni ilk kentlerde henüz artı-ürünün üretilmemiş olmasına, daha sonra ise ticaretin gelişmesiyle artı-ürüne sahip olunmasına bağlanabilir. Kısıtlı besin kaynaklarının ve verimli topraklarının olmamasına karşın önemli maden kaynaklarına sahip olan bu bölge, güneydeki Mezopotamya ve Mısır krallıklarıyla ticaret yapmaya başlamış, ticaret yolları üzerinde (adalar veya limanlar) koloniler, kent-devletleri kurarak ticaretini geliştirmiştir. Bu kent devletlerinin kurulma amaçları tamamen ekonomik olmuş, Mısır ve Mezopotamya ile Yunan arasındaki ithalat ve ihracat ilişkilerine dayalı olmuştur. Bu gelişme, kolonizasyon, Yunan toplumundaki üretim ilişkilerinin kendini yenileyemediği bir döneme rastlaması, bu gelişimin, ilk küreselleşme hareketi olarak yorumlanabilir.

Mezopotamya'da artı-ürünün artırılması için önce tarım sonra ticaret, Yunan'da ise zor koşullarda gerekli-ürünün sağlanması için ticaret gelişmiş, ekonomik ilişkiler artmıştır. Ancak, Yunan kent-devletleri uzun bir süre yapılarını koruyabilirken, Mezopotamya ve Mısır'da merkezi krallıklar çok çabuk gelişmiştir.

Yunan toplumunda ticari ilişkilerin geliştiği önemli bir yer olan İtalya'da, Etrüskler'in kurduğu Roma, ticaret gelişiminin merkezinde yer almış ve önce bir Cumhuriyete, daha sonra ise imparatorluğa dönüşmüştür. Belediye kavramı Roma'da, imparatorluğa yeni katılan topraklara verilen "municipe" isminden gelmektedir. Bu municipeler, yetki devrine dayalı yönetimler olmuş, merkez tarafından denetimi sağlamak, vergileri toplayarak merkeze iletmek gibi görevlere sahip olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda, bağlı bulunan toraklarda toplumsal düzenin ve eşgüdümün sağlanması için Roma Hukuku geliştirilmiştir. İlk hukuğun (Hammurabi Kanunları) ortaya çıktığı Mezopotamya'daki krallıklardan sonra, Roma Hukuku'nun gelişmesi, merkezi yönetimlerin, egemen oldukları geniş topraklar üzerinde düzeni sağlamak için kurumlaşmış bir kurallar bütününe ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Bu ilk devletlerde üretim biçiminin, emek yoğun olması köle emeğinin yaygın kullanımını getirmiştir. Bu üretim biçiminin temel üreticileri ise, kendini yenilemekten herhangi bir çıkar sağlamadığı için, üretim ilişkilerinin gelişmesini engellemiş ve ekonomik sistem kendini yenileyememiştir.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte gelişen feodal sistem, bugünkü yerel yönetim biçimine en yakın olan sistem olmuştur. Feodal sistem, kendi topraklarını, kendi sınırları içinden topladığı vergilerle yöneten, kendi ordularıyla koruyan, zayıf bir merkezi otoriteye bağlı bir sistem olmuştur. Üretim güçleri çok farklılaşmamış, sadece köleler yerine kiracı köylüler üretimin temelini oluşturmuştur. Bu değişim kısa bir süre için üretim ilişkilerinde gelişmeye neden olabilmiş, ancak daha sonra sistem yine kendini yeniden üretemez hale gelmiştir. Senyörlerin dışında büyük toprak sahibi olan kilisenin öneminin artışı, dini kuralların ve üşüncenin egemenliği, durağanlığın hakim olduğu karanlık dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Değişim ekonomisine dayanan düzenden tüketim ekonomisine geçilmiş, kentler önemini kaybetmiştir.

11. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'da, özellikle Fransa'da zanaat ve ticaret yeniden gelişmeye başlamış, zanaatlarda uzmanlaşma gelişmiş, buna bağlı olarak pazar ilişkileri ile birlikte kentler yeniden canlanmaya başlamıştır. Ticaretin geliştiği yerler, Bizans ve Doğu ülkeleriyle ticaret bağlarının olduğu İtalya'nın ve Fransa'nın güneyindeki kentler olmuştur. Zanaatın gelişmesiyle birlikte, aynı meslekteki zanaatçılar loncaları kurmuşlardır. Loncaların kurulması ve ticaretin gelişmesi karşısında feodal düzen sınırlayıcı rol almış, buna karşı tüccarlar bazı değişiklikler için baskı yapmaya başlamışlardır. Tüccar sınıfının bu örgütlenmeleri daha sonra yerel yönetimlerin ortaya çıkışına neden olmuştur.

Ticaretin gelişimi ile ortaya çıkan tüccar sınıfı, ekonomik ilişkilerinin gelişiminde parçalı yönetim yapısının sınırlamalarını yaşadıkları için aristokratları desteklemiş ve mutlak monarşiler yoluyla sınırların gelişmesinden yararlanmıştır. Daha sonra, bu sınırlar da ekonomik ilişkilerin gelişimini zorlayınca, bu kez mutlak monarşilere karşı kendi devrimlerini yaparak ulus devletlerin oluşmasına neden olmuşlardır. Ulus devletin görevi, kapitalist ilişkilerin gelişmesine hizmet etmek olmuştur.

Merkantilist ve ardından gelişen kapitalist ilişkiler, ulus devlet sınırları içinde gelişmiş, kentler bu ilişkilerin etkisiyle hızla büyümüş ve sorunlar yaşamaya başlamamıştır. Toplumdaki uzmanlaşmalara bağlı olarak, toplum sınıfları çeşitlenmiş, bu sınıfların örgütlenmeleri ile sivil toplum örgütleri ortaya çıkmıştır. Böylece devletin görevi de değişmiş ve kapitalist sınıfa hizmet etmek yerine, çeşitlenen sivil toplum örgütleri arasında uzlaştırıcı bir role (sosyal devlet) sahip olmuştur. Kapitalist gelişmenin ulus devlet sınırları tarafından engellenmesi, ulus devletler üstü ekonomik birliklerin oluşmasına neden olmuştur.

İlkel toplum, köleciler toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum dönemlerinde ele alınan ilişkilerde, bir dönemden diğerine geçerken varolan üretim biçiminin kendini yenileyemediği, sistemin devamı için geliştirilen yeni üretim tarzı ile eskisinin çatıştığı ve bu çatışma sonunda yeni bir üretim tarzının ortaya çıktığı görülmüştür.

Kentler bütün bu değişimlerden direk olarak etkilenmiş, bu ilişkilerin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Değişimin hız kazandığı ve küreselleşmeye çalıştığı günümüzde toplum, devlet ve kentlerin sorunları ve yeni arayışları, üretim ilişkilerinin değişiminin sancılarının yaşandığı bir geçiş döneminde olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu kez, teknolojinin (üretim araç ve ilişkilerinin) çok hızlı ve sürekli gelişmesi nedeniyle oluşan değişimler, bu kez uzun yıllar geçerli kalamayacaktır. Çünkü üretim ilişkilerinin sınırları zorlaması sonucu ortaya çıkan bu değişimler, üretim ilişkilerine paralel olarak aynı hızda değişmek zorunda kalacaktır. Bugünkü toplumlarda yaşanan sorunların, arayışların nedeni böyle bitmeyen bir geçiş dönemi yaşanıyor olmasından kaynaklanmaktadır denebilir. Geçiş dönemlerinin sorunlu dönemler oluşu, bu kez çözümün ileri gelişmelere de cevap verebilecek ve tüm gelişmelere uyum sağlayabilecek şekilde üretilmesini gerekli kılmaktadır. Bir yandan küreselleşme, diğer yandan mikro milliyetçilik ve kültürel ırkçılık akımları ulus devletleri parçalamak noktasında birbirlerini desteklemektedir. Bir tarafta kapitalist üretim, bilgi ve iletişim çağı büyük bir hızla gelişirken, diğer yanda dünyanın çeşitli yerlerinde büyük bir tutuculuk gelişmektedir.

Tarihsel gelişimin gösterdiği sonuç, yerel yönetimlerin bir sivil toplum kurumu değil, merkezi devlet aygıtının bir parçası olarak kurumlaşmış olduklarıdır. Yerel yönetimler, içinde bulundukları üretim ilişkisinin özelliklerine göre biçimlenmişler ve kapitalizm koşullarında da daima sermaye birikiminin gereksinimlerine göre yeniden yapılanmışlardır (Yerel Yönetim Tartışmaları, 1994: 32-34).

Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde ulus pazar ve ulus devletler toplumsal yapılanmanın üzerinde yükseldiği temel birimler olmaktan çıkmaktadır. Buna karşın yerel parçalar ve yerel yönetimler uluslararası düzeyde örgütlenen kapitalizmin en küçük temel birimleri olmaya doğru evrilmektedirler. Bu durum önümüzdeki on yıllarda kentlerin tarihsel rollerinin daha da öne çıkacağını göstermektedir (Yerel Yönetim Tartışmaları, 1994: 62-63).

Kentler kurulacak bu yeni sistemde de tarih boyunca olduğu gibi temel rolü oynayacaktır. Küreselleşme yanı sıra gelişen demokratikleşme akımı ise yerel yönetimlerin öneminin artmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR:

- Ağaoğulları, M. A. 1994. *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge Yayınları
- Aktüre, S. 1987. *19.yy. Sonunda Anadolu Kenti*, ODTÜ- Mim. Fak. Yayını, Ankara: ODTÜ
- Anderson, N. 1964. *Urbanism and Urbanization*, Leiden E.J. Brill, Netherlands
- Ansay, T., Wallace, Jr.D. 1978. *Intoducyion to Turkish Law*, Ankara
- Aron, R. 1974. *Main Currents in Sociological Thouht 1-2*, Great Britain:Penguin Books
- Abadan, Y. 1959. *Devlet Felsefesi, Seçilmiş Okuma Parçaları*, çev: N.Abadan, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık
- Abrechts, L. 1990. *Changing Roles and The Position of Planners*, Urban Studies, Vol: 28, no:1, p. 123-137
- Bailey, J. 1975. *Social Theory for Planning*, School of Sociology, Kingston Polytechnic, Routledge and Kegan Paul London, Boston
- Bennett, R. 1989. *Territory and Administration in Europe*, Pinter Publishers, London, New York.
- Bloch,M. 1962. *Feudal Society*, (Çev. L.A.Manyon).
- Bottomore, T.B. Rubel, M. 1971. *Marx'ın Toplum Kuramı*, (Çev.Ö.Ozankaya), Doğan Yay.Ankara.
- Bouvier, A.M., Ibarrola, J., Pasquarelli, N. 1977. *Marxist Ekonomi Sözlüğü*, (Çev. B.Aren, İ. Yaşar), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Bumin, K. 1982. *Sivil Toplum ve Devlet - Kramlar, Deneyler, Arayışlar*, Yazko, İstanbul.
- Bumin, K. 1990. *Demokrasi Arayışında Kent*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Castells, M. 1978. *City, Class and Power*, trans: E. Lebas, London: Macmillan
- Childe, G. 1990. *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. M.Tunçay, A.Şevel),Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Çiftçi, O. 1989. *Yerel Yönetimlerde Temsil- Belediye Örneği*, TODAİE Yayınları, Ankara

Cook, P. 1983. *Theories of Planning and Spatial Development*, London: Hutchinson Co.

Davis, K. 1967. *İşletmelerde İnsan Davranışı-Örgütsel Davranış*, İstanbul:İstanbul Matbaası

Deane, P. 1990. *The State and the Economic System, an Introduction to the History of the Political Economy*, Englang: Oxford Univ. Press

Dilber, M. 1976. *Yönetmel ve Örgütsel Etkililiğe Davranışsal Yaklaşım*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 76-52/2, İstanbul: B.Ü.

Elliot, J.M. 1988. *The State and Local Government Political Dictionary*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO

Ersoy, M. 1992. *Lectures on Urban Political Issues*, METU Department of City and Regional Planning, Ankara.

Fişek, K. 1975. *Yönetim*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını

Fişek, K. 1977. *Yönetime Katılma*, TODAİE Yayınları, Ankara

Fritz, M.M. 1957. *The Administrative State: An Introduction to Bureaucracy*, Chicago: Un. of Chicago Press

Göçer, O. 1982. *19.Yüzyıl'da Şehirçiliğin Evrimi*, İstanbul

Gök, T. 1980. *Kent Planlama' da Kuram ve Kılğı*, ODTÜ, Ş.B.P.Bölümü Yayını, Ankara

Gökberg, M. *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Göymen, K. (ed) 1983. *Bir Yerel Yönetim Öyküsü, 1977-80 Ankara Belediyesi Deneyimi*, Ankara: Özgün Matbaacılık

Göze, A. 1993. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayıncılık

Gras, N.S.B. 1922. *An Introductinon to Economic History*, New York: Harper and Brothers.

Gutkind, E.A. 1967. *Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece*, The Free Press, New York.

Güvenç, B. 1991. *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hall, P. 1990. *Cities of Tomorrow*, USA:Blackwell

- Harvey, D. 1985. *The urbanization of Capital*, UK:Blackwell
- Hawley, A.H. 1971. *Urban Society, An Ecological Approach*, The Ronald Press Company, New York
- Heaton, H. 1995. *Avrupa İktisat Tarihi - İlkçağdan Sanayi Devrimine*, (Çev. M.A. Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınevi.
- Huszar, G.B., Stevenson, T.H. 1965. *Political Science*, New Jersey: A Littlefield, Adams Co.
- Hutton, G. 1972. *Thining About Organization*, Tavistoc Pub., UK.Bath Univ. Press
- Jackson, R.H., James, A. 1993. *States in a Changing World. A Contemporary Analysis*, Oxford: Clarendn Press, New York: Oxford Univ. Press
- Keleş, R. 1980. Kentbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- Keleş, R., Yavuz, F. 1989. *Yerel Yönetimler*, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi
- Keleş, R., 1992. *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınları., Kültür Dizisi,
- Keleş, R. 1993. *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar (1975-1992)*, İstanbul: İLA-EMME
- Kerov, Z.M. 1974. *İlkel Toplum Köleci Toplum Feodal Toplum*, (Çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Keyder, Ç. 1983. *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ankara: Dost kitapevi
- Kılıçbay, M.A. 1985. *Feodalite Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara: Teori Yayınları.
- Kılıçbay, M.A. 1993. *Şehirler ve Kentler*, Ankara: Gece Yayınları
- Kıray, M. 1982. *Toplumbilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basım Yayım Yüksek Okulu.
- Kolasa, B.J. 1969. *İşletmeler için Davranış Bilimlerine Giriş*, İstanbul:Fatih Yayınevi
- Kongar, E. 1979. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, Özel Dizi:12, 2.Baskı, Ankara: Çağdaş Basımevi.
- Kongar, E. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Bilgi Yayınları,
- Kunt, İ.M.1978. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

Leontiev, L. 1976. *Marxist Ekonomi Politiğin İlkeleri*, (Çev. K.Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Lipset, M. 1964. *Siyasi İnsan*, (Çev.M.Tunçay), Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yay.

Low, N.P. 1991. *Planning, Politics, and the State, Political Foundations of Planning Thought*, London: Unwin Hyman, Boston, Sydney: Wellington.

Macfarlane, A. 1993. *Kapitalizm Kültürü*, (Çev. R.H.Kır), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Machiavelli, N. 1955. *Hükümdar*, çev: Y.A. Engeli, Ankara: Yıldız Matbaası

Mandel, E. 1974. *Marxist Ekonomi El Kitabı*, Suda Yayınları, İstanbul

March, G. J., Simon, J. H. 1975. *Örgütler*, çev. Ö. Bozkurt, O. Onaran, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, no:144, Ankara: Sevinç Matbaası

Moore, 1989. *Marx ve Engels'de Devlet Teorisi*, Ankara: İmge Yayınları

Marx, K. 1973. *Grundrisse*, Penguin Books, Canada

Marx, K. 1973. *Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, Ed. by. T.B. Bottomore and Maximilien Rubel, Great Britain: Pelican Books

Mumford, L. 1961. *The City in History*, San Diego, New York, London: HBJ Books

Ocakçı, M. 1989. *Metropolitenleşme Sürecinde İmalat Sanayii ve Metropoliten Şehir İlişkileri*, İstanbul: İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde hazırlanan Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ortaylı, İ. 1977. *Türkiye İdare Yapısı, Kamu Yönetiminin Evrimi ve Öğretimi*, Ankara. TDAİE

Ortaylı, İ. 1979. *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yayını, Ankara

Ökten, A. 1980. *Toplumsal Yapıda Hareketlilik ve Sınıflaşma - Uygulama Örneği: Osmanlı Toplum*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi - İktisat Fakültesi, İstanbul.

Öncü, A. 1982. *Örgüt Sosyolojisi*, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi

Özlem, D. 1990. *Max Weber' de Bilim ve Sosyoloji*, Ara Yayınları, İstanbul

Paris, C. 1982. *Critical Readings in Planning Theory*, Urban & Regional Planning Series, Vol.27, Great Britain:Pergamon Press

Pirenne, H. 1994. *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Plato, 1955. *The Republic*, Penguin Books

Plato, 1957. *Statesman*, New York: Liberal Arts Press

Pred, A.R. 1966. *The Spatial Dynamics of U.S. Urban Industrial Growth 1800-1914*, Cambridge Mass: The MIT Press.

Prelot, M. 1972. *Politika Bilimi*, Varlık Yayınları, İstanbul.

Robson, B. 1987. *Managing the City, The Aims and Impacts of Urban Policy*, London, Sydney: Croom Helm

Sabine, G. H. 1965. *A History of Political Theory*, Holt, Rinehart and Winston, U.S.A.

Sabine, G. H. 1991. *Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, (çev.Ö.Ozankaya), Gündoğan Yayınları, Ankara.

San, C. 1971. *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, İTİA Yay.No.47, Ankara.

Schwab, W.A. 1992. *Theories of the City in The Sociology of Cities*, New York: Prentice Hall,.)

Scott, A.J. 1988. *Metropolis From Division of Labor to Urban Form*, University of California Press, U.S.A.

Sencer, M. 1974. *Sosyal Sınıflar, Gözlem Yayınları (Kriter ve Göstergeler)*, İstanbul.

Sjoberg, G. 1960. *The Preindustrial City - Past and Present*, University of Texas, the Free Press of Glencoe, Illinois.

Sjoberg, G. 1965. *The Origin and Evolution of Cities*, Middlesex: Penguin Books

Smith, M.P. 1991. *City, State and Market*, USA:Blackwell

Smith, M.P.; Feagin, J.R. 1991. *The Capitalist City*, USA: Blackwell.

Şenel, A. 1985. *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara

Tabb, W.K., Sawers, J. 1978. *Marxism and the Metropolis, New Perspective in Urban Political Economy*, New York:Oxford Univ. Press

- Tekeli, İ. 1977. *Bağımlı Kentleşme*, Mim. Odası Yayını, Ankara.
- Tekeli, İ., Ortaylı, İ. 1978. *Türkiye 'de Belediyeciliğin Evrimi*, edit:E. Türkcan, Ankara: Ayyıldız Matbaası
- Tekeli, İ., Şenyapılı, T., Türel, A., Güvenç, M., Acar, E. 1992. *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing*, İstanbul: IULA-EMME
- Thomas, G.M.1987. *Institutional Structure: Constituting State, Society and the Individual*, Newbury Park, California: Sage Pub.
- Tuna, K. 1987. *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yay. No. 3232, İstanbul.
- Tuna, T.Z. 1969. *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul.
- Tütengil, C.O. 1978. *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul.
- Urry, J. 1981. *The Anatomy of Capitalist Societies, The Econmy, Civil Society and the State*, London: The Macmillan Press
- Ünal, Y. 1982. *Kentleşmenin Yönetimsel Sorunları Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İTÜ Matbaası
- Wallbank, T. W., Taylor, A. M. 1960. *Civilization Past and Present*, Vl. 1-2, Chicago, Atlanta, Dallas, New York: Scott, Foresman and Company.
- Weber, M. 1961. *General Economic History*, İng.Çev.F.H.Knight,New York.
- Wittfogel,K.A. 1959. *The Theory of Oriental Society*, (Ed. M.H. Fried), Readings in Anthropology II. New York:Thomas Y.Crowell Co.s.95.
- Wofford, J.G. 1972. *Transportation and Metropolitan Governance*, (Ed. L.Wingo), *Metropolitanisation and Public Services*, Washington D.C.: Resource for the Future Inc.
- Wolff, R.P. 1970. *Anarchism!*, New York: A Torchbook Library Edition.
- Wycherley, R.E. 1991. *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (çev. N. Nirven, N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yerel Yönetim Tartışmaları*, 1994. (Anonim), İstanbul: Bireşim Yayınları.
- Yıldırım, S. 1993. *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, İstanbul: IULA-EMME